

Додаток
до листа Міністерства
освіти і науки України
від 17.08.2016р. № 1/9-437

Початкова школа

У сучасних умовах ефективність початкової освіти пов'язується з реалізацією компетентнісного підходу. Компетентнісні результати навчання визначено у Державному стандарті початкової загальної освіти (2011р.), вимогах до засвоєння програмового змісту з кожного навчального предмета (2012р.), до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів (2014р.). Нині постає потреба у визначенні резервів підвищення ефективності навчального процесу на засадах компетентнісного підходу і розкритті механізмів їх використання у професійній діяльності педагогів.

Як свідчать результати аналізу сучасної практики, ефективній реалізації компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів сприяють:

зміни підходів до підготовки і проведення уроку як основної форми організації навчальної діяльності в умовах класно-урочної системи навчання (певне структурування, встановлення міжпредметних зв'язків, конструювання на засадах міжпредметної інтеграції);

розширення діапазону організаційних форм, методів навчання, способів навчальної взаємодії, що мають на меті практичну спрямованість навчання і базуються на взаємозв'язках урочної та позаурочної діяльності.

В умовах постійного збільшення обсягів навчального матеріалу дитині дедалі складніше зібрати їх у цілісну картину. Тож на зміну урокам, на яких традиційно здебільшого переважає вивчення теоретичного матеріалу, мають прийти компетентнісно орієнтовані, що сприяють цілісному сприйняттю навчального матеріалу, формуванню системного мислення, позитивного емоційного ставлення до пізнання. Одним із ефективніших шляхів їх конструювання з урахуванням окреслених завдань є *встановлення міжпредметних зв'язків* – окремі короточасні моменти включення в урок запитань і завдань з матеріалу інших навчальних предметів, що мають допоміжне значення для вивчення теми й сприяють глибшому сприйманню та осмисленню певного поняття.

Міжпредметні зв'язки предметів **мовного циклу**, у тому числі іноземної мови, з іншими можуть встановлюватись за пропонуванням в підручниках або дібраним учителем ілюстративним матеріалом (з природознавства, основ здоров'я, «Я у світі», музичного і образотворчого мистецтва), за яким створюється мовленнєва ситуація для виявлення учнями емоційно-ціннісних ставлень до зображеного. Учитель може організувати полілог, дискусію, запропонувавши учням висловити власну думку, а також може організувати роботу з добору схожих і протилежних за значенням слів, пояснення значення слів тощо.

Якщо вчитель передбачає встановлення міжпредметних зв'язків із залученням додаткового матеріалу, а саме репродукцій, аудіо-, відеозаписів

музичних творів, то бажано добирати їх з огляду на зміст навчальних програм з образотворчого і музичного мистецтва для певного класу.

Формуванню в учнів цілісної картини світу сприятимуть *інтегровані уроки* (коли у межах одного уроку вивчається матеріал різних навчальних предметів), а також *бінарні інтегровані уроки* (коли у межах двох уроків поспіль опрацьовується матеріал двох і більше навчальних предметів). Основою ефективності таких уроків є чітке визначення мети і відповідне їх планування для забезпечення різнобічного розгляду учнями певного об'єкта, поняття, явища з використанням засобів різних навчальних предметів.

Особливість планування і проведення інтегрованих і бінарних інтегрованих уроків у початковій школі полягає у тому, що вони можуть проводитись як одним учителем, який викладає предмети, які інтегруються, так і двома вчителями у випадках, коли другий предмет, що інтегрується, викладає фахівець (учитель, який викладає відповідний предмет в основній школі). Через складність координації діяльності педагогів у другому випадку такі інтегровані уроки проводять необґрунтовано рідко, тому необхідно планувати такі уроки заздалегідь.

Інтеграція уроків з природознавства, трудового навчання, музичного і образотворчого мистецтва з українською мовою відбувається на основі реалізації мовленнєвої й соціокультурної (за темами «Рідний край», «Батьківщина», «Громадські місця») змістових ліній, а з уроками літературного читання – завдяки добору відповідних за змістом творів.

Під час інтеграції з іншими навчальними предметами у *1 класі* вивчатиметься такий програмовий матеріал, як розрізнення назв предметів за питаннями *хто це? що це?*; робота над скоромовками, загадками, віршами; зображення ліній і фігур, штрихування і розфарбовування; зображення ліній, схожих на елементи букв; мовні і немовні звуки; співвідношення зображень об'єктів навколишнього світу із звуками/буквами, що є в їхніх назвах; співвідношення зображень об'єктів навколишнього світу зі словами, що їх називають; читання речень, коротких текстів із вивченими буквами; робота над текстами природознавчого змісту; слухання-розуміння текстів; побудова запитань і відповідей за прослуханим чи прочитаним текстом; розігрування діалогів за заданою темою; повторення зразка зв'язного висловлювання; переказування невеликого прослуханого тексту з опорою на подані словосполучення, запитання, план; побудова зв'язного висловлювання за поданим початком і малюнком, на основі прослуханого тексту, випадку із життя; усвідомлене читання доступних текстів; робота з дитячою книжкою; добір і записування назв зображень об'єктів навколишнього світу; складання і записування речень за ілюстраціями, навчальними ситуаціями, подіями з життя тощо.

У *2 класі* під час інтеграції української мови з іншими навчальними предметами вивчатиметься такий програмовий матеріал за мовленнєвою змістовою лінією, як слухання-розуміння текстів художнього, розмовного або науково-художнього стилів; усвідомлення елементів фактичного змісту, запам'ятовування послідовності подій; побудова запитань і відповідей за прослуханим чи прочитаним текстом; відтворення та розігрування діалогів із прослуханих, прочитаних казок, розповідей; повторення зразка зв'язного

висловлювання; переказування прослуханого, прочитаного тексту за поданим планом; самостійне переказування прослуханого, прочитаного, побаченого, виявлення свого ставлення до подій, персонажів; складання розповіді на основі спостереження, власного досвіду, за малюнком, серією малюнків, поданим початком, початком і кінцівкою; добір і записування назв зображень об'єктів навколишнього світу; складання і записування речень, що передають зміст малюнка, вид із вікна; складання 2-3 речень на задану тему, пов'язування їх між собою.

У 3 класі в процесі інтеграції з іншими навчальними предметами вивчатиметься такий програмовий матеріал:

з *української мови*, як читання напам'ять віршів і прозових творів; складання діалогу за малюнком, ситуацією; переказування тексту за планом, опорними словами; висловлення своєї думки про явища і події; повторення зразка зв'язного висловлювання з доповненням, змінами; складання усних зв'язних висловлювань (розповідь, опис, міркування) самостійно та за початком, основною частиною та кінцівкою, планом; складання і записування запитань за змістом прочитаного, на задану тему та відповідей на запитання; робота з деформованим текстом; написання переказів (розповідний текст) за планом, з опорою на ключові слова та словосполучення; висловлення власної думки в письмовій формі; удосконалення змісту і форми написаного тексту; добирання слів для якнайточнішого вираження думки під час усного і писемного мовлення;

з *літературного читання*, як визначення теми і основної думки твору; знаходження у тексті опису природи тощо; визначення теми прислів'їв, віршів, прозових творів.; складання простого плану до невеликих текстів; переказ за планом; формулювання запитання і відповіді за змістом прочитаного; складання діалогу (5-6 речень) на основі прочитаного; аналіз тексту з метою знаходження певних ознак описуваних предметів, явищ, подій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, визначення нового, узагальнення, доведення тощо; виділення головного в прочитаному, співвідношення головної думки з заголовком, прислів'ям, ілюстрацією; сенсорно естетичне сприймання художніх творів через аналіз зображення словом кольорів, форм, звуків природи; визначення настрою, загальної тональності твору; висловлювання про враження від прочитаного; пізнавальна наукова інформація; порівняння художнього і науково-художнього твору; самостійний добір книг за темою; читання дитячої періодики; колективне обговорення прочитаного; колективне та індивідуальне складання варіантів кінцівки літературної казки, творів-мініатюр, загадок, лічилок, заповнення пропусків у творах; інсценування прочитаного.

У 4 класі має здійснюватися така робота з інтеграції навчального матеріалу:

з *української мови*: усвідомлення фактичного змісту тексту; запам'ятовування послідовності подій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, складання діалогу, зв'язного висловлювання (розповідь, опис, міркування) за малюнком, описаною ситуацією – з опорою на допоміжні матеріали (поданий зачин або кінцівку, опорні сполучення слів, план);

переказ (докладний або вибірковий) тексту з опорою на поданий або колективно складений план, опорні сполучення слів, а також без опори на допоміжні матеріали; висловлювання власних думок із приводу прочитаного, почутого, обґрунтування їх, доповнення тексту на основі особистого життєвого досвіду (використовуються тексти-розповіді, описи, міркування); складання і записування зв'язних між собою речень, які описують малюнок, частину інтер'єру класу, навчальну ситуацію на уроці; запитань на задану тему та відповідей на запитання; докладного чи вибіркового переказу; розповіді, опису, міркування на добре знайому тему;

з літературного читання: свідоме, правильне, виразне читання вголос із дотриманням основних норм літературної вимови; усвідомлене, із дотриманням темпу читання мовчки різних за обсягом і жанровою специфікою текстів; самостійне визначення теми і основної думки твору; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; складання плану і користування ним для переказу тексту; самостійний добір книг; підтримання колективної дискусії за змістом прочитаного.

Необхідно залучати і внутрішні резерви математики (вплив предмета на розвиток критичного мислення, вміння логічно доводити свою думку, обґрунтовувати свою позицію, вести полеміку) для становлення молодшого школяра як особистості, свободи його самовизначення, досягнення ним ситуації успіху, формування у нього громадянської позиції, що базується на системі гуманістичних цінностей.

Добираючи додаткові матеріали до уроків математики, учителям слід звернути особливу увагу на відповідність їх змісту програмі, віковим особливостям і навчальним можливостям учнів.

Окрему увагу варто приділяти розвитку математичного мовлення учнів. Це має бути системною роботою, що спрямована на розвиток умінь та навичок в усній та писемній формі відповідати на запитання, усно обґрунтовувати правильність розв'язку, будувати логічні конструкції з використанням відповідних словосполучень.

Звертаємо увагу, що відповідно до Інструкції щодо заповнення класного журналу для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (наказ МОН України 08.04. 2015 року № 412) дату і тему кожного з бінарних інтегрованих уроків записують окремо на сторінках фіксації проведення уроків із певного предмета, а дату і тему інтегрованого уроку фіксують на сторінці одного (за вибором учителя) з тих навчальних предметів, зміст яких інтегрувався.

Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів передбачає розширення діапазону форм організації навчання, методів та способів навчальної взаємодії у взаємозв'язку *урочної та позаурочної діяльності*. Тож із метою застосування учнями здобутих у процесі навчальної діяльності знань, умінь і навичок у позаурочний час можуть організовуватися різноманітні виховні заходи – конкурси ерудитів, знавців навчальних предметів, інтелектуальні ігри «Що? Де? Коли?» тощо.

Потужним потенціалом для забезпечення єдності навчального і виховного процесів володіють такі організаційні форми навчання як навчальний проект, колективна творча справа. Наприклад, у 3 класі під час

опрацювання теми «Вода та її властивості» на уроках природознавства можна запропонувати учням навчальний проект щодо скорочення витрат води, у процесі виконання якого вони з'ясуватимуть кількість витрат води вдома (наприклад, під час чищення зубів), у школі (під час миття рук) і визначатимуть шляхи їх скорочення, готуватимуть пам'ятки і розміщуватимуть їх над раковинами та ін.

У випадках, коли програмовий матеріал різних навчальних предметів дозволяє інтегрувати його в межах одного навчального дня, можуть організовуватися так звані «тематичні дні», коли всі уроки за розкладом спрямовують на реалізацію єдиної виховної мети, що знаходить логічне продовження у виховному заході.

З метою забезпечення міжпредметної інтеграції математики з іншими навчальними предметами необхідно посилити виховний компонент цього навчального предмета. Найбільший потенціал для цього мають текстові задачі. Сюжети завдань, у яких описуються досягнення українців (світові й олімпійські рекорди українських спортсменів, здобутки дослідників і науковців, шедеври світового мистецтва, створені українцями тощо), історичні й географічні пам'ятки, історичні події, які вплинули на розвиток держави, будуть сприятливими для формування патріотичних почуттів учнів, розвитку їхньої національної самосвідомості тощо.

Резервом оптимізації навчального процесу на компетентнісних засадах є його *практична спрямованість*. З цією метою пропонується розширення діапазону організаційних форм, методів навчання, способів навчальної взаємодії, з огляду на формування способу дій, що передбачає залучення учнів до практичної діяльності. Пріоритет належить засвоєнню навчального матеріалу у процесі екскурсій, квестів, організації і проведення конкурсів, зустрічей, практикумів.

Серед методів навчання мають домінувати інтерактивні, методи навчання у русі тощо. Діапазон навчальної взаємодії школярів має розширюватися поступово: у 1-2 класах - це переважно робота в парах і в малих групах (3 учні), у 3-4 класах – групова, командна робота.

Необхідно відмовитися від практики механічного заучування навчального матеріалу, а натомість використовувати способи поступового запам'ятовування у процесі роботи. Для цього вчитель має організувати роботу з пам'ятками, опорними схемами, таблицею множення тощо до того часу, доки не відбудеться практичне засвоєння їхнього змісту. З цією метою можуть використовуватися дидактичні ігри, що ґрунтуються на активізації кінестетичного каналу сприймання інформації – класики, пальчикові ігри (на усну лічбу, у тому числі таблиці множення, правопису словникових слів тощо).

Необхідно мінімізувати використання зошитів із друкованою основою і передусім із таких навчальних предметів, де формування навички практично виконувати роботу є їх основною метою («Інформатика», «Основи здоров'я», «Я у світі» тощо). На цих уроках учитель може організувати бесіди, дискусії за змістом мультфільмів (наприклад, телеканалу «ПлюсПлюс»), читання літературних текстів, публікацій у дитячій періодиці, ситуацій, що висвітлюють у новинах, тощо, а також колективні творчі справи, навчальні

проекти, зустрічі з фахівцями державних установ, екскурсії тощо. Водночас у межах уроків з «Основ здоров'я» можуть проводитись бесіди-інструктажі з безпеки життєдіяльності. У разі проведення в межах уроку бесід-інструктажів, окрім запису на сторінці з навчального предмета про проведення уроку, учитель фіксує це у розділі VIII класного журналу «Облік проведення бесід, інструктажів із безпеки життєдіяльності».

Водночас для формування і перевірки предметних компетентностей учитель має спиратися на систему інтегрованих завдань, спрямованих на застосування учнями способів навчально-пізнавальної діяльності, знань, умінь і навичок для розв'язання певних задач у змодельованих життєвих ситуаціях. На відміну від тестової форми, у такому форматі організації роботи учень матиме змогу здійснювати різноманітні мисленнєві операції, розкривати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати, зіставляти пропоновану ситуацію і робити висновок, а не механічно обирати один із варіантів відповіді.

Вивчення іноземної мови

У початковій школі особливо важливо розвивати в дітей позитивну мотивацію до вивчення **іноземної мови**, а також формувати здатність і готовність до іншомовного навчання на наступному етапі основної школи.

Ефективність раннього початку вивчення іноземної мови не викликає сумнівів, тому що мова, вивчена в дитинстві, розкриває мовні й комунікативні здібності учня: мимоволі зіставляються факти двох мов; мовна картина світу створюється окремо для кожної мови.

Іншомовна діяльність як новий спосіб спілкування молодшого школяра потребує створення позитивної мотивації, яка є одним із найважливіших психологічних факторів успішності вивчення іноземної мови і ключовим питанням організації навчання молодших школярів.

1-й клас початкової школи розглядається як основний у формуванні іноземної вимови, ритміко-інтонаційних навичок та звуко-буквених співвідношень.

35 годин, відведених програмою на вивчення іноземної мови в 1-му класі, планується розділити на 2 етапи – I півріччя – 16 годин для засвоєння фонологічного аспекту мови (усний увідний курс) і 19 годин (II півріччя) на засвоєння звуко-буквених співвідношень. З метою полегшення оволодіння процесами читання і письма рекомендовано використовувати стандарт напівдрукованого шрифту.

В обох випадках оволодіння звуковою та буквеною системами іноземної мови відбувається на основі виділених авторами комунікативних одиниць, які повністю відповідають тематиці ситуативного спілкування та реалізують мовленнєві функції, запропоновані програмою з іноземної мови для 1-го класу.

Знайомство учнів зі звуковою системою іноземної мови повинно відбуватися на основі імітативно-ігрових технологій в умовах комунікативних ситуацій, що являють собою сукупність мовленнєвих та немовленнєвих умов, необхідних і достатніх для здійснення мовленнєвих дій. За принципом схожості типові комунікативні ситуації поєднані за сферами спілкування.

Вивчення фонетики, тобто звукового ладу мови (звуків, звукосполучень, наголосу, ритму, мелодики, інтонації, паузи), як самостійного аспекту не передбачається. Діти опановують вимовні навички у ході навчання усного мовлення і читання. У школі важко домогтися бездоганної вимови учнів, тому вимоги до неї визначають за принципом апроксимації — наближення до правильної вимови. З цією метою обсяг фонетичного матеріалу, яким повинні опанувати учні, обмежується, а також допускається деяке зниження якості проголошення окремих звуків. Це має місце в межах, що не порушує процесу усного спілкування.

Послідовність вивчення відібраного фонетичного матеріалу визначається завданнями розвитку усного мовлення і читання і тому може варіюватися у залежності від того, якими мовленнєвими зразками та у якій послідовності повинен опанувати учень. Однак, у всіх випадках знайомство практично з усім фонетичним мінімумом має місце на початковому етапі, причому значна частина припадає на перше півріччя. Тому на початковому етапі постає відповідальне завдання — закласти основи усієї подальшої роботи з вимови.

В оновленій програмі з іноземної мови для учнів 1-го класу виділено найбільш відповідні сфери спілкування, а саме: особистісна, центром якої є сім'я, друзі, дозвілля, іграшки, тварини; публічна, що охоплює свята та традиції, пов'язані з ними; освітня, сконцентрована навколо знань предметів шкільного побуту.

Маленьким дітям важливо зрозуміти, що іноземна мова пов'язана з якимось іншим способом життя, конкретними людьми, які живуть в іншій країні та користуються цією мовою. Так, при навчанні та підготовці формування звертання, прощання до знайомих та незнайомих людей у різних життєвих ситуаціях слід акцентувати увагу на значенні етикетних правил, правил рольового етикету, що впливає на процес взаємного розуміння людей, які виховувалися в різних культурах. Уже в початковій школі учень повинен знати як привітати друга, вчителя, які комунікативні одиниці можна використовувати, реагуючи на прості запитання типу «Як справи?», залежно від ситуації спілкування. Засвоївши, як функціонує даний приклад у створеній комунікативній ситуації, учень легко переносить його в реальну ситуацію в класі, знайомлячись одне з одним і представляючи своїх друзів.

Таким чином, саме комунікативна одиниця, що підлягає засвоєнню на уроці, визначає набір і черговість звуків для введення та тренування, а імітативно-ігрові технології сприяють формуванню в учнів усіх компонентів фонологічної компетенції, а саме: ритму, наголосу та інтонації.

Принцип міжпредметності реалізується при виконанні учнем завдань у робочому зошиті, де запропоновано домалювати героїв, розмалювати їх, вирізати та зробити власну іграшку, яку вони будуть представляти на уроці, драматизуючи власну казку. Усі завдання робочого зошита сприяють розвитку самостійної навчальної діяльності, вимагають від учнів творчого індивідуального підходу до їхнього виконання.

Отже, I півріччя закінчується засвоєнням усієї звукової системи англійської мови і комунікативних одиниць, зумовлених тематикою

ситуативного спілкування особистісної сфери («Я», «Мій друг», «Сім'я», «Іграшки»).

У II-му півріччі продовжується формування мовленнєвих умінь за темами публічної та освітньої сфер спілкування з основним акцентом на вивченні звуко-літерних співвідношень. Засвоєння даних співвідношень не буде викликати труднощів у дітей, тому що вони вже знайомі зі звуками іноземної мови. Новим буде порівняння звука та літери з одного боку, і порівняння літер іноземної та української мов. До цього часу учні 1-го класу вже знають букви рідної мови і вміють читати, тому засвоєння літер іноземної мови буде значно легшим. Тут також будуть доцільними комунікативно-ігрові технології, за допомогою яких учні не тільки засвоюють усі букви алфавіту, але й відтворюють графічні образи літер, коротких слів, частина з яких уже була засвоєна раніше.

Закінчується 1-й рік навчання святом Букваря, на якому учні демонструють отримані знання, уміння і навички в усній формі, на основі комунікативних завдань.

2-й рік вивчення іноземної мови передбачає не тільки більшу кількість годин, відведених на її вивчення, але й збільшення тем ситуативного спілкування, особливо в публічній сфері (короткі відомості про своє місце, пори року, екскурсії). Сфери спілкування, з якими учні познайомилися в 1-му класі, отримують поширене тлумачення, наприклад, до представлення членів сім'ї додається їх вік, описання зовнішності, до характеристики друзів додається опис їхнього одягу, улюблених іграшок, захоплення.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток учня 2-го класу продовжується в усній формі спілкування, тобто учень повинен навчитися сприймати і розуміти іноземну мову на слух і відповідно на неї реагувати. У цьому віці діти легко сприймають почуте, без труднощів розуміють на слух не тільки окремі слова, але й цілі комунікативні одиниці, об'ємні мовні відрізки, тому навчання аудіювання – розуміння мови, що сприймається на слух є невід'ємним компонентом навчання комунікації. Воно складається з уміння диференціювати звуки, що сприймаються, інтегрувати їх в смислові комплекси, утримувати їх у пам'яті під час слухання, здійснювати можливе прогнозування і, виходячи із ситуації спілкування, розуміти отриману інформацію. Саме через аудіювання відбувається засвоєння мовленнєвої сторони мови, що значно полегшує оволодіння говорінням. Матеріалом для слухання у 2-му класі слугує не тільки жива мова вчителя на уроці, але й аудіозаписи дитячих віршиків, пісень, римівок, мікродіалогів, міні-розповідей.

У 2-му класі розглядається цілеспрямована робота з читанням в 2-х напрямках – навчання техніки читання (читання вголос) та читання про себе, оскільки в 1-му класі діти вже засвоїли англійський алфавіт, оволоділи елементарними знаннями про звуко-літерні співвідношення. Дитина починає усвідомлювати важливість мнемічної задачі для засвоєння навчального матеріалу, поданого вчителем. У цьому віці відбувається інтенсивне формування прийомів запам'ятовування, тому при формуванні вмінь читання необхідно використовувати прийоми активізації асоціативної пам'яті учнів, спроможних «зачепити» емоційну та інтелектуальну сфери дітей, посилити

чуттєву основу їхнього сприймання і допомогти їм більш яскраво закарбувати в пам'яті правила читання.

Навчання читання про себе іншомовних текстів покликано вирішувати певні комунікативні задачі, тому, починаючи з молодшої школи, слід навчати комунікативному читанню в послідовності: від комунікації – до читання і від читання – до комунікації. Перед тим, як діти перейдуть до читання написів під малюнками, загадок, віршів, міні-розповідей, вони повинні будуть виконати нескладні комунікативні завдання: відповісти на питання учителя, сказати 1-2 речення про героїв, описати їхню зовнішність, припустити їх улюблений вид заняття і т.д. Комунікативні завдання після читання тексту вимагають від учня поширеної відповіді на питання, виразу за опорами (ключовими словами, малюнками).

Навчання читання на комунікативній основі реалізують закладений у концепції інтегративний підхід, коли мовний і мовленнєвий матеріал, що вивчається, проходить через 3 основних аналізатори – слуховий, зоровий та моторний. Четвертий – динамічний аналізатор - додається під час навчання письма і тим самим остаточно закінчують формування мовних навичок та мовленнєвих вмінь.

Учні 2-го класу засвоюють навички техніки письма – графіки та орфографії.

Саме у 2-му класі закладаються основи грамотного письма. Навчання письмового мовлення як самостійного виду мовленнєвої діяльності починається у 3-му класі і продовжується до закінчення початкової школи.

До закінчення навчання в початковій школі учень повинен навчитися не тільки грамотно скопіювати текст англійською мовою за дотриманням прийнятих норм графіки та орфографії, але й вставляти в нього слова та словосполучення згідно з навчальною ситуацією, а також самостійно писати листівку, повідомлення.

В 3-4 класах значно ускладнюється тематика мовного та мовленнєвого матеріалу для говоріння. Крім невербальних моделей комунікативної поведінки, діти будуть уживати емоційно-забарвлені комунікативні одиниці розмовної мови, характерні носіям мови, які вони вивчили завдяки використанню автентичних прикладів іноземної мови (народні наспіви, дитяча поезія, казки, оповідання тощо), та які вони будуть уживати під час відтворення власних діалогів, що моделюють реальне спілкування.

У 3-4 класах доцільно застосовувати ситуації, побудовані за принципом діалогу культур, а саме: ситуацій - уявних подорожей до визначних місць країни, мова якої вивчається, ситуацій-обміну думками, пов'язаних з обговоренням отриманих знань про національні реалії іншої та своєї культури, наприклад, про реалії шкільного життя, національні та родинні свята, світу дитячих захоплень тощо.

На відміну від 1 і 2 класів, в 3-4 класах збільшується доля самостійної роботи учня над мовним та мовленнєвим матеріалом, що дозволяє молодшим школярам реалізувати свої творчі здібності. Особливої уваги заслуговує проектна робота як різновид творчої групової роботи молодших школярів. Завдання-проекти мають допомагати дітям під керівництвом учителя, а далі і самостійно створювати зміст своєї навчальної діяльності і засвоювати його в

ході підготовки й захисту кінцевого продукту обраного проекту: колажу, альбому, сторінки з книги, постеру і т.д.

Більш успішному засвоєнню іноземної мови та формуванню особистості учня сприяє підключення його емоційної сфери до процесу навчання. Оскільки метою уроку англійської мови є формування іншомовної комунікативної компетентності, то робота з розвитку емоційного інтелекту учнів ведеться опосередковано, поєднуючи вивчення мови та засвоєння емоційних компетенцій. Вона повинна охоплювати всі рівні діяльності вчителя (планування уроків, оформлення кабінету, відбір навчального матеріалу та вправ тощо) та більшість етапів уроку.

Учнів слід навчати розумінню різних аспектів невербальної поведінки (мови тіла, жестів, міміки тощо) та використанню цих невербальних засобів вираження емоцій. Слід звертати увагу на тембр голосу, швидкість мовлення та інтонаційні зразки. Необхідно дотримуватися толерантної атмосфери під час виконання завдань в парах і групах; формувати в учнів здатність бачити різні способи вирішення однієї і тієї ж навчальної задачі.

Під час виконання комунікативних вправ на різних етапах уроку та відповідно до навчальної ситуації учитель має заохочувати учнів до бажання ділитися інформацією особистого характеру з іншими людьми, моделювати свою реакцію на натяки та слова інших людей, пропонувати свою допомогу та підтримку, реагувати позитивно чи негативно, демонструвати своє вміння слухати, розуміти та співчувати, виявляти власну участь, згоду, захоплення тощо. З цією метою учнів необхідно навчати чітко формулювати твердження, що описують їхні емоції та відчуття, висловлювати побажання, говорити про те, що для них важливо та цікаво, виявляти інтерес до співрозмовника, отримувати задоволення від спілкування, позитивно реагувати на важливі для співрозмовника події, уважно та активно слухати, уміти ставити питання та заглиблюватися в деталі.

Для повноцінного забезпечення навчального процесу вчитель може залучати додаткові засоби (аудіо/відео записи, дидактичні копіювальні матеріали, електронні носії інформації тощо) та активно використовувати такі види навчальної діяльності учнів на уроці, як: розучування та відтворювання пісень, музичних римівок, лічилок, віршів, епізодів мультфільмів, адаптованих до умов навчання. Це не тільки урізноманітнить навчальний процес, а й сприятиме підвищенню його ефективності, дозволить індивідуалізувати та диференціювати навчальну діяльність учнів відповідно до їхніх особистісних рис, здібностей та рівнів навченості.

Доцільно активніше впроваджувати у практику школи навчальні інтернет-ресурси, які збагачують соціокультурну компетенцію учнів, знімають психологічний бар'єр перед вивченням іноземної мови, розвивають соціальні й особистісні якості школярів: упевненість у собі і здатність працювати в колективі, а також показують результативність навчання через установлення міжкультурних зв'язків у віртуальному просторі. Можливості використання Інтернет-ресурсів не повинна обмежуватися розташуванням закладу чи його статусом.

Усе це сприятиме реалізації одного з провідних завдань середньої школи – навчати учнів успіху, у нашому випадку – вивчення і використання іноземної мови у міжкультурному спілкуванні.

Навчальні програми не встановлюють порядок (послідовність) вивчення предметної тематики у рамках навчального року, а лише вказують на зміст, вивчення котрого є об'єктом тематичного контролю та оцінювання у рамках семестрового і підсумкового контролю.

Програми з іноземних мов мають наскрізний характер та представлені в єдиній системі, в діяльній термінології з чітко вираженою кореляцією між класами.

Звертаємо увагу на те, що у загальноосвітніх навчальних закладах може використовуватися лише те навчально-методичне забезпечення, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Перелік рекомендованої літератури затверджується наказом Міністерства освіти і науки України та оприлюднюється через «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України». Із зазначеним переліком можна буде ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки України www.mon.gov.ua

З огляду на те, що майже всі стратегічні документи щодо вивчення іноземних мов, зорієнтовані на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, то більш детально ознайомитись із основними положеннями цього документа можна на сайтах: <http://www.coe.int>; www.britishcouncil.org.ua; www.goethe.de/kiev

Учитель/вчителька у початковій школі є ключовою фігурою, яка власним прикладом, способами взаємодії з учнями, батьками, колегами, а не декларацією певних положень, формує позитивне ставлення дитини до себе, інших учнів, педагогів, школи, навчання. Провідною стильовою характеристикою діяльності вчителя/вчительки початкової школи є демократичність. Перехід початкової освіти на якісно новий рівень можливий лише за умови конструктивної взаємодії школи й родини на засадах партнерства. Розуміння пріоритетності родинного виховання ставить перед школою завдання залучення батьків до організації навчально-виховного процесу як його рівноправних учасників.

Обсяг домашніх завдань визначається згідно з Державними санітарними правилами і нормами влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу (ДСанПН 5.5.2.008-01).

У 1-му класі домашні завдання не задаються.

У 2-4 класах обсяг домашніх завдань з усіх предметів має бути таким, щоб витрати часу на їх виконання не перевищували: у 2-му класі – 45 хвилин; у 3-му класі – 1 години 10 хвилин; 4-му класі – 1 години 30 хвилин.

У 2 класі учням можуть пропонуватися завдання, які мають місце виключно за умов зорієнтованості на конкретну дитину і відповідною диференціацією за рівнем складності та змістом. Визначальним для прийняття учителями рішення пропонувати такі завдання чи ні, є їх доцільність для успішного просування кожної дитини за власною освітньою

траєкторією.

Акцентуємо увагу на правильному визначенні обсягу домашнього завдання, щоб учні не відчували перевантаження. Для цього необхідно враховувати зайнятість учнів з інших предметів у цей день, темп і ритм роботи учнів, стан їхнього здоров'я.

Недопустимим є перевантаження учнів завданнями, які містяться у додаткових посібниках, зошитах з друкованою основою: зафарбовування малюнків, складання схем, таблиць, виконання додаткових завдань і вправ, написання домашніх творів тощо.

Завдання мають бути посильними для самостійного виконання учнями. Не можна пропонувати завдання на невідпрацьований матеріал, який не пояснювався на уроці, оскільки в такому випадку вся складність засвоєння навчального матеріалу переноситься з уроку на домашню роботу. Недопустимим є домашнє завдання з написання рефератів.

Домашні завдання не задаються учням на вихідні, святкові та канікулярні дні.

Оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів.

Поточний і підсумковий контроль за рівнем навчальних досягнень учня/учениці здійснює вчитель/вчителька на підставі загальних критеріїв і норм оцінювання результатів навчальної діяльності учня/учениці з навчальних предметів таких освітніх галузей: «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», які визначаються у нормативно-правових документах.

Оцінювання навчальних досягнень учня/учениці зорієнтоване на формування його рефлексивної позиції, мотивації на досягнення успіху в особистісному зростанні. Тому важливим фактором є те, що результати навчальних досягнень учня/учениці не озвучуються в класі та на батьківських зборах. Ця інформація стосується тільки вчителя-учня-батьків (або осіб, які їх замінюють) і має бути описовою, з детальним поясненням досягнень дитини та доброзичливою допомогою.

Перевірку навчальних досягнень учня/учениці початкової школи здійснюють з урахуванням принципів психологічної комфортності і здоров'язбережувального характеру навчально-виховного процесу.

З метою зменшення психологічного напруження у першокласників, для письма рекомендується користуватись простим олівцем – за рішенням вчителя, відповідно до рівня готовності дітей. На розсуд вчителя допускається виправлення або гумкою, або закресленням. Звертаємо увагу вчителів, що наявність охайних виправлень, здійснених самою дитиною, не впливає на оцінку за роботу, про що зазначається в оновлених орієнтовних вимогах до оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів. Необхідно пам'ятати, що дитина має право на помилку.

Використання олівця рекомендоване до сформування навички письма. Час і етап переходу на кулькову ручку визначає сам вчитель, індивідуально для кожної дитини.

При перевірці письмових робіт в адаптаційному періоді навчання в 1 класі не рекомендується використання ручки з червоною пастою для позначення помилок. Звертаємо увагу, що для успішного і вмотивованого

навчання дітям початкової школи важливо отримувати більше схваленень їхньої роботи, аніж виправлень чи вказівок на помилки.

Для оцінювання письмових робіт в зошитах, а також у щоденниках можна використовувати колір ручки за вибором вчителя.

Основні зміни у навчальних програмах

Наказом Міністерства освіти і науки України від 05.08.2016 № 948 «Про затвердження змін до навчальних програм для 1-4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» з метою розвантаження навчальних програм для учнів початкових класів затверджено зміни до наступних програм: «Українська мова», «Літературне читання», «Математика», «Природознавство», «Я у світі», «Інформатика», «Трудове навчання», «Іноземні мови для загальноосвітніх та спеціалізованих навчальних закладів», «Образотворче мистецтво», «Музичне мистецтво», «Мистецтво», «Фізична культура» «Основи здоров'я». До найбільш суттєвих змін належать такі:

знято фіксовану кількість годин на вивчення кожної теми. Учителі визначатимуть їх самостійно, враховуючи рівень підготовки класу, наявність навчально-методичного забезпечення та регіональні особливості;

знято дублювання змісту у навчальних предметах «Основи здоров'я», «Я у світі», «Природознавство»;

здійснено перерозподіл тем між класами з метою приведення процесу навчання у відповідність до вікових можливостей молодших школярів та принципу здоров'язбереження;

уніфіковано термінологію програм, якою мають послуговуватися вчителі та автори підручників, її наближено до вікових особливостей молодших школярів.

У пояснювальних записках до окремих предметів корегувались цілі й завдання, уточнювались особливості організації вивчання програмового матеріалу. Зокрема, у навчальній програмі з **«Української мови»** уточнено перелік словникових слів, зокрема, вилучено ті, що не є поширеними в мовленні молодших школярів (*цемент, фанера, республіка* тощо), натомість додано нові, які набули широкого вжитку (*аеропорт, милосердний, ноутбук* та ін.). Із програмових вимог видалено письмо на дошці. Із мовленнєвої змістової лінії в 2-4 класах вилучено підрозділи «Аудіювання» й «Читання» (їх перенесено до програми з літературного читання).

У 1 класі вилучено умовне позначення слів і речень та складання речень за графічною схемою.

У програмі для 2 класу конкретизовано правила переносу слів, а саме: з буквосполученнями *дж, дз, йо, ьо*, апострофом, подовженими приголосними звуками; розділ «Корінь слова. Спільнокореневі слова» та правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в корені перенесено до програми для 3 класу.

У 3 класі в розділі «Текст» замість міркування введено есе (розмірковування в довільній формі на будь-яку знайому тему); усунуто складання текстів-інструкцій, побудову речень за схемами.

У програмі для 4 класу вилучено змінювання дієслів за особами та правопис особових закінчень дієслів.

У програмі з «Літературного читання» конкретизовано позиції, які спрямовують учителя на реалізацію компетентнісного підходу (наприклад, «користується прийомами з розвитку темпу читання» замінено на «виконує вправи з...»); «має уявлення про один із способів зображення персонажа – опис його зовнішності» замінено на «знаходить у тексті опис зовнішності персонажа» тощо) та формування ціннісного ставлення до читання як джерела знань і як засобу естетичного задоволення (наприклад, розповідає про свої враження, почуття, які виникли під час читання/слухання; називає події твору, які їх викликали; пояснює свою думку).

Формулювання змісту навчального матеріалу у вигляді методичних рекомендації уніфіковано відповідно до формату такого документа, як навчальна програма.

Уведено розділ «Аудіювання – слухання-розуміння усного мовлення» із вимогами по кожному класу з урахуванням тих, що були зазначені в програмі з української мови та відповідно було додано опис цього розділу у пояснювальній записці програми.

Спрощено вимоги до навчальних досягнень учнів, щодо власних висловлювань; обов'язкової кількості творів, що учні мають читати напам'ять.

Проаналізовано та оновлено коло читання в кожному класі з використанням рекомендаційних списків дитячої літератури, що були надані Національною бібліотекою України для дітей, авторитетними електронними ресурсами. Для виконання програми планується видання навчальної книги серії «Шкільна бібліотека» для учнів 1-2 та 3-4 класів, до якої увійдуть твори авторів, прізвища яких уведено в програму.

У програмових вимогах вилучено кількісні показники темпу читання, натомість прописано якісні характеристики навички читання (наприклад, учень/учениця 4 класу читає вголос свідомо, правильно, виразно із дотриманням основних норм літературної вимови і мовчки (усвідомлено) в оптимальному для розуміння темпі).

У програмі з «Іноземних мов»:

суттєво спрощено вимоги до письма для учнів 1-го класу;

скорочено обсяг висловлювань у мовленнєвій компетенції «Говоріння» та обсяг письмових повідомлень у мовленнєвій компетенції «Письмо»;

вилучено складні граматичні форми, що належать до мовного рівня А2: множина іменників, закінчення (-es) (1 клас), присвійний відмінок іменника (3 клас), Present Perfect (4 клас), структура to be going to (4 клас);

вилучено з лінгвістичної лексичної компетенції теми «Шкільне приладдя» (2 клас), що дублює вимоги 1-го класу;

спрощено вимоги до письма у 3 класі щодо написання листів та листівок («за зразком оформлюють короткі повідомлення та листівку-вітання, СМС»);

уточнено мовленнєві функції щодо опису емоційного стану: «виражати настрій»;

уточнено вимоги мовленнєвої компетенції «Аудіювання», з урахуванням роботи з навчальними аудіо- та відеоматеріалами;

уточнено тематику ситуативного спілкування: «Дозвілля» («Іграшки», «На прогулянці») – 1 клас, «Свята та традиції» («Харчові продукти») – 2 клас, «Помешкання» («На кухні»), «Природа і навколишнє середовище» («Пори року»), «Відпочинок і дозвілля» («Поїздка на канікулах») – 3 клас, «Свята і традиції» («Святкування у кафе») – 4 клас.

У програмі з **«Математики»** відбулося зміщення акцентів із знаннєвих результатів на діяльнісні. У такий спосіб ураховано пропозиції фахівців щодо необхідності реалізації диференційованого підходу до учнів із різними навчальними можливостями. В оновленій програмі пропонується у другому класі виконувати множення зручним для дитини способом: замінювати додаванням, зважаючи на попередній результат, з опорою на таблицю. Зміщено акценти щодо набуття учнями обчислювальної навички як найвищого ступеня оволодіння прийомами обчислення.

У програмі з **«Природознавства»** знято розподіл годин на вивчення кожного розділу. Збільшено кількість уроків-екскурсій та спостережень у природі. Розширено тематику навчальних проєктів. Приведено у відповідність зміст навчального матеріалу та вимоги до кінцевих результатів засвоєння програмового змісту з урахуванням вікових особливостей учнів початкових класів.

Тему «Тіла і речовини» інтегровано у зміст програми 1-го, 2-го, 3-го та 4-го класів. У першому класі в розділі «Навколишній світ» формуються уявлення про тіла неживої природи, природні та штучні тіла. У розділі «Нежива природа» діти знайомляться з речовинами на прикладі води, повітря, піску, глини та досліджують деякі їхні властивості.

У другому класі формується уявлення про агрегатні стани речовини на прикладі води (твердий – лід (сніг); рідкий – вода; газоподібний – водяна пара) та перехід води з одного стану в інший за нагрівання та охолодження (утворення хмар та опадів, колообіг води у природі, замерзання водойм, відлига). Учні набувають практичних навичок, досліджуючи речовини у різних агрегатних станах, порівнюють властивості льоду та снігу, усвідомлюють, що сніг і лід – це вода, досліджують сніжинки за допомогою лупи та за малюнками.

У третьому класі поглиблюються знання учнів про речовини та їхні властивості, формується поняття про розчинні та нерозчинні у воді речовини, учні досліджують розчинність речовин, що використовуються у побуті. Вивчаючи властивості води, варто наголосити, що всі рідини приймають форму посудини, у яку їх наливають, текучі, але водночас мають і відмінні властивості (практична робота «Порівняння властивостей води та інших рідин»). При вивченні складу повітря учитель наголошує, що воно є сумішшю газоподібних речовин (кисню, азоту, водню вуглекислого газу, водяної пари та ін.). Властивості газоподібних речовин вивчаються на прикладі повітря. Усі гази займають весь доступний їм простір, легко стискаються, розширюються при нагріванні і водночас мають різні властивості (на прикладі кисню, водяної пари, вуглекислого газу).

У темі «Корисні копалини» поглиблюються знання учнів про властивості речовин у різних агрегатних станах на прикладі твердих, рідких

та газоподібних корисних копалин. Знайомлячись із колекцією корисних копалин учні порівнюють їхні властивості.

При вивченні ланцюгів живлення, травної, дихальної та кровоносної систем, гігієни шкіри, складанні раціону здорового харчування знання учнів про речовини у 3-му класі розширюються, а узагальнити їх допоможе проект «Різноманітність речовин і матеріалів та використання їх людиною».

Навчальна програма «**Я у світі**» зазнала таких змін: знято теми, які дублюються зі змістом предмета «Основи здоров'я» і які доцільніше вивчати на «Основах здоров'я» («розвиток людини протягом життя», «зовнішність людини» тощо). До програми включено практичні роботи, рольові ігри, дискусію, навчальні проекти. Зроблено акцент на тому, що проекти можуть бути колективні, групові, індивідуальні. На кожен навчальний проект запропоновано кілька тем. Це дасть змогу об'єднати деякі теми, чим розвантажить програму та надасть право вибору як вчителю так і учню/учениці.

У програмі «**Основи здоров'я**» вилучено інформацію щодо оцінювання навчальних досягнень учнів, у розділі «Фізична складова здоров'я» поняття «мінерали» і «мікроклімат», оскільки в змісті навчальної програми з природознавства не передбачено формування понять «клімат», «мінерали» та «гірські породи»; вимогу «називає групи зубів та їх функції тощо».

З програми «**Трудове навчання**» вилучені теми «Виготовлення об'ємних виробів з дроту» та «Бісероплетіння». Зміст практичної роботи визначається вчителем/вчителькою самостійно залежно від теми уроку та виду робіт, що виконуватимуться під час уроку. Об'єкти праці для виготовлення на уроках учитель/вчителька добирає опираючись на побажання учнів.

Навчальна програма «**Музичне мистецтво**» оновлена за рахунок вилучення важких для сприймання дитиною теоретичних формулювань, музичних творів застарілого змісту або складних для сприйняття учнями цього віку.

Наданням вчителю/вчительці більше можливостей для вибору репертуару - 50% музичного матеріалу вчитель/вчителька може обирати на свій розсуд – із запропонованою програмою додаткового репертуару або здійснювати доцільну заміну відповідно до умов школи, підготовленості та запитів учнів тощо. Введено пункт «Орієнтовний матеріал для...» замість «Основний матеріал для...».

У програмі «**Образотворче мистецтво**» вилучено зайву теоретичну інформацію.

Навчальна програма «**Мистецтво**» зазнала незначних змін, до переліку синтетичних мистецтв додано «цирк», в «Орієнтовні твори для сприймання теми» - «Картини місцевих художників» та «Роботи місцевих художників та майстрів», в перелік ХТ (художні техніки): роздмухування, набризк, монотипія, діатипія, графографія, плямографія.

Програма з «**Інформатики**» оновлена з дотриманням концентричності. Тема «Графіка» розглядалася лише у другому та четвертому класах, тепер ця тема є з 2 по 4 класи. Зміст навчального матеріалу розділ «Текст» доповнено

темами «Сприймання тексту в електронних книгах» та «Орієнтування в списку книг електронної бібліотеки». Програму осучаснено внесенням до її змісту понять, які вивчаються на інших предметах (електронні карти, схеми, діаграми тощо).

Зміст навчального матеріалу та державних вимог до рівня навчальних досягнень учнів програми «**Інформатика**» мають нове формулювання з передбаченням, що дитина зможе практично виконати дії на стаціонарному, портативному, будь-якому мобільному пристрої, незалежно від різноманіття операційних систем та від того чи в інсталюваній програмі на ПК буде виконуватись, чи в хмарному середовищі. Опис практичних частин оновлено так, що можна не завантажувати жодну програму на стаціонарний комп'ютер, окрім операційної системи, а виконувати все в Інтернеті.

Важливим чинником сучасної освіти є використання знань з інформатики для медійної та інформаційної грамотності дитини як складової успішності у навчанні інших предметів.

У державні вимоги до навчальних досягнень учня/учениці включено фразу «учень/учениця використовує у своєму мовленні», до кожної теми. Це зроблено з метою уникнення застосування дітьми абстрактних понять, складних наукових термінів.

У програмі «**Фізична культура**» замінено термін «Школи вправ, м'яча та ін.», вилучено систему оцінювання фізичної підготовленості школярів 7-10 років, лист контролю фізичної підготовленості учня, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з предмета «Фізична культура», тестові завдання для оцінювання теоретичних знань учнів 2-4 класів тощо. Доповнено зміст сучасними рухливими іграми та вправами на релаксацію. Лижну і ковзанярську підготовку та плавання винесено у додатки, зміст яких можна використовувати за наявності відповідних умов.

У зв'язку з внесеними змінами у навчальні програми, наголошуємо, що **календарне та поурочне планування** здійснюється вчителем у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел тощо. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарних планів та поурочних планів-конспектів є **індивідуальною справою вчителя**. Встановлення універсальних у межах навчального закладу, міста, району чи області стандартів таких документів є неприпустимим.

Автономія вчителя має бути забезпечена вільним вибором форм організації навчально-виховного процесу, способів навчальної взаємодії, методів, прийомів і засобів реалізації змісту освіти. Отже, вчитель має право самостійно переносити теми уроків, відповідно до засвоєння учнями навчального матеріалу, визначати кількість годин на вивчення окремих тем. Адміністрація навчального закладу або працівники методичних служб можуть лише надавати методичну допомогу вчителю, з метою покращення навчально-виховного процесу, а не контролю.

Для реалізації оновленого змісту навчальних програм місцевим органам управління освітою та обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти необхідно скоординувати роботу усіх регіональних методичних служб та провести широку інформаційну роботу. Обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти відкорегувати навчальні

плани курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів; спланувати проведення тематичних постійно діючих семінарів, семінарів-практикумів, круглих столів, тренінгів, виїзних засідань кафедр та відділів з метою ознайомлення з особливостями змісту та методикою викладання предметів за оновленими програмами.

Додатковий матеріал для вчителя/вчительки

Робота з есе

Есе – невеликий за обсягом твір, що має довільну побудову, у якому автор висловлює власні думки та враження з конкретного приводу чи питання щодо конкретного явища чи предмета. Есе не претендує на вичерпну відповідь чи категоричну позицію відносно предмета висловлювання.

Створюючи есе учень/учениця:

- висловлює свою власну думку;
- показує своє ставлення до того, про що говорить;
- не потрібно дотримуватись якоїсь обов'язкової форми (вступу, основної частини, висновку);
- не слід усебічно описувати предмет чи подію;
- можна лише частково, як у розмові, торкатися якихось питань;
- можна висловлювати спірні міркування;
- мова повинна бути виразною, можна використовувати образні слова, порівняння тощо;

- есе – це текст, у нього має бути початок і кінець (завершення);

За бажанням, на початку есе дитина може сказати, про що йтиметься у його висловлюванні, про час, місце й особливості подій. Можна на початку подати вислів, який виражає думку, або викликає різне ставлення в різних людей. Починатись есе може також прислів'ям, приказкою чи чийось мудрим висловом.

Есе може бути схоже на оповідання, під час читання якого виникають якісь особливі відчуття й напрошується важливий висновок. Якщо есе створене у формі опису, то цей опис має бути дуже яскравим, захоплюючим і викликати важливі й цікаві думки.

Необхідно, щоб останній абзац есе завершив думку. Слова «я думаю», «я впевнений/упевнена», «я переконаний/переконана», «я знаю» допоможуть учню/учениці підкреслити, що це його власна думка.

Есе має налаштовувати людину на добрі вчинки. Речення можуть бути короткі й навіть незавершені. Можна використовувати запитання й окличні речення.

1. Прочитай уважно тексти й порівняй їх.

I. Властивості води

Відомо, що в природі вода може перебувати в трьох різних станах: газоподібному, рідкому, твердому. У газоподібному стані у вигляді пари вода міститься в повітрі. У вигляді великих мас снігу і льоду вона цілий рік лежить на вершинах високих гір. У річках, озерах, надрах землі вода знаходиться в рідкому стані.

Хмари, сніг і дощ – це також різні стани води. Хмара складається з безлічі краплинок води або кристаликів льоду. Пригадай, сніжинка – це кристалики льоду, дивовижним чином з'єднані між собою.

У природі водяна пара піднімається вгору. На шляху вона потрапляє в холодне повітря. Охолоджуючись, пара перетворюється на дрібні краплі води. Так утворюється хмара. Маленькі краплинки води зливаються у більші і падають на землю у вигляді дощу або снігу. Отже, вода здатна переходити з

одного стану в інший: з рідкого у твердий або газоподібний, а з газоподібного в рідкий і твердий.

II. Колообіг води в природі

Я дуже люблю воду. Вода відіграє важливе значення в природі й житті людини. Вона завжди різна, бо постійно змінює свій стан. Улітку я плаваю в річці, а взимку катаюся на ковзанах по кризі. Водойма взимку замерзає.

В атмосфері завжди присутні крапельки води. Саме вони роблять повітря вологим. Але ми їх не бачимо, бо вони дуже маленькі. А дощові краплі великі.

А як же виникає дощ? Із земної поверхні вода під дією тепла сонячних променів випаровується. Я часто спостерігала, як після дощу в сонячну погоду висихає асфальт і зникають калюжі. Водяна пара підіймається вгору й утворює хмари. У хмарі дрібненькі краплинки об'єднуються. Коли хмара стає великою й «важкою», краплі дощу падають на землю й напоюють її вологою. А потім усе знову повторюється.

Узимку вода перетворюється на кристалики льоду – сніжинки. Вони падають на землю і прикривають її, наче ковдрою, аж до весни. Навесні сніг тане й веселими струмочками біжить пагорбами напоюючи землю. Це щоб був хороший урожай. Так вода й мандрує, постійно змінюючись.

Я впевнена, що від чистоти води залежить наше здоров'я. Мудра природа підтримує життя на землі. Слід розуміти процеси, які відбуваються в природі. Це допоможе нам зберегти довкілля.

2. Порівняй прочитані тексти й скажи, що в них є спільного, а що їх різнить.

3. Подумай, який із цих текстів – есе. Обґрунтуй усно свою думку.

**Зразки завдань розроблених на компетентнісних засадах
(особистісний підхід, діяльнісний підхід, тощо)
для реалізації міжпредметної інтеграції та практичної
спрямованості навчального процесу**

Українська мова, 4 клас

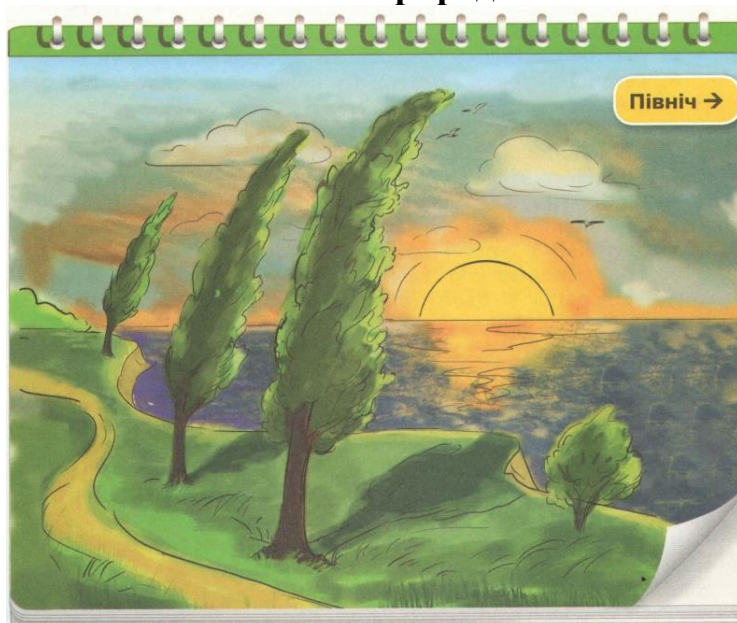
1. Прочитай свій текст перед класом. Послухай твори однокласників. Запиши речення, яке тобі найбільше сподобалось у прослуханих творах.
2. Дай письмові відповіді на запитання. Як ти думаєш, чому деякі слова підкреслені?
Хто з живих істот займає перше місце за кількістю видів на Землі?
Де на твою думку, тваринам було найважче пристосуватися до життя?
На яке питання є точна відповідь у тексті?
Яке питання вимагало власних розмірковувань? Зафарбуй біля нього кружечок. На яке запитання тобі було цікавіше давати відповідь? Чому? Обґрунтуй свою думку.
Які запитання тобі би хотілося поставити автору цього тексту? Запиши їх. Використовуй питальні слова.
3. Оціни результат своєї роботи й визнач місце на «сходинах успіху». Обери відповідну сходинку та зафарбуй її.

Математика, 4 клас

Серед завдань обери те, яке ти хочеш виконати в першу чергу, і запиши в кружечку біля його номера число 1. Так само визнач порядок виконання наступних завдань і запиши в кружечках відповідні числа: 2, 3, 4. Виконай завдання у визначеному тобою порядку.

1. Порівняй величини.
а) 96 т * 720 ц 35 кг; б) 43 дм 6 см * 432 см; в) 1/3 доби * 13 год.
2. Знайди значення виразу
 $38\ 32 : 76 + (354 \cdot 308 - 57\ 269)$.
39
3. Розв'яжи задачу окремими діями з повним поясненням.
Ластівка за 4 год польоту пододала 276 км. Третину цього шляху чиж пролетів за 2 год. На скільки швидкість ластівки була більшою за швидкість чижа?
4. Накресли прямокутник, площа якого 21 см^2 , а ширина – 3 см. Розділи прямокутник двома відрізками на 2 чотирикутники і 2 трикутники.

Природознавство. 2 клас.

1. На малюнку зображено природу у місяць найдовшого дня і найкоротшої ночі. Запиши назву цього місяця. _____

2. Розфарбуй зображення Землі у положенні відносно Сонця, яке вона займає в цей місяць. (Малюнок із зображенням Землі у двох положеннях відносно Сонця, яке вона займає влітку і взимку)

3. Яке число має бути записано в календарі, якщо це останній день цього місяця? Запиши це число.

4. Запиши дату (число і місяць), яка буде через п'ять днів.

5. Обведи термометр, показання якого може відповідати температурі зображеного довкілля. (Малюнки двох термометрів: із показанням +10 і – 10 градусів)

6. Наведи на малюнку лінію горизонту синім олівцем.

7. Зважаючи на поданий на малюнку запис сторони горизонту, визнач, що зображено – *схід* чи *захід* сонця. Підкресли відповідне слово.

8. Яка частина доби була за три години до тієї, що зображена на малюнку? Запиши її назву. _____

9. Скільки станів води зображено на малюнку? Запиши це число.

10. Покажи стрілочкою напрям вітру на малюнку.

11. Відшукай і закресли на малюнку помилку. Виконай малюнок правильно.

Природознавство 2 клас.

1. Розглянь картину, яку Катруся обрала для своєї кімнати і дай відповіді на її запитання.

Який період осені зобразив художник? Підкресли відповідне слово.

Рання, золота, підзимок.

Якою може бути температура повітря у зображеному на репродукції куточку природи?

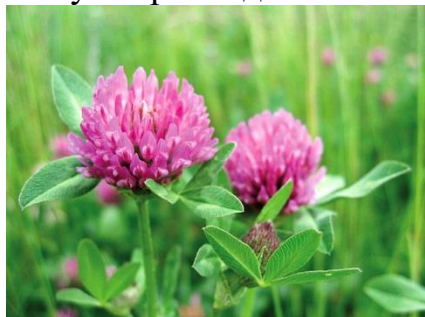
Покажи цю температуру на моделі термометра.

2. Учням пропонується прослухати фрагмент музичного твору М. А. Римського-Корсакова «Політ джмеля» (не озвучуючи назву) і виконати завдання.

Політ якої із зображених комах передав композитор музикою? Запиши назву цієї тварини. _____

Які рослини може запилювати влітку комаха, політ якої зображено у музичному творі? Підпиши їхні назви.

1. Хлопчик із дівчинкою пішли до кінотеатру в перший день найкоротшого весняного місяця. Запиши число і місяць, коли діти пішли до кінотеатру.

2. Діти прийшли до кінотеатру, щоб подивитися стрічку «День щастя». Прочитай фрагмент діалогу, який відбувся між дітьми і запиши відповідь на запитання хлопчика.

Орієнтовний план навчального проекту

(курс за вибором «Уроки для стійкого розвитку. Моя щаслива планета»)

Ти багато чому навчився для налагодження стосунків з оточуючими. Отже, можеш разом з однокласниками об'єднатися у групи й розробити проект «Добрі стосунки – найбільший скарб». Це, наприклад, може бути підготовка збірки творів (віршів, пісень, ігор, казок, оповідань про дружбу) для малюків старшої групи дитячого садочка, які допоможуть їм будувати добрі стосунки.

Під час роботи над проектом можете скористатися поданим планом.

План виконання проекту

1. Обговорити в групі важливість втілення задуму проекту.
2. Визначитись, для якого дитячого садочка будете готувати збірку.
3. Дізнатися адресу садочка й домовитись з вихователем.
4. Вирішити, які твори увійдуть до збірки, де їх знайти.
5. Придумати, яким буде оформлення збірки.
6. Розподілити обов'язки між учасниками проекту.
7. Виконати свою частину роботи.
8. Оформити збірку.
9. Подарувати збірку дошкільнятам.

Основна і старша школа

Українська мова

Вивчення української мови здійснюватиметься за такими програмами:

у **5-8 класах** за навчальною програмою для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585);

у **9 класах** загальноосвітніх навчальних закладів – за програмою: Українська мова. 5-12 класи. – К. : Ірпінь: Перун, 2005 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585);

у **10-11 класах** - за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 № 1021, крім рівня стандарту; **рівень стандарту за змінами**, затвердженими наказом **Міністерства від 14.07.2016 № 826**.

Програми розміщені на офіційному сайті МОН за **посиланням**: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.

Зміст програм з української мови для 5-9 класів та 5-12 класів, зокрема для 8 та 9 класів, у 2015 році доопрацьовано (таблиця).

Клас	Спрощено тему	Вилучено тему	Додано тему	Перенесено тему	Змінено формулювання тексту програми
8 клас (за програмою 2013)	У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Відтворення тексту» спрощено шляхом заміни виду роботи: «Вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в науковому стилі»(усно) замінено на «в художньому»; «Вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в публіцистичному стилі» (письмово) замінено на «докладний переказ».	У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Відтворення тексту» вилучено «Стилий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі»(усно); «Докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням» (письмово). У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Створення власних висловлень» вилучено «Твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням)». У розділі «Повторення та	У розділі «Повторення та узагальнення вивченого» додано на повторення теми: «Лексикологія. Фразеологія. Морфологія. Основні правила правопису (за вибором учителя)»; внесено відповідні зміни в державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.	З розділу «Синтаксис. Пунктуація», зокрема з підрозділу «Словосполучення. Речення» перенесено теми «Порядок слів у реченні. Логічний наголос», «Речення двоскладні й односкладні» до підрозділу «Просте речення».	Здійснено перерозподіл годин: знято 2 год. із теми «Речення із звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» і додано до теми «Речення з відокремленими членами».

		<p>узагальнення вивченого» вилучено матеріал на повторення про словосполучення й речення; члени речення (також однорідні); звертання; вставні слова, просте й складне речення; пряма мова й діалог.</p> <p>З розділу «Синтаксис. Пунктуація», зокрема з підрозділу «Словосполучення. Речення», вилучено «Види речень за метою висловлювання й емоційним забарвленням (повторення)», «Речення поширені й непоширені». У всіх розділах програми для 8 класу в рубриці «Внутрішньо-предметні зв'язки» вилучено підпункти: «Лексикологія. Фразеологія», «Текст (риторичний аспект)».</p>			
<p>9 клас (за програмою 2005)</p>	<p>У розділі «Повторення вивченого у 8 класі. Просте неускладнене й ускладнене речення» у рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки» спрощено представлення пунктів «Лексикологія і фразеологія», «Культура мовлення й стилістика», «Текст (риторичний аспект)».</p>	<p>У розділі «Відомості про мовлення» вилучено матеріал про текст, основні ознаки його, види міжфразних зв'язків.</p> <p>У підрозділі «Монологічне мовлення»: вилучено: «Твір-роздум у публіцистичному стилі мовлення на морально-етичну тему» (усно);</p>	<p>У розділі «Складнопідрядне речення» додано тему «Підрядні сполучники й сполучні слова в складнопідрядних реченнях».</p>		<p><i>Здійснено перерозподіл годин (1 год. знято з підрозділу «Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності»), додано до «Повторення й систематизація вивченого» в</i></p>

	<p>У розділах «Синтаксис. Пунктуація» Пряма й непряма мова (повторення й поглиблення)», «Складне речення і його ознаки», «Безсполучникове складне речення», «Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку» у рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки» спрощено представлення пунктів «Лексикологія і фразеологія», «Текст (риторичний аспект)».</p>	<p>«Твір у публіцистичному стилі мовлення на суспільну тему» письмово).</p>			<p>кінці року. У розділі «Пряма й непряма мова як засоби передачі чужої мови» внесено уточнювальні правки: «Пряма й непряма мова (повторення й поглиблення)». У розділі «Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності» внесено уточнювальні правки: «Будова тексту», «Повторення вивчених розділових знаків у простому й складному реченнях».</p>
--	--	---	--	--	--

Також звертаємо увагу на зміни внесені до програми для 10-11 класів (рівень стандарту).

Зокрема, здійснено перерозподіл годин на вивчення мовленнєвої й мовної змістових ліній. У **мовленнєвій змістовій лінії** програми зменшено кількість годин на її вивчення (у 10 кл. з 19 год. до 14 год., у 11 кл. – з 20 год. до 18 год.); уточнено й спрощено види творчих робіт щодо поділу їх на усні й письмові форми виконання учнями; спрощено види робіт, наприклад, *реферат, доручення* тощо, які учні навчилися виконувати в попередніх класах; спрощено види робіт і висвітлення мовленнєвознавчих понять відповідно до вікових особливостей учнів; вилучено види роботи, наприклад, *переклад*, відповідь на екзамені як види роботи, що не є актуальними; спрощено види переказів, творів і зменшено кількість їх із метою розвантаження й вивільнення часу для роботи над удосконаленням власних письмових висловлень; внесено відповідні зміни до державних вимог до рівня мовленнєвої компетентності учнів старшої школи.

У **мовній змістовій лінії** збільшено кількість годин на її вивчення (у 10 кл. з 16 год. до 21 год., в 11 кл. – з 15 год до 17 год.); ущільнено, а також

вилучено теми, які не мають практичного застосування у власному усному й писемному мовленні школярів або вже вивчені в 5-8 класах. Відповідно узгоджено зміст державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів із змістом навчального матеріалу.

У **діяльній змістовій лінії** уточнено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, удосконалено загальнонавчальні, організаційні, контрольні-оцінні уміння, ціннісні орієнтації, що забезпечать оптимальність мовленнєвої діяльності учнів.

Внесено зміни в змістове наповнення, тематику для реалізації **соціокультурної змістової лінії**.

Клас	Спрощено тему	Вилучено тему	Додано тему	Перенесено тему
10 клас	Мовленнєва змістова лінія – зменшено кількість годин на вивчення з 19 год. до 14 год.			
	<p>У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Письмо» спрощено шляхом заміни видів роботи. «Переказ із творчим завданням» змінено на «Докладний переказ тексту з творчим завданням»</p>	<p>У розділі «Культура мовлення і спілкування» вилучено: «Спілкування як обмін інформацією», «Особливості усного і писемного спілкування», «Вербальні й невербальні засоби спілкування», «Мовленнєва діяльність. Рецептивні і продуктивні види мовленнєвої діяльності. Сприйняття, розуміння, відтворення, створення інформації», «Етика професійного спілкування».</p> <p>У розділі «Види мовленнєвої діяльності» у підрозділі «Аудіювання» вилучено: «Складання тематичних виписок, цитат», «Прослуховування аудіотекстів з метою підготовки власного виступу».</p> <p>У підрозділі «Говоріння» вилучено: «Переказ прослуханого монологічного висловлювання. Переказ прочитаного тексту на професійну тему. Переказ із творчим завданням. Виступ публіцистичного характеру. Відповідь на екзамені».</p> <p>У підрозділі «Письмо» вилучено: «Тематичні виписки, тези. Бібліографія. Вітальний адрес. Реферат. Нарис про людину – видатного представника певної професії (відповідно до профілю класу винахідника, ученого, дослідника, конструктора). Вітальна промова, доручення. Анотація. Офіційний лист».</p>	<p>У розділі «Види мовленнєвої діяльності» у підрозділі «Письмо» додано: докладний переказ тексту з творчим завданням. Твір-роздум на суспільно-політичну тему в публіцистичному стилі. Електронний лист. Смс-повідомлення.</p>	

	Розділ «Переклад».		
Мовна змістова лінія – збільшено кількість годин на вивчення 16 год. до 21 год.			
	<p>У розділі «Вступ» вилучено тему «Функції мови і мовлення: комунікативна (пізнавальна), кумулятивна, естетична, експресивна. Роль мови у формуванні й самовираженні особистості».</p> <p>У розділі «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з орфоєпії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики» вилучено: «Рівні мовної системи. Функціонування в тексті основних одиниць мови: звуків мовлення, значущих частин, слів, словосполучень, речень. Стилiстичні засоби фонетики.</p> <p>Морфологічна будова слова. Основні орфограми в коренях, префіксах та суфіксах. Стилiстичні особливості значущих частин слова.</p> <p>Творення слів. Стилiстичні засоби словотвору.</p> <p>Абревіатури в науковому стилі.</p> <p>Лексикологія. Зміни в лексичній системі української мови. Професійна лексика. Терміни. Власне українська лексика. Синонімічне багатство мови. Складні випадки слововживання. Роль фразеологізмів у професійному мовленні. Стилiстичні засоби лексикології та фразеології.</p> <p>Роль Інтернету в мовній і мовленнєвій освіті.</p> <p>Система частин мови. Рід відмінюваних і невідмінюваних іменників, їх стилістичні особливості. Особливості вживання назв за професією, посадою, званням тощо. Стилiстичні засоби морфології. Варіанти відмінкових форм. Кличний відмінок іменника».</p> <p>Розділ «Орфографічно-пунктуаційний практикум».</p>	<p>У розділі «Вступ» додано тему «Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави».</p> <p>У розділі «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з орфоєпії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики» додано теми замість вилучених: «Правильна вимова голосних і приголосних звуків. Складні випадки правопису: слів із ненаголошеними голосними, спрощенням у групах приголосних, чергування голосних і приголосних звуків, префіксів і суфіксів, м'якого знака, апострофа, великої букви, слів із подвоєнням і подовженням приголосних, імен та імен по батькові, прізвищ, складних слів і слів іншомовного походження, прислівників.</p> <p>Будова слова. Способи словотвору.</p> <p>Лексикологія. Лексичне значення слова. Багатозначні й однозначні слова.</p> <p>Шляхи збагачення лексики української мови. Синоніми, омоніми, антоніми, пароніми. Синонімічне багатство мови. Лексична сполучуваність. Складні випадки слововживання. Фразеологізми в мовленні. Частини мови. Складні випадки відмінювання іменників, прикметників, числівників».</p>	
Соціокультурна змістова лінія			
Спрощено й внесено зміни в змістове	Українська мова – державна. Мова і естетика. Мова і етика	Додано в орієнтовний зміст текстового матеріалу:	

<p>наповнення, тематику для реалізації соціокультурної змістової лінії.</p>	<p>Роль мови у формуванні особистості. Мовна особистість. Ремісник чи майстер. “Не бійтесь заглядати у словник” Духовний пантеон України. Дружба. Любов. Сім'я. Культура сімейних взаємин. Загальнолюдські цінності. Моя країна – Україна. Вищі освітні заклади України. Історія освіти в Україні. Освіта за кордоном. Що впливає на вибір професії. Моя майбутня професія. Український мовленнєвий етикет.</p>	<p>Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави. Духовний світ українців. Мова злагоди й гармонії. Планування й організація власного життя. Сучасний гуманізм. Уміння любити й бути щасливим. Життєві цілі. Благодійність як норма життя. Волонтерство. Інтереси і стимули життя. Досягнення гармонії. Збереження здоров'я й життєдіяльності. Сила волі. Світ емоцій. Емоційна підтримка як потреба. Життєві цінності. Життя без конфліктів. Кроки морального вдосконалення. Виховання впевненості в собі. Моє покликання. Вибір професії. Суспільна думка.</p>	
--	---	---	--

Діяльнісна змістова лінія

<p>Спрощено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.</p>	<p>Використання мовних засобів у навчальній діяльності з певною стилістичною метою. Застосування загальнонавчальних умінь у різних ситуаціях, зокрема нестандартних. Розробка й реалізація комунікативних стратегій і тактик в інтерактивній діяльності. Самоорганізація, самодисципліна в навчанні і творчості.</p>	<p>Уточнено й додано державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, удосконалено загальнонавчальні, організаційні, контрольні оцінні уміння, ціннісні орієнтації, що забезпечать оптимальність мовленнєвої діяльності учнів, а саме: Учень володіє конкретними діями, операціями (аналізує, уявляє, застосовує, виявляє, порівнює, узагальнює, вибирає, оцінює тощо); <i>стає суб'єктом навчальної діяльності</i> (ставить цілі, мотивує власну пізнавальну діяльність, виявляє проблему, пропонує способи розв'язання її, визначає</p>	
--	--	--	--

			етапи, прогнозує, оцінює проміжні й відповідає за кінцеві результати роботи); здійснює самоконтроль у процесі навчальної діяльності; використовує здобуті знання, сформовані вміння й навички в різних ситуаціях, зокрема нестандартних.	
11 клас	Мовленнєва змістова лінія – зменшено кількість годин на вивчення з 20 год. до 18 год.			
	<p>У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Письмо» спрощено шляхом заміни видів роботи. «Переказ із творчим завданням» видозмінено на «Докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням». Тему «Стаття» видозмінено в «Стаття до журналу або шкільного веб-сайту в публіцистичному стилі», Уточнено вид твору: «Твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі».</p> <p>У підрозділі «Ділові папери» спрощено шляхом заміни видів роботи: «Протокол. Витяг із протоколу» замінено на «Резюме».</p>	<p>Вилучено розділ «Культура мовлення і комунікація» і його теми: «Поняття комунікації як діяльності учасників спілкування з метою інформаційного обміну та взаємовпливу. Усне й писемне ділове спілкування. Дотримання ознак культури мовлення – важлива передумова ефективної комунікації. Комунікація в професійній сфері. Особистість і комунікативна діяльність. Комунікабельність як риса характеру людини. Етика професійного спілкування. Модель вербальної комунікації: адресант (автор висловлювання), повідомлення, створене в певних умовах спілкування, адресат (той, кому адресоване повідомлення). Використання вербального й невербального коду (засобу передачі інформації) в комунікації. Міжкультурна комунікація і професійна діяльність. Універсальне й національне в міжкультурній комунікації. Символіка в міжмовній комунікації»</p> <p>Розділ «Основи риторики» змінено на «Практична риторика» й вилучено з нього теми: «Риторичні вимоги до мовця. Професійний імідж. Полеміка у професійному спілкуванні. Полемічні прийоми: спростування помилкового твердження фактами, критика доказів</p>	<p>Розділ «Культура мовлення і комунікація» замінено на розділ «Культура мовлення і стилістика» й додано теми: Культура мовлення і стилістика. Норми сучасної української літературної мови (орфоепічні, правописні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні) і дотримання їх у мовленнєвій практиці. Основні характеристики мовлення й дотримання їх. Стилі мовлення. Стилістично нейтральна й стилістично забарвлена лексика. До підрозділу «Читання» конкретизовано назви стилів «Читання текстів художнього і наукового стилів».</p> <p>У розділі «Створення власного мовлення. Говоріння» додано теми: «Виступ під час дискусії (підготовлений і непідготовлений) на суспільну або морально-етичну теми. Доповідь на науково-популярну або морально-етичну тему».</p> <p>У розділі «Створення власного мовлення. Письмо» тему «Переказ із творчим завданням» видозмінено на «Докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням». Тему «Стаття»</p>	<p>З розділу «Створення власного мовлення. Говоріння. Діалогічне мовлення» теми «Виступ на семінарах, зборах, конференція»</p> <p>«Переговори» спрощено, видозмінено й перенесено в розділ «Практична риторика»</p>

		<p>опонента, атака запитаннями тощо. Етика полемічної майстерності».</p> <p>У розділі «Створення власного мовлення» в підрозділі «Говоріння» вилучено теми «Переказ тексту на професійну тему із творчим завданням»; у підрозділі «Письмо» – «Звіт про виконану роботу», «Конспектування публічного виступу. Конспектування висловлювання, що сприймаються на слух. Відгук на телепередачу», «Протокол. Витяг із протоколу».</p> <p>Вилучено розділ «Переклад».</p>	<p>видозмінено в «Стаття до журналу або шкільного веб-сайту в публіцистичному стилі», Уточнено вид твору: «Твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі».</p> <p>До підрозділу «Ділові папери» додано вид роботи «Резюме».</p>	
<p>Мовна змістова лінія – збільшено кількість годин на вивчення 15 год. до 17 год.</p>				
		<p>У розділі «Вступ» вилучено тему «Українська мова у світі. Українська діаспора».</p> <p>У розділі «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей із синтаксису, пунктуації і стилістики» вилучено теми: «Найважливіші відомості з синтаксису і пунктуації: словосполучення і речення, синтаксичні зв'язки в них. Класифікація речень за будовою. Стилiстичні особливості простих і складних речень. Особливості вживання в мовленні односкладних і двоскладних, поширених і непоширених, повних і неповних, ускладнених і неускладнених простих речень. Особливості вживання в мовленні різних видів складних речень. Інтонавання різних видів складних речень. Синтаксичний аналіз. Основні пунктограми в простому і складному реченнях, у реченнях з прямою мовою та в діалозі. Способи цитування. Текст як середовище функціонування мовних одиниць. Основні ознаки тексту: зв'язність, комунікативність, членованість, інформативність. Текст у професійному</p>	<p>У розділі «Вступ» додано тему «Мовна стійкість як ключова риса національномовної особистості».</p> <p>У розділі «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей із синтаксису, пунктуації і стилістики» додано теми: Словосполучення і речення. Просте речення. Просте ускладнене речення. Односкладні речення. Складне речення. Типи складних речень за способом зв'язку частин їх: сполучникові й безсполучникові. Сурядний і підрядний зв'язок між частинами складного речення. Основні види складнопідрядних речень. Складнопідрядні речення з кількома підрядними частинами, розділові знаки в них. Безсполучникове складне речення й розділові знаки в ньому. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку. Синтаксична синонімія як</p>	

	<p>спілкуванні. Зміст і будова тексту. Складне синтаксичне ціле. Актуальне членування речення. Способи зв'язку речень у тексті. Класифікація текстів за сферою використання, метою, структурними особливостями. Види текстів у діловому, професійному мовленні. Тексти різних стилів, типів, жанрів мовлення. Основні види переробки тексту».</p> <p>Розділ «Орфографічно-пунктуаційний практикум».</p>	<p>джерело багатства й виразності мови. Особливості вживання в мовленні простих і складних речень. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою і в діалозі. Способи цитування. Основні ознаки тексту: зв'язність, комунікативність, членованість, інформативність. Зміст і будова тексту Тексти різних стилів, типів, жанрів мовлення. Основні види роботи з текстом (редагування, скорочення, доповнення тощо). Стилістичні особливості синтаксису.</p>	
Соціокультурна змістова лінія			
<p>Спрощено й внесено зміни в змістове наповнення, тематику для реалізації <i>соціокультурної змістової лінії</i>.</p>	<p>Українські народні промисли й ремесла Права і обов'язки громадян. Українська мова у світі. Людина і Всесвіт. Цікава людина. Цікаві винаходи. Культура ділового спілкування. Мандрівки рідною землею. „Ти знаєш, що ти людина?“ „Я вибрала долю собі сама“ Інтернет-комунікації. Віртуальна мовна особистість.</p>	<p>Герої, що залишилися з нами назавжди. Кроки до успіху. Мистецтво спілкування й критики. Здивування – крок до пізнання. Жити у злагоді з природою. Джерела радості. Ознаки чоловічої культури. Жіночність як спосіб життя. Турбота про власне здоров'я. Прекрасне в мистецтві й у дійсності.</p>	
Діяльнісна змістова лінія			
<p>Спрощено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.</p>	<p>Застосування в навчальній діяльності комунікативних мовних одиниць з певною стилістичною метою. Застосування загальнонавчальних умінь у різних ситуаціях, зокрема й нестандартних. Відбір комунікативних стратегій, реалізація і корекція комунікативних тактик у навчальній діяльності. Самоорганізація, самодисципліна в навчанні і творчості.</p>	<p>Уточнено й додано державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, удосконалено загальнонавчальні, організаційні, контрольно-оцінні уміння, ціннісні орієнтації, що забезпечать оптимальність мовленнєвої діяльності учнів, а саме: Учень: володіє конкретними діями, операціями (аналізує, уявляє, застосовує,</p>	

			виявляє, порівнює, узагальнює, вибирає, оцінює тощо); <i>стає суб'єктом навчальної діяльності</i> (ставить цілі, мотивує власну пізнавальну діяльність, виявляє проблему, пропонує способи розв'язання її, визначає етапи, прогнозує, оцінює проміжні й відповідає за кінцеві результати роботи); <i>здійснює</i> самоконтроль у процесі навчальної діяльності; <i>використовує</i> здобуті знання, сформовані вміння й навички в різних ситуаціях, зокрема нестандартних.	
--	--	--	---	--

Кількість фронтальних та індивідуальних видів контрольних робіт з української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання залишається незмінною.

Фронтально оцінюються аудіювання, читання мовчки, диктант, письмовий переказ і письмовий твір – мовні знання й уміння, запис яких здійснюється на сторінці класного журналу «Зміст уроку».

Індивідуально оцінюються *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) і *читання вголос*. Для цих видів діяльності не відводять окремого уроку, проте відводять окрему колонку без дати на сторінці класного журналу «Облік навчальних досягнень». У I семестрі проводять оцінювання 2 видів мовленнєвої діяльності (**усний переказ, діалог**), результати оцінювання виставляють у колонку без дати й ураховують у найближчу тематичну. У II семестрі проводять оцінювання таких видів мовленнєвої діяльності, як **усний твір і читання вголос**, яке здійснюється у 5–9 класах. Повторне оцінювання чотирьох видів мовленнєвої діяльності не проводять.

Перевірка мовних знань і вмінь здійснюється за допомогою завдань тестового характеру (на виконання їх відводиться орієнтовно 20 хвилин уроку) залежно від змісту матеріалу, що вивчається. Решта часу контрольного уроку може бути використано на виконання завдань з **аудіювання, читання мовчки** тощо.

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольних робіт, а за семестр – на основі тематичного оцінювання.

Фронтальні види контрольних робіт (5-9 класи)

Форми контролю	5		6		7		8		9	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
ПЕРЕВІРКА МОВНОЇ ТЕМИ*	4	4	4	4	3	3	2	2	2	2

ПИСЬМО: ПЕРЕКАЗ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ТВІР	–	1	–	1	–	1	1	1	1	1
ПРАВОПИС: ДИКТАНТ**	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
АУДІЮВАННЯ*	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
ЧИТАННЯ МОВЧКИ*	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–

**Фронтальні види контрольних робіт (10–11 класи)
(рівень стандарту, академічний рівень)**

Форми контролю	10		11	
	I	II	I	II
	2	2	2	2
Перевірка мовної теми*	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	-	1	-
Правопис: диктант**	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1
Читання мовчки*	1	–	1	–

**Фронтальні види контрольних робіт (10–11 класи)
(філологічний напрям: профіль – українська філологія)**

Форми контролю	10		11	
	I	II	I	II
	3	3	3	3
Перевірка мовної теми*	3	3	3	3
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	1	1	1
Правопис: диктант**	1	1	1	1
Аудіювання*	1	1	1	1
Читання мовчки*	1	-	1	-

* Основною формою перевірки мовної теми, аудіювання і читання мовчки є тестові завдання.

** Основною формою перевірки орфографічної й пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий диктант.

У таблицях зазначено мінімальну кількість фронтальних видів контрольних робіт, учитель на власний розсуд має право збільшувати цю кількість, залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних учнів, умов роботи тощо.

Оцінка за контрольний твір з української мови та переказ є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють у колонці з датою написання роботи (надпис у колонці «Твір», «Переказ» не робиться).

Кількість робочих зошитів з української мови визначається за класами:

5–9 класи – по два зошити;

10–11 класи – по одному зошиту.

Для контрольних робіт з української мови в усіх класах використовують по одному зошиту.

Ведення зошитів оцінюється від 1 до 12 балів щомісяця протягом семестру і вважається поточною оцінкою. Під час перевірки зошитів ураховується наявність різних видів робіт, грамотність, охайність, уміння правильно оформити роботи.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Дивослово», «Українська мова і література в школі», «Українська мова і література в школах України», газету «Українська мова та література».

Українська література

Вивчення української літератури в **5-8 класах** здійснюватиметься за навчальною програмою ([зі змінами, затвердженими наказами Міністерства від 04.08.2014 № 895, від 29.05.2015 № 585](#)): Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Освіта, 2013.

У **9 класах** – за програмою: Українська література. 5-12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів К.: Ірпінь: Перун, 2005 ([зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585](#)).

Вивчення української літератури в **10-11 класах** загальноосвітніх навчальних закладів – за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 № 1021, крім академічного рівня та рівня стандарту. Рівень стандарту та академічний рівні [затверджені наказом Міністерства від 14.07.2016 № 826](#)).

Програми розміщені на офіційному сайті МОН за посиланням: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.

Науково - методичною радою з питань освіти МОН протягом 2015-2016 навчального року схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах навчальні програми курсів за вибором та факультативів з української літератури:

- «Поетика», 5-6 класи (автор О.Колінченко);
- «Казка як епічний жанр», 5-7 класи (автори Є.Квітень, А.Ткач);
- «Література рідного краю», 5-11 класи (укладачі П.Ходанич, Л.Ходанич, Т.Гнаткович);
- «Літературне краєзнавство», 5-11 класи (автори А.Ткач, Я.Пінтяк);
- «Звичаї та обряди українського народу в контексті художньої літератури», 8 (9) класи (автори А.Ткач, Н. Клим);
- «Слов'янська міфологія у творчому доробку українського письменства», 8-11 класи (укладач К.Богачук);
- «Українознавство», 9 клас (автор І.Головай);
- «Основи зорової (візуальної) поезії», 9-11 класи (автор О.Колінченко);
- «Українська література. 5-11 класи» (укладачі О.Береш, Т.Гнаткович, О.Ківеждій, Н. Ребрик, М.Шкурда).
- «Сучасне франкознавство», 10-11 класи (укладач Н.Бондаренко).

Звертаємо увагу на зміни, внесені в 2015 році до навчальних програм з української літератури для 8 та 9 класів.

8 клас (програма 2013 року)

Вилучено з програми поезію Лесі Українки «Ви щасливі, пречистії зорі», твори В. Самійленка, Остапа Вишні, повість О.Бердника «Хто зважиться – вогнем наречеться».

Включено в програму твір Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало», повість Юрія Винничука «Місце для дракона».

Вилучено літературознавчі поняття: силабо-тонічне віршування», «трискладові віршові розміри», «асоціативні образи», «літературний характер», «психологізм».

Курс української літератури у 8 класі структуровано за такими взаємопов'язаними тематично-проблемними блоками: «Усна народна творчість», «Світ української поезії», «Національна драма», «З української прози», «Український гумор і сатира».

До кожного з них відповідно до вікових особливостей учнів підібрані тексти, які за своїм змістом дають можливість максимально репрезентувати ту чи іншу тему.

9 клас (програма 2005 року)

Вилучено з програми твори: баладу «Бондарівна», Притчу про сіяча, трактат Г.Сковороди «Вступні двері до християнської добронравності», повість Г.Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма», поезію М.Костомарова «Соловейко», поему Т.Шевченка «Великий льох», поетичні твори П.Куліша: «До рідного народу», «Троє схотінок», «Заворожена криниця», тему «З літератури ХХ століття».

Додано вірш Т.Шевченка «Заповіт».

Оповідання Марко Вовчок «Максим Гримач» замінено на повість «Інститутка».

Вилучено літературознавчі поняття: «силабо-тонічне віршування», «літературний напрям», «течія», «психологізм у літературі», «роман-хроніка».

Звертаємо увагу, що запропонована у програмі кількість часу на вивчення кожного розділу, теми є орієнтовною, учитель може її змінювати (у межах 70 годин). Резервний час може використовуватися для уроків розвитку мовлення, контрольного оцінювання, різних видів творчих та інших робіт (екскурсій, диспутів, семінарів).

В основній школі біографія письменників загалом не вивчається, вона згадується лише вибірково, диференційовано. З 9-го класу зміст навчального матеріалу доповнюється розглядом біографій письменників, хоча й у доступних межах.

До навчальної програми з української літератури (10-11 класи, рівень стандарту та академічний рівень) внесено такі зміни:

10 клас

Вилучено з програми теми: Вступ.

Вилучено з програми твори: поезії І.Франка «Безмежне поле...», «Розвивайся, ти високий дубе...», Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль», «Все-все покинуть, до тебе поинуть...», «To be or not to be?».

виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	–	1	1	1	1	1	1	1	2	2
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

У 8-9 класах з поглибленим вивченням української літератури пропорційно збільшується кількість контрольних робіт та уроків розвитку мовлення (на розсуд учителя-словесника визначається кількість і види контрольних робіт).

10-11 класи

Класи	10		11		10		11	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Семестри	Рівень стандарту, академічний				Профільний рівень			
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	3	3	3	3	4	4	4	4
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	1	1	1	1
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	3	3	3	3
Перевірка зошитів	1	1	1	1	2	2	2	2
	4	5	4	5	4	5	4	5

У кожному семестрі обов'язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – письмового. Умовне позначення у таблиці – (у + п).

Оцінку за ведення зошита з української літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної. Під час оцінювання зошита з літератури слід враховувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог орфографічного режиму).

Оцінка за контрольний твір з української літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи, надпис у журнальній колонці «Твір» не робиться.

Оцінку за читання напам'ять поетичних або прозових творів з української літератури виставляють у колонку без дати з надписом «Напам'ять».

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Дивослово», «Українська мова і література в школі», «Українська мова і література в школах України», «Українська література в загальноосвітній школі», газету «Українська мова та література».

Українська мова
в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами
національних меншин

Навчання української мови як державної в 5-8 класах здійснюватиметься за програмами затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585.

Програми розміщені на офіційному сайті МОН.

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **російською** мовою (укладачі: Н. Бондаренко, С. Караман, А. Ярмолюк, В. Кононенко, О. Савченко).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **румунською** мовою (укладачі: Н. Бабич, Н. Михайловська, Є. Квітень, А. Морараш, Т. Фонарюк).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **угорською** мовою (укладачі: Т. Гнаткович, Є. Борисова, А. Галас, К. Лавер, А. Лукач).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **молдовською** мовою (укладачі: С. Свінтковська, О.Бойко, С. Дмитрієв, Г. Могильницька, О. Пасат).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **польською** мовою (укладачі: М. Пилип, О. Бойцун, Н.Дуткевич, О. Мартиняк, О. Приставська, Н. Тушніцка).

Основна мета вивчення української мови у 5-9 класах загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин – допомогти учням опанувати граматику (морфологію і синтаксис) з використанням принципів особистісно зорієнтованої моделі навчання, навчити їх висловлювати думки, грамотно писати й любити українське слово, сприяти розвиткові комунікативних навичок школярів. У процесі навчання української мови вчителю необхідно застосовувати знання та вміння учнів, набуті на уроках рідної мови. Відповідно структура уроків повинна бути добре продумана.

У 8 класі продовжується вивчення розділу мовознавства «ГраMATика», який називається «Синтаксис. Пунктуація». Як зазначив І. Огієнко, «синтаксис – цариця всіх наук про мову», тому учні повинні знати види і будову словосполучень і речень, види і способи вираження членів речення; навчитися будувати словосполучення й речення, визначати головні і другорядні члени речення.

Сучасний учитель має передбачати не лише інформаційну і відтворюючу функції, а спонукати до співпраці, співтворчості, діалогу, самоосвіти тощо, бо кожен учень відчуває в ньому довіру до себе, знаходить елементи спілкування з ним; зорієнтовувати на мовленнєвий розвиток учнів, на формування в них чуття мови, мовної інтуїції, на виховання любові до української мови і спрямований на вироблення бажання її опанувати.

Використання сучасних педагогічних технологій полягає в попередньому проектуванні процесу навчання з урахуванням конкретної навчальної мети, які забезпечать успіх у засвоєнні учнями знань та

формуванні у них умінь і навичок. Серед останніх – знаходять методи перевірки знань шляхом тестування. Тестові завдання також дозволяють учителю динамічно визначити рівень засвоєння учнями теоретичного матеріалу й уміння його застосовувати на практиці. Тести активізують пізнавальну діяльність школярів, сприяють розвитку в них уміння концентруватися, робити правильний вибір.

Методичний посібник «Тестові технології на уроках української мови та літератури у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням румунською мовою» (укладачі Є. Квітень, А. Морараш, Т.Фонарюк) допоможе зекономити час на пошук теоретичних засад сучасних тестових технологій, їх класифікацій, змістових і оцінювальних принципів. Укладачі, враховуючи методичні рекомендації та специфіку румуномовних шкіл, обрали оптимальний варіант методичного посібника, у якому вдало поєднали теоретичні відомості та практичні завдання. Зміст посібника актуальний, оскільки впродовж останніх років поряд із традиційними формами контролю все більшого поширення набуває зовнішнє незалежне оцінювання.

Для ефективного вивчення української мови рекомендуємо також використовувати ряд проблемно-пошукових завдань, різноманітні види вправ і завдань, запитання для самоперевірки. Дидактичний матеріал має бути для засвоєння теоретичної інформації цікавим і різноманітним, наповнений багатим пізнавальним змістом, сприяти вихованню в учнів високих гуманістичних, патріотичних, естетичних почуттів, позитивно впливати на формування життєвих пріоритетів, національної самосвідомості. Переважно завдання повинні мати творчий характер, вчити мислити, порівнювати, робити висновки, узагальнення.

Для розвитку стилістичної компетенції проводять словникову роботу, метою якої є поповнення й удосконалення лексичного запасу школярів, що дозволяє не лише збагатитися мовними засобами української мови, а й розвиває пам'ять, допомагає цілісному сприйняттю і розумінню текстів. Окрім того, необхідно будувати урок за принципом «від меншого – до більшого», «від слова – до тексту»: сконструювати словосполучення, речення, підбравши слова, зробити переклад українського тексту румунською, молдовською, угорською та польською мовами і навпаки. Такі завдання дозволяють збагачувати мовлення, удосконалювати його, виробляти орфографічні та пунктуаційні навички. Обов'язковим має бути прийом «Творча робота», спрямований на вироблення в учнів уміння стилістично правильно оформлювати висловлювання відповідно до намірів та ситуації спілкування. Завдання із стилістичного синтаксису розкриють учням красу синтаксичних одиниць, їх стилістичну семантику і формально-граматичну структуру. Створений навчально-методичний посібник «Вчимося писати твори: методичний комплекс» (укладачі В.Шуляр, Т.Гнаткович, Н.Ребрик) сприятиме збагаченню словникового запасу учнів, поліпшенню їхньої мовної культури та правописної грамотності.

Під час вивчення української мови учням необхідно долучатися до загальної культури, до мовного багатства українців, розмаїття і величі їхніх духовних традицій і звичаїв, до осягнення вічних цінностей у житті людини: краси природи, любові до краю, де живеш, поваги до людей, які тебе

оточують, – а це є кроком до формування духовно збагаченої, інтелектуально розвиненої та національно свідомої особистості.

Інноваційна сутність навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин полягає в тому, що учень стає активним співтворцем навчально-виховного процесу, створюються повноцінні умови для його творчого самовираження, самопізнання, саморозвитку.

Навчання української мови у 9, 10-11 класах буде продовжено за навчальними програмами для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин **зі змінами:**

з навчанням російською та польською мовами:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (Н.Бондаренко Н., С.Косянчук, В.Кононенко);

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (Н.Бондаренко, С.Косянчук, В.Кононенко);

з навчанням угорською мовою:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (Т.Гнаткович, Є.Борисова, А.Галас, К.Лавер, А.Лукач);

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (Т.Гнаткович, Є.Борисова, А.Галас, К.Лавер, А.Лукач);

з навчанням румунською та молдовською мовами:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) (Н.Бабич, Є.Квітень, А.Морараш, Т.Фонарюк);

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів (Н.Бабич, Н. Михайловська, Є.Квітень, А.Морараш, Т. Фонарюк).

Вивчення української літератури у 5-8, 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин здійснюється за навчальною програмою та підручниками для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання; у 9 класі – вчителі працюють за навчальною програмою з української літератури за редакцією О. Івасюк з урахуванням змін, внесених до неї, та підручниками цього ж авторського колективу.

Зарубіжна література

Вивчення зарубіжної літератури в 5-8 класах здійснюватиметься за програмою: Світова література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013 (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 29.05.2015 № 585).

У 9 класах - за програмою: Зарубіжна література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

У 10-11 класах – за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 №1021, крім рівня стандарту. Рівень стандарту зі змінами, затвердженими наказом МОН від 14.07.2016 № 826.

Програми курсів за вибором і факультативів:

Збірник програм курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5 - 7 класи: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ»;

Збірник програм курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8 - 11 класи: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ».

Звертаємо увагу на зміни, внесені в 2015 році до програми із зарубіжної літератури для **8 класу**:

збільшено кількість годин (на 1) на вивчення теми «Античність»;

спрощено зміст розділів «Веди», «Коран».

теми «Бароко» і «Класицизм» об'єднано в одну тему «Бароко і класицизм», відповідно спрощено їх зміст;

здійснено заміну двох віршів Дж. Донна на сонет «Щоб мучить мене...». Вірші «Галерник» Л. де Гонгори і «Щоб мучить мене...» Дж. Донна винесено на альтернативне вивчення (1 за вибором учителя);

тему «Просвітництво» перенесено до 9 класу;

тему «Сучасна література» замінено на тему «Література ХХ-ХХІ ст.», до якої з 6 класу перенесено повість-казку «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері.

У 8 класі розпочинається новий етап літературної освіти – системного читання, тому головним об'єктом уваги стане перебіг літературного процесу від давнини до ХVІІ століття (етап системного читання продовжиться в 9 класі). У 8 класі учні мають отримати цілісне уявлення про літературно-культурні епохи (античність, Середньовіччя, Відродження, бароко і класицизм), усвідомити їхні характерні ознаки, особливості розуміння краси в різні часи та в різних країнах, а також долучитися до визначних шедеврів словесності в межах епох, визначених програмою.

У 8 класі учні отримують уявлення про священні книги людства (Веди, Біблія, Коран) як пам'ятки культури, про їхню структуру, провідні образи, специфіку втілення у видах мистецтва. Вивчення священних книг має сприяти формуванню в учнів толерантного ставлення до людей різних віросповідань, а також розумінню глибинних витоків культури.

Обізнаність із золотим фондом літератури в найкращих українських перекладах має сприяти розширенню ерудиції учнів, усвідомленню місця України на тлі світової культури, вихованню високої особистої культури.

Твори сучасних авторів Європи та США (запропоновані в програмі на вибір) мають допомогти учням інтегруватися у ХХІ століття через культуру, познайомитися із сучасними підлітковими романами, замислитися над питаннями, що виникають у школярів у процесі дорослішання й вибору власного життєвого шляху.

У 8 класі учні дедалі більше залучаються до роботи з інформаційними ресурсами, творчо-проектної діяльності, групової роботи, діалогових форм (дискусія, виступ перед аудиторією, виступ у блозі тощо).

До навчальної програми із зарубіжної літератури (10-11 класи, рівень стандарту) внесено такі зміни:

- максимально мінімізовано рубрику “Державні вимоги до рівня підготовки учнів”, а саме: скорочено розділ “Теорія літератури” (вилучено теоретико-літературні терміни й поняття: “алюзія”, “ремінісценція” тощо); зменшено

кількість творів для текстуального вивчення (так, повністю вилучено розділ, присвячений вивченню творчості поета Миколи Некрасова, зокрема його віршів “На смерть Шевченка”, “Роздуми біля парадного під’їзду”, “Трійка”, “О шостій вчора завернув...”; із розділу, присвяченого творчості французького поета Гійома Аполлінера, вилучено поезію “Лорелея”).

Викладання зарубіжної літератури в загальноосвітніх навчальних закладах України здійснюється **українською мовою**. Твори зарубіжних письменників в курсі зарубіжної літератури вивчаються в **українських перекладах**. Для зіставлення можливе залучення перекладів, переспівів іншими мовами, якими володіють учні (англійською, німецькою, французькою тощо). За наявності необхідних умов бажаним є розгляд художніх текстів (у фрагментах або цілісно) мовами оригіналів. У такому разі предмет «Зарубіжна література» виконує додаткову функцію *вдосконалення володіння учнями іноземними та іншими мовами*.

З метою систематизації та упорядкування навантаження учнів протягом навчального року подаємо рекомендовану кількість видів контролю у процесі вивчення зарубіжної літератури в кожному класі. Поданий у таблиці розподіл годин є **мінімальним і обов’язковим** для проведення в кожному семестрі. Учитель на власний розсуд може збільшити кількість видів контролю відповідно до рівня підготовки учнів, особливостей класу тощо.

Обов’язкова кількість видів контролю

5–9 класи

Класи	5		6		7		8		9	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Семестри										
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Уроки розвитку мовлення*	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Перевірка зошитів	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

У 8–9 класах з поглибленим вивченням зарубіжної літератури пропорційно збільшується кількість контрольних робіт та уроків розвитку мовлення (на розсуд учителя визначається кількість і види контрольних робіт).

10–11 класи

Класи	10		11		10		11		10		11	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Рівні	Рівень стандарту				Академічний рівень				Профільний рівень			

Контрольн і роботи у формі: контрольн ого класного твору; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2	2	2	2	3	3	3	3	4	4	4	4
	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3	3	3
Уроки розвитку мовлення*	2 у+п	2 у+п	2 у+п	2 у+п	2 у+п	2 у+п	2 у+п	2 у+п	3 1у+2п	3 2у+1п	3 1у+2п	3 2у+1п
Уроки позакласн ого читання	1	1	1	1	2	2	1	1	2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

У кожному семестрі обов'язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – писемного. Умовне позначення у таблиці – (у + п).

Під час оцінювання зошита із зарубіжної літератури слід урахувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог до оформлення орфографічного режиму).

Оцінку за ведення зошита із зарубіжної літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної.

Оцінка за контрольний твір із зарубіжної літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи, надпис у журнальній колонці «Твір» не робиться.

Оцінку за читання напам'ять поетичних або прозових творів із зарубіжної літератури виставляють у колонку без дати з надписом «Напам'ять».

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Всесвітня література в школах України», «Зарубіжна література в школах України», газету «Світова література».

Вивчення мов національних меншин, інтегрованого курсу «Література» в 2016-2017 навчальному році

Метою вивчення мов і літератур в загальноосвітніх навчальних закладах - орієнтація учнів на підготовку до міжкультурного діалогу та усвідомлення важливості толерантного спілкування як у своєму близькому оточенні (у своєму класі, школі, регіоні), так і за межами України.

Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо. При роботі над цими питаннями необхідно орієнтуватися на положення "Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді" та "Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах", затверджених наказом МОН України від 16.06.2015 р. № 641.

У 2016/2017 навчальному році вчителі-словесники загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин працюватимуть

у 5-8 класах – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409 (в редакції наказу МОН України від 29.05.2014 № 664) із змінами згідно з наказом МОН України від 12.12.2014 № 1465;

у 9-х класів - за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66;

у 10-11-х класів - за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657.

Звертаємо увагу, що мовна політика в освіті базується на принципі вільного вибору батьками та учнями мови навчання або вивчення тієї чи іншої мови, у тому числі мов національних меншин, а державна мова як навчальний предмет обов'язкова для вивчення в усіх навчальних закладах на всій території України.

У загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою за бажанням дітей та їх батьків мови національних меншин вивчаються за двома варіантами Типових навчальних планів (див. додатки 1 та 2), затверджених наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66.

При обранні додатку 1, мови національних меншин в цих навчальних закладах можуть вивчатися за рахунок варіативної складової, починаючи з 1 або 5 класів. Форми вивчення мов (вони можуть вивчатися як предмет, спецкурс, факультатив) та кількість годин на її вивчення визначає адміністрація загальноосвітнього навчального закладу, яка формує варіативну складову навчального плану, враховуючи при цьому побажання учнів та їх батьків.

Звертаємо увагу, що у випадку вивчення мов національних меншин як предмета за рахунок варіативної частини, необхідно користуватися затвердженими навчальними програмами, скоригувавши їх зміст на відповідну кількість годин, визначену у робочих навчальних планах загальноосвітнього навчального закладу. Скоригована програма має погоджуватися на засіданні методичного об'єднання загальноосвітнього навчального закладу.

При обранні додатку 2 вивчення мов національних меншин як предмета передбачено в інваріантній складовій з 1 по 11 клас (по 2 години на тиждень).

З метою розвантаження навчальних програм, що введені в навчальний процес з 2013-2014 навчального року в зв'язку з поетапним переходом на новий Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти, Міністерством освіти і науки України внесено корективи та зміни в окремі навчальні програми з мов і літератур національних меншин для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (зміни затверджено наказом МОН України від 29.05.2015 № 585); для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (зміни затверджено наказом МОН від 14.07.2016 р. № 826).

У змінених програмах уточнено і деталізовано кількість навчальних годин відповідно до Типового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин (додаток 2 до наказу від 03.04.2012 № 409 в редакції наказу від 29.05.2014 № 664); спрощено окремі теми, що дублюють зміст освіти в мовленнєвій і мовній лініях; вилучено матеріал, який певним чином дублюється в попередніх чи наступних класах; з метою систематизації в межах одного і того ж класу теми змінено місцями; знято теми які не відповідають віковим особливостям учнів або втратили свою актуальність тощо.

Звертаємо увагу, що у випадку, коли замість іноземної мови обирається для вивчення мова національної меншини необхідно обирати та використовувати навчальні програми, що орієнтуються та враховують особливості відповідного контингенту учнів (зокрема, тих, хто взагалі не знає обрану мову або тих, для кого ця мова є рідною).

Повний перелік навчальних програм розміщено на сайті МОН України (mon.gov.ua).

Упровадження компетентнісного підходу при викладанні мов та літератур національних меншин зумовлює використання завдань, виконуючи які, учні зможуть набути умінь самостійного вивчення цих предметів, навчитись застосовувати знання у нетипових ситуаціях, розв'язувати завдання, що пов'язані з власною життєдіяльністю, навчитись формулювати оцінні судження, виявляти ставлення до світу. **Література** має залучити учнів до морально-естетичних, національних та загальнолюдських цінностей не тільки культури свого народу, а й інших.

При формуванні предметних компетентностей на уроках мов і літератур національних меншин пізнавальна діяльність учнів може включати в себе різні форми та завдання: алгоритми, створення таблиць, різнорівневі завдання, виявлення помилок в правопису та правильне використанні слів у літературному мовленні.

У 8 класі при вивченні шкільного курсу з мов національних меншин учні розпочинають вивчення розділу "Синтаксис".

Особливістю вивчення синтаксису є те, що синтаксичний матеріал має засвоюватися на основі зв'язку з усіма іншими розділами. Уроки синтаксису мають розкривати перед учнями мову як систему систем, тому що більшість мовних понять і явищ можна зрозуміти тільки на синтаксичному рівні. Знання синтаксичної теорії відбивається на якості комунікативних умінь і навичок учнів та впливають на формування мовної особистості.

Зміст програм 8 класу у мовній лінії передбачає засвоєння таких базових синтаксичних понять таких основних розділів - "Словосполучення" та "Просте речення".

Внаслідок навчання синтаксису учні повинні оволодіти такими вміннями й навичками: виділяти словосполучення в реченні, знаходити в словосполученні головне й залежне слово, розрізняти словосполучення та речення, складати словосполучення за заданими схемами, добирати різні за будовою словосполучення для вираження того самого смислу, розрізняти прості і складні речення, види речень за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за будовою, визначати члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення, правильно й доречно використовувати в мовленні різні види простих і складних речень, здійснювати синтаксичний розбір словосполучень і речень, визначати пряму й непряму мову, правильно інтонувати речення та їх складові частини.

Навчання синтаксису має бути комунікативно спрямоване, тому що окремі його положення є основою для розвитку усного мовлення.

Принцип навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення буде забезпечувати реалізацію мовленнєвої змістової лінії програми, що полягає в формуванні комунікативної компетенції школярів. Синтаксичні вміння й навички є основою оволодіння мовою як засобом спілкування. Розуміння структурно-сміслових ознак речення як найменшої комунікативної одиниці має стати підґрунтям усвідомленого відбору мовних одиниць для реалізації мети спілкування в тих чи інших умовах. Опанування учнями синтаксичних понять сприятиме удосконаленню діалогічного й монологічного мовлення.

Спостереження над функціонуванням синтаксичних одиниць в текстах різних стилів та жанрів мовлення має бути спрямоване на удосконалення гармонійного розвитку умінь і навичок учнів у чотирьох видах мовленнєвої діяльності. Відповідно активне використання в навчальному процесі різних видів мовленнєвої діяльності, моделювання комунікативних ситуацій залучення школярів до мовленнєвої практики сприятиме засвоєнню синтаксичних понять, виробленню синтаксичних умінь і навичок, передбачених програмою.

У методиці навчання синтаксису використовуються такі прийоми навчання: аналіз словосполучень, поширення і скорочення речень, заміна одних синтаксичних сполучень іншими, вставка окремих компонентів речення, перебудова синтаксичної конструкції, складання речень за опорними словами або схемами, редагування речень, синтаксичний аналіз тощо.

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з мов національних меншин розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України (лист МОН України від 30.08.2013 № 1/9 – 592 «Методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання російської мови та інших мов національних меншин для використання в загальноосвітніх навчальних закладах, де навчаються рідною мовою або вивчають її» (www.mon.gov.ua)).

Основними завданнями інтегрованого курсу "Література" є формування читацької культури, творчих здібностей, виховання почуття краси та виразності рідного слова, розвиток умінь сприймати літературний твір як явище мистецтва, сприяння розширенню культурно-пізнавальних інтересів, розуміння щодо єдності світового літературного процесу і, в той же час, національних особливостей і його складових; виховання почуття національної гідності та поваги до культур різних народів.

При вивченні художніх творів необхідно реалізовувати комунікативно-діяльнісний підхід до роботи з текстом: від його аналізу до створення продуктивних мовленнєвих висловлювань.

Враховуючи, що інтегровані курси «Література» вивчаються паралельно з українською літературою, особлива увага має бути приділена взаємодії цих предметів. Тому доцільно у доступній для учнів формі розкривати контактні, типологічні та генетичні міжлітературні зв'язки, виявляти роль українських письменників і перекладачів у творчості майстрів інших народів. Під час розгляду програмових творів слід підкреслювати також взаємозв'язки літератури з іншими видами мистецтв, зважаючи, що літературний текст як факт мистецтва відображає ознаки конкретної культурної епохи, її філософські концепції. Вивчення літературних творів на тлі широкого культурологічного контексту сприятиме осмисленню фундаментальних цінностей культури.

Оцінювання досягнень учнів у навчанні з літератури проводиться тематично і здійснюються в усній і письмовій формі. Для цього можна використовувати такі види контролю, як літературні диктанти, тести, завдання для аналізу художнього твору, творчі завдання тощо, які виконуються після вивчення всієї теми або окремого твору, великого за обсягом. тест; відповіді на запитання; комбінована контрольна робота, письмові контрольні твори тощо.

Можливі види контрольних робіт із розвитку мовлення: складання оповідання (казки) за прислів'ям; добір прислів'їв, крилатих виразів, фразеологічних зворотів, що виражають головну ідею твору; введення власних описів в інтер'єр, портрет, пейзаж у вже існуючому творі; усний переказ оповідання, епізоду твору; твір-характеристика персонажа; написання вітального слова на честь літературного героя, автора тощо; твір-опис за картиною; складання тез літературно-критичної статті (параграфу підручника); підготовка проекту (з можливим використанням мультимедійних технологій) – індивідуального чи колективного – з метою представлення життєвого і творчого шляху, естетичних уподобань письменника тощо; складання анкети головного героя, цитатних характеристик, конспекту, рецензії, анотації; написання реферату; ідейно-художній аналіз поетичного чи прозового твору; написання листа авторові улюбленої книжки; інсценізація твору (конкурс на кращу інсценізацію уривка твору) тощо.

З метою систематизації та упорядкування навантаження учнів протягом навчального року надаємо *рекомендовану* кількість видів контролю у процесі вивчення інтегрованого курсу «Література» у кожному класі.

- У кожному семестрі обов'язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – писемного. Умовне позначення у таблиці – (у + п).

У 2016 році за результатами Конкурсного відбору проектів підручників для 8 класів загальноосвітніх навчальних закладів для використання в навчальному процесі пропонуються такі підручники:

"Болгарська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Терзі В. М.).

"Гагаузька мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Курогло Н. І., Велисар Л. Г., Мілков А. М., Кіор І. Ф.).

"Польська мова (4-й рік навчання) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Біленька-Свистович Л.В., Ярмолюк М. О., Слюсар О. Ф.).

"Польська мова (8-й рік навчання) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Войцева О. А., Буцацька Т. Г.).

"Новогрецька мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Добра О. М., Воєвутко Н. Ю., Сніговська О. В., Аліпа Р. А.).

"Російська мова (4-й рік навчання) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Полякова Т. М., Самонова О. І.).

"Російська мова (4-й рік навчання) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Баландіна Н. Ф., Крюченкова О. Ю.).

"Російська мова (8-й рік навчання) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Самонова О. І., Полякова Т. М., Приймак А. М.).

"Російська мова (8-й рік навчання) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Баландіна Н. Ф.).

"Російська мова (8-й рік навчання) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Давидюк Л. В., Статівка В. І.).

"Кримськотатарська мова" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (авт. Меметов А., Акмаллаєв Е., Алієва Л.).

"Молдовська мова" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (авт. Фетеску Л. І., Кьося В. В.).

"Польська мова" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (авт. Іванова М. С., Іванова-Хмель Т. М.).

"Російська мова" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Бикова К. І., Давидюк Л. В., Рачко О. Ф.).

"Румунська мова" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (авт. Говорнян Л. С., Попа М. К., Бурла О. К.).

"Румунська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням філології" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Говорнян Л. С., Попа М. К., Бурла О. К.).

"Угорська мова" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (авт. Браун Є. Л., Зикань Х. І., Ковач-Буркуш Є. С.).

"Інтегрований курс «Література» (кримськотатарська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (авт. Кокієва А., Салядінов К., Харахади А., Межмедінова Г.).

"Інтегрований курс «Література» (молдовська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (авт. Фетеску Л. І., Кьося В. В.).

"Інтегрований курс «Література» (польська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (авт. Лебедь Р. К.).

"Інтегрований курс «Література» (російська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Волощук Є. В., Слободянюк О. М.).

"Інтегрований курс «Література» (російська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Бондарева О. Є., Ільїнська Н. І., Мацапура В. І., Гальчук О. В., Бітківська Г. В.).

"Інтегрований курс «Література» (російська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Надозірна Т. В., Полулях Н. С.).

"Інтегрований курс «Література» (російська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Сімакова Л. А.).

"Інтегрований курс «Література» (російська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Бицько О. К., Мельник А. О.).

"Інтегрований курс «Література» (румунська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (авт. Говорнян Л. С., Колесникова Д. О.).

"Інтегрований курс «Література» (угорська та зарубіжна)" підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (авт. Дебрецені О. О.).

Враховуючи ситуацію із виданням підручників для учнів 4 та 7 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин Міністерством освіти і науки було розроблено методичні рекомендації щодо можливості користуватися під час навчального процесу підручниками попередніх років, а також практикувати самостійну роботу учнів із іншими навчальними посібниками, словниками, енциклопедіями, довідниками тощо, зміст яких відображує вказані у навчальних програмах теми.

Інститутам післядипломної педагогічної освіти, філіям Інституту модернізації змісту освіти рекомендовано розміщувати на офіційних сайтах інформаційні матеріали щодо вивчення нових тем з мов та літератур національних меншин.

Міністерством започатковано проведення Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (2016 - 2021pp.), який розпочався у лютому 2016 року в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах Закарпатської, Одеської, Чернівецької областей.

На офіційному веб-сайті Міністерства створено рубрику «Багатомовна освіта» (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/bagatomovna-osvita/>).

У цій рубриці розміщено матеріали з розвитку багатомовної освіти в країнах Європи, а також Методичні рекомендації з розвитку багатомовної освіти у школах України, що можуть використовувати вчителі у навчально-виховному процесі.

Починаючи з 2014-2015 років для учнів 9-11 класів запроваджено проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад з мов та літератур національних меншин, структуру і технологію проведення яких визначають "Правила проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад з мов та літератур національних меншин України", затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 06.10.2014 № 1134, що зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22 жовтня 2014 року за № 1309/26086.

При підготовці та проведенні I-III етапів рекомендуємо враховувати щорічні рекомендації щодо змісту та структури завдань. Звертаємо увагу на те, що олімпіади з мов і літератур національних меншин України, зокрема, мови іврит, болгарської та новогрецької мов, не є олімпіадами з іноземних мов, тому орієнтуватися на Вимоги щодо структури змагань IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з іноземних мов, регламенту їх проведення, змісту та характеру завдань та критерії і норми оцінки їх виконання не рекомендується.

Іноземні мови

Вивчення іноземних мов здійснюватиметься за такими навчальними програмами:

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 1-4 класи», Видавничий дім «Освіта», 2012 р.;

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 10-11 класи», Київ, 2010 р.;

«Програми для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови, Іноземні мови. 5-9 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013 р.;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 5-7 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013 р.;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 8-9 класи», «Перун», 2005 р.;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Друга іноземна мова 5-11 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013 р.;

Програми з іноземних мов мають наскрізний характер та представлені в єдиній системі, в діяльній термінології з чітко вираженою кореляцією між класами. Навчальні програми не встановлюють порядок (послідовність) вивчення предметної тематики у рамках навчального року, а лише вказують на зміст, вивчення котрого є об'єктом тематичного контролю та оцінювання у рамках семестрового і підсумкового контролю.

Натепер до навчальних програм для учнів 1-11 класів внесено зміни, якими розроблено нові стратегії вивчення іноземних мов та організації навчальної діяльності. Вилучено ряд граматичних структур, які не несуть основного навантаження для відтворення знань. Ряд граматичних структур перенесено до інших класів, де вони більш логічно поєднані з тематичним розподілом. Також обмежено вивчення цілого ряду граматичних явищ через вилучення складних форм шляхом перенесення їх до наступних класів.

Програма не обмежує самостійність і творчу ініціативу вчителя, передбачаючи гнучкість у відборі та розподілі навчального матеріалу відповідно до потреб учнів та обраних засобів навчання (навчально-методичні комплекси, підручники, посібники, аудіо, відео матеріали тощо).

Робочі навчальні плани на 2016/2017 навчальний рік складаються для:

- 1-4-х класів – за Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 10.06.2011 № 572;

- 5-8-х класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, **зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664;**

- 9-х класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66;

- 10-11-х класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеню, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834 **зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;**

- для спеціалізованих шкіл (класів), з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназій, ліцеїв, колегіумів: 5-8 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664 (додаток 8); 9 класи –

за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66; 10-11 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 №834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;

- для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов: 1-4 класи – за Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 10.06.2011 № 572 (додатки 4-5); 5-8 класи - за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України 29.05.2014 № 664 (додаток 3); 9 класи – за Типовим навчальним планом спеціалізованих шкіл цього типу, затвердженими наказом МОН України від 13.03.2006 № 182; 10-11 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 №834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657 (додаток 19);

-для білінгвальних класів: 5-8 класи - за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664; 9 класи – за Типовими навчальними планами, затвердженими наказом МОН від 07.07.2009 № 626; 10-11 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657 (додаток 20);

Звертаємо увагу на нові Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня (**наказ Міністерства від 29.05.2014 №664**), згідно яких навчальний заклад отримує право вибору щодо вивчення другої іноземної мови. Рішення про запровадження вивчення другої іноземної мови приймається навчальним закладом самостійно.

Навчально-методичне забезпечення

У загальноосвітніх навчальних закладах може використовуватися лише література, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Перелік рекомендованої літератури затверджується наказом Міністерства освіти і науки України та оприлюднюється через “Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України”. Із зазначеним переліком можна ознайомитись на сайті Міністерства освіти і науки України www.mon.gov.ua

Навчальний зміст підручників укладено відповідно до програми і представлено розділами, що відповідають тематиці ситуативного спілкування. Структура кожного підручника є чіткою і послідовною, вона відображає специфіку предмета іноземна мова, яка полягає у тому, що провідним компонентом змісту навчання іноземної мови є не основи наук, а *способи діяльності* — навчання різних видів мовленнєвої діяльності: *говоріння, аудіювання, читання, письмо*.

У новій серії підручників для 8-го класу автори послідовно втілюють формування учнівської здатності до міжкультурного спілкування, яка складається з трьох взаємопов'язаних компонентів:

- 1) комунікативної методики вивчення ІМ;
- 2) створення особистої траєкторії навчання учня;
- 3) формування навичок позитивної взаємодії на міжкультурному рівні.

Запропонований підхід дозволяє чітко виділити в якості пріоритетів навчання ІМ не систему мови, а змістові аспекти навчання та, відповідно, інтереси й потреби учнів як суб'єктів навчального процесу. Особливого значення набувають такі аспекти навчання, як соціокультурні фактори, мотивація, розвиток особистості учня засобами вивчення іноземної мови, під час яких відбувається співставлення життєвого досвіду та соціокультурних реалій, у яких живуть українські та іншомовні підлітки, виявлення спільного і відмінного, врахування специфіки іншомовного середовища, усвідомлення якої дозволяє українському підлітку адекватно розв'язувати особисті завдання спілкування із представниками інших країн.

Організація літніх мовних таборів

Одним із нестандартних підходів для забезпечення якісного навчання дітей мовам уже другий рік поспіль є створення літніх таборів. Такі табори покликані спонукати школярів практично застосовувати знання з мов, отриманих протягом навчального року. У таборах діти матимуть можливість спілкуватися іноземними мовами та застосовувати їх у різних формах діяльності (в ігрових та концертних програмах, театральних виставах тощо).

Завдання мовного табору - показати дітям інший, відмінний від шкільного стиль викладання, де акцент ставиться на практичну частину і знання, які можна застосувати пізніше і в інших областях. Вивчення іноземних мов у таких таборах не має перетворюватися на продовження навчального процесу. Основна мета мовних таборів - зацікавити учнів іноземними мовами та сприяти самостійній підготовці вдома.

Схематично напрямки діяльності мовних літніх таборів можна розбити на три види це: музичний напрямок, проектні роботи, інсценування.

Учні початкових класів потребують розумного співвідношення мовної практики та розважальних видів діяльності для того, щоб досягти грамотного використання мовних структур. Це зумовлено тим, що в цьому віці діти мають надзвичайну здатність запам'ятовувати нову інформацію, але абстрактне мислення ще не достатньо розвинуте, що не дозволяє їм застосовувати вивчене в різних ситуаціях. Саме тому пісні є надзвичайно цінною частиною навчального процесу з учнями початкових класів. По-перше, пісні забезпечують активне вживання більшої кількості мовних структур, ніж будь-який інший вид діяльності. По-друге, в піснях учні використовують ряд поєднаних речень, в той час як їхня розмовна практика все ще може триматися на рівні коротких фраз або речень. І нарешті, тексти пісень, спеціально написаних для використання на уроках іноземної мови, базуються на повторах, що забезпечує багаторазове вживання ключових структур.

Практичне навчання або «навчання через проекти» є випробуваним засобом мотивації дітей, адже, виконуючи проектну роботу, діти роблять те, що їм природно подобається і мають змогу уникнути того, що їм не подобається.

Виконання проектною роботи дозволяє учням поєднати вивчення англійської мови з іншими предметами шкільної програми, одночасно розвиваючи дитину в цілому – її мислення, уяву, креативність, навчаючи її соціальним цінностям та вмінню працювати самостійно або в групі. Створюючи та презентуючи кінцевий продукт (плакат, модель, буклет, журнал, винахід тощо), учні розвивають всі чотири мовленнєві вміння (говоріння, читання, слухання та письмо), відпрацьовуючи при цьому вивчений матеріал та вивчаючи нові граматичні структури та лексичні одиниці так само, як вони вивчали та вивчають рідну мову – через досвід. Учні використовують мову як інструмент та мають можливість відчувати наскільки вона корисна та гнучка.

Важливим питанням при навчанні англійській мові як іноземної є зменшення емоційної дистанції між учнем та іноземною мовою. Іншими словами – зменшення «чужості» мови, що вивчається, наближуючи її до учнів, створюючи зв'язки з іншими сферами життя учнів, створюючи умови, в яких вони насолоджуються тим, що розмовляють іноземною мовою, розпізнаючи при цьому інтонацію та вимову.

Такі процеси ідентифікації, імітації та креативної гри є частиною того, як діти вивчають свою рідну мову. Діти із задоволенням наслідують звуки, грають зі словами, та розігрують ролі, що допомагає їм відпрацювати моделі соціальної поведінки, зрозуміти як взаємодіяти один з одним, розвинути свою особистість. Розігрування ролей допомагає дітям розвинути мовні компетенції, уяву та креативність.

Партнерами Міністерства («Макміллан Едюкейшн», «Експрес Паблішінг», «Британська Рада в Україні», Корпус Миру США в Україні «Оксфорд Юніверсіті Прес», видавництво «Пірсон», «Кембрідж Юніверсіті Прес») підготовлено методичні та практичні матеріали для організації та проведення літніх мовних таборів у навчальних закладах. Більш детально ознайомитись з ними можна на сайті Міністерства за посиланням:

<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/2016-%E2%80%93-rik-anglijskoyi-movi-v-ukrayini/litni-movni-tabori/praktichni-materiali/>

Фахова майстерність вчителів іноземних мов

У рамках спільного проекту Міністерства освіти і науки України та Британської Ради в Україні «Післядипломна педагогічна освіта вчителів іноземних мов» продовжується робота над розробкою кваліфікаційної рамки показників фахової майстерності вчителів іноземних мов. Цей рамковий документ розрахований у першу чергу на вчителів як дієвий інструмент визначення власного професійного рівня та чіткого розуміння шляхів безперервного професійного розвитку в атестаційний та між атестаційний період.

Рамковий документ складається з шести розділів: планування уроків, розуміння процесу учіння та учнів, організація класу та навчальної діяльності, оцінювання та аналіз навчальних досягнень, знання предмета,

безперервний професійний розвиток. Кожний із розділів містить дескриптори професійної поведінки вчителя та їх показники, які будуть вимірюватися за відповідною шкалою.

Запровадження рамкового документа сприятиме професійному розвитку вчителів упродовж усього життя через рефлексію власної фахової діяльності; долатиме усталені стереотипи щодо ролі вчителя у навчально-виховному процесі як ретранслятора інформації та сприятиме їхньому усвідомленню власної ролі як організатора процесу навчання, що зосереджує особливу увагу на учінні та навчальних досягненнях учнів; заохочуватиме використання інформаційних та комунікаційних технологій в класі та поза класом.

Рамка показників фахової майстерності вчителів іноземних мов є наступним кроком до покращення якості іншомовної освіти в Україні у контексті інтеграції в європейський простір.

Завдяки рекомендаціям зазначеної Рамки, під час проведення Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року» оцінювалась майстерність найкращих вчителів України, їх уміння не тільки ділитись своїм досвідом творчого вчителя-дослідника, який передбачає використання своїх «родзинок» - нових ідей, власних підходів до розв'язання певних завдань у практиці викладання англійської мови, але й уміння спровокувати колег в якості своїх «учнів» на власний творчий пошук та дослідження, на експеримент для отримання певного поштовху до подальшого професійного розвитку.

Пропонуємо аналіз та рекомендації за результатами Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року», оскільки учасники цього річного конкурсу продемонстрували різні ступені готовності до випробування: не всім вдалось продемонструвати розуміння технології майстер-класу, його призначення і ключові характеристики. У багатьох випадках майстер-клас нагадував фрагмент уроку, в ході якого, на жаль, не досягався результат співтворчості чи пошуку з проблеми, що досліджувалася. Деякі учасники приділяли забагато уваги теоретизації проблеми, деякі просто демонстрували свої напрацювання без залучення аудиторії до практичної діяльності. Часто був відсутній такий важливий заключний етап як рефлексія, раціональність у розподілі часу, уміння відчувати аудиторію, спрогнозувати реакцію учасників на певний прийом, проявити гнучкість та готовність до нестандартних ситуацій тощо.

У ході випробування «Майстерня» вчитель має продемонструвати свою мовленнєву і методичну компетенцію, педагогічні якості, творчий потенціал, критичність мислення, навички володіння ІКТ, навички дослідника, здатність до тренерської роботи та інші здібності.

Діяльнісний підхід, що лежить в основі даного випробування не виключає теоретичного знання, яким ділиться «майстер» на початку своєї «Майстерні», стисло знайомлячи учасників із проблемою, темою, прийомом тощо. Це дозволяє зекономити час і максимально сконцентруватись на змісті практичної роботи.

Готуючись до конкурсного випробування «Майстерня», учаснику важливо усвідомлювати чим майстер-клас відрізняється від уроку, якими є

вимоги до його проведення, які важливі характеристики зумовлюють його успішність та якими є критерії оцінювання майстер-класу.

Таким чином, використання нижче наведених методичних рекомендацій націлене на забезпечення якісної підготовки та ефективне проведення майстер-класів в рамках поширення педагогічного досвіду вчителів іноземних мов.

Майстер-клас відрізняється від інших форм трансляції досвіду тим, що в процесі його проведення йде безпосереднє обговорення запропонованого методичного продукту і пошук творчого вирішення проблеми як з боку учасників майстер-класу, так і з боку конкурсанта.

Слід звернути на те, що в технології проведення майстер-класу головне - не повідомити і засвоїти інформацію, а передати способи діяльності, тобто прийом, метод, методику чи технологію.

Найважливішими особливостями майстер-класу є:

- 1) новий підхід до філософії навчання, який ламає усталені стереотипи;
- 2) метод самостійної роботи в малих групах, що дозволяє провести обмін думками;
- 3) створення умов для включення всіх в активну діяльність;
- 4) постановка проблемного завдання і розв'язання його через програвання різних ситуацій;
- 5) прийоми, що розкривають творчий потенціал як Майстра, так і учасників майстер-класу;
- 6) форми, методи, технології роботи, які не нав'язуються учасникам, а пропонуються;
- 7) надання можливості кожному учаснику виробити своє ставлення до запропонованого методичного матеріалу;
- 8) створення умов для процесу пізнання учасниками, а не передачі готового знання;
- 9) форма взаємодії - співпраця, співтворчість, спільний пошук.

Вимоги до організації та проведення майстер-класу

Майстер-клас повинен завжди починатися з актуалізації знань кожного за запропонованою проблемою, що дозволить розширити свої уявлення за допомогою знань інших учасників.

Приблизний алгоритм проведення майстер-класу повинен складатися з наступних компонентів:

- 1) виділення проблеми;
- 2) етап актуалізації знань у цій проблемній площині;
- 3) об'єднання в групи для вирішення проблеми за участю Майстра, який ініціює пошуковий, творчий, самостійний характер діяльності учасників;
- 4) робота з матеріалом;
- 5) представлення результатів роботи;
- 6) обговорення та коригування результатів роботи.

У ході обміну думками в учасників майстер-класу можуть виникнути думки як на підтримку висловлених ідей, так і на їх спростування. Тим самим відбувається уточнення і корегування формулювання проблеми майстер-класу.

Системоутворюючим елементом майстер-класу є проблемна ситуація - початок, який мотивує творчу діяльність кожного. Це може бути завдання навколо слова, предмета, малюнка, спогади - найчастіше несподівані для учасників, загадкові і обов'язково особистісні.

Проблемна ситуація характеризує певний психологічно-питальний стан учасника, що виникає в процесі виконання такого завдання, яке вимагає відкриття (засвоєння) нових знань про предмет, способи або умови виконання дій. Питання має займати, хвилювати розум дослідника, бути в колі його інтересів. Конкурсант повинен представити це невідоме, показати необхідність роботи з ним, визначити коло засобів, об'єктів, які дозволять почати роботу і через період незнання прийти до відкриття або приєднати до наявного знання нове і поставити інші проблеми для дослідження.

Складаючи проблемне питання (індуктор), треба співвіднести його з почуттями, думками, емоціями, які він може викликати в учасників. Індуктор повинен налаштовувати особистість на саморозвиток і враховувати її потреби в самоствердженні, спілкуванні, самовираженні, емоційному насиченні, свободі, емоціональному контакті та ін.

Важливим елементом технології майстер-класу є групова робота (малі групи можуть визначатися конкурсантом, утворюватися стихійно з ініціативи учасників). Конкурсант розбиває завдання на ряд завдань. Групам належить придумати спосіб їх розв'язання. Причому учасники вільні у виборі методу, шляхів пошуку. Кожному надана незалежність у виборі шляху пошуку рішення, дано право на помилку і на внесення коректив.

Під час роботи в рамках майстер-класу в «учнів» має наступити момент «осаяння» або «розуміння». Розуміння може бути різним: себе, інших, прийому, методу, технології. «Осяяння» або «розуміння» - це внутрішнє усвідомлення учасником майстер-класу неповноти або невідповідності старого знання новому, внутрішній емоційний конфлікт, який підштовхує до поглиблення в проблему, до пошуку відповіді, до зв'язки нового знання з інформаційним джерелом. Це те, що в інших формах трансляції педагогічного досвіду надається вчителю, а тут він запитує сам, шукає самостійно, іноді за допомогою колеги, учасника майстер-класу. Такий же процес можна спостерігати в лабораторіях учених, дослідників, коли тривалий пошук приводить їх не тільки до накопичення інформації з досліджуваного питання, але й до іншого розуміння, а часом і до розриву зі старою теорією, старим обґрунтуванням.

Позиція конкурсанта - це перш за все позиція консультанта і радника, який допомагає організувати навчальну роботу, осмислити наявність просування в засвоєнні способів діяльності.

Заключним моментом «Майстерні» має бути короткий діалог конкурсанта з «учнями», який би передбачав у неординарній формі засвідчення результату, продукту спільної творчості або висловлення думок «учнів» з приводу того, що вони для себе «відкрили», як себе відчули і що у цьому було цінним і чому. Рефлексія – останній і обов'язковий етап – відображення почуттів, думок, які виникли в учасників в ході майстер-класу. На цьому етапі майстер-клас як потужна, ефективна форма професійного навчання і зростання має бути осмислена як конкурсантом так і «учнями» для

подальшого професійного удосконалення всіх учасників. Цей невід'ємний заключний момент навчальної і професійної діяльності дає неоціненний матеріал для рефлексії самого конкурсанта.

Для визначення ефективності підготовки і проведення майстер-класу в методичній літературі пропонуються наступні критерії:

- 1) презентативність. Виразність інноваційної ідеї, рівень її представленості, культура презентації ідеї, популярність ідеї в педагогіці, методиці та практиці освіти;
- 2) ексклюзивність. Яскраво виражена індивідуальність (масштаб і рівень реалізації ідей);
- 3) вибір, повнота та оригінальність рішення інноваційних ідей;
- 4) актуальність і науковість змісту і прийомів навчання, наявність нових ідей, що виходять за рамки стандарту та відповідних тенденціям сучасної освіти та методиці навчання предмета, здатність не тільки до методичного, але і до наукового узагальнення досвіду;
- 5) мотивованість. Наявність прийомів і умов мотивації, включення кожного в активну творчу діяльність зі створення нового продукту діяльності на занятті;
- 6) оптимальність. Достатність використовуваних засобів на занятті, їх поєднання, зв'язок з метою і результатом (проміжним і кінцевим);
- 7) ефективність. Результативність, отримана для кожного учасника майстер-класу. Який ефект розвитку? Що це дає конкретно учасникам?
- 8) уміння адекватно проаналізувати результати своєї діяльності;
- 9) технологічність. Чіткий алгоритм заняття (фази, етапи, процедури), наявність оригінальних прийомів актуалізації, проблематизації, прийомів пошуку і відкриття, подиву, осяяння, рефлексії (самоаналізу, самокорекції);
- 10) артистичність. Піднесений стиль, педагогічна харизма, здатність до імпровізації, ступінь впливу на аудиторію, ступінь готовності до поширення і популяризації свого досвіду;
- 11) Загальна культура. Ерудиція,

Отже, майстер-клас є оригінальним і ефективним методом навчання, практичним призначенням якого є ознайомити із якимось прийомом, технікою, даючи відчуття на власному досвіді «учню» як це працює, та підштовхнути в ході роботи «учня» самостійно і нестандартно мислити, проявити власний творчий потенціал, зарядити його натхненням до креативності і прагнення експерименту, а отже, сприяти подальшому професійному удосконаленню.

Аналіз конкурсного випробовування «Урок» показав, що рівень методичної підготовки вчителів значно підвищився. Вчителі демонструють уміння створювати сприятливі умови для учіння; атмосферу співпраці, творчості та взаєморозуміння. Спостерігається використання різноманітних прийомів та засобів навчання, творчий підхід до підручника, в основному доцільне застосування ІКТ.

Разом з позитивним враженням від уроків в цілому, слід відзначити низку проблем, які потрібно вирішувати. Серед них можна виділити більш загальні,

які стосуються підходів до навчання та переважної більшості вчителів. Є також питання щодо конкретних прийомів та окремих вчителів наприклад:

- «вчителєцентризм» – домінування вчителя на уроці. Вчитель: одноосібно визначає цілі та задачі уроку; вирішує, що і як робити на уроці та керує всім процесом. Час говоріння вчителя перебільшує час говоріння учнів. Учні, переважно, виступають у ролі виконавців певних дій;

- цілі та задачі уроку формулюються у дуже загальних термінах, без конкретики, наприклад, «Сьогодні будемо говорити про ...». Результати учіння майже не плануються, що призводить до відсутності мотивації учнів на уроці. Для забезпечення мотивації необхідно, щоб учні знали наперед, а найкраще визначили разом з учителем, чого вони навчатися на уроці;

- не завжди зрозумілі задачі кожного окремого виду роботи, наприклад, повторення слів за вчителем хором, читання хором, читання тексту зі слайда, читання вголос ланцюжком одного і того ж тексту. Особливо недоцільними є такі види роботи у середніх та старших класах;

- переважання фронтальних видів роботи, тобто, вчитель запитує – учні відповідають; вчитель дає завдання – учні виконують. Більшість питань і завдань спрямована на перевірку знань фактичної інформації, на розвиток розумової діяльності нижчого порядку (за класифікацією Блума) – ‘розуміння’ та ‘згадування’; із умінь вищого порядку спостерігається ‘застосування’, рідко – ‘аналіз’, і практично відсутні ‘оцінювання’ та ‘творення’. До того ж, завдання більше фокусуються на формі, ніж на змісті, що свідчить про їхню недостатню комунікативність;

- не чіткість інструкцій, що призводить до нерозуміння учнями завдання та неадекватного його виконання;

- слабка аргументація оцінок, наприклад: I appreciate your work, You worked hard, You were not active enough. Таке оцінювання (особливо у середніх та старших класах) не мотивує учнів, не допомагає їм усвідомити свої досягнення та виявити проблеми.

Звертаємо також увагу на ряд інших проблем, які показали конкурсні випробування:

Загальні зауваження:

- інтернет ресурс вчителя англійської мови має бути англійською мовою. Складається враження, що ресурс створювався для перевіряючих, що не володіють мовою, і лише для конкурсу. Такий ресурс не має подальшого життя. Втрачає сенс критерій щодо мовної грамотності. Що оцінювати – грамотність з української мови?

- спостерігаються випадки розміщення запозичених матеріалів без належного посилання на автора або джерело.

Науково-методичні матеріали:

- у своїх статтях, презентаціях досвіду, методичних розробках вчителі описують інноваційні підходи до вивчення мови, твердять, що вони використовують новітні технології, в тому числі й інформаційно-комунікаційні, а в планах уроків переважають застарілі прийоми та види діяльності, які, в основному фокусуються на формі, а не на змісті. Приклад – у статті: «Вивчення граматики є переважно інтуїтивним. Від учнів вимагається не механічне заучування правил, а інтуїтивне відчуття

правильно побудованих фрагментів мовлення»; завдання з плану уроку: Як ми утворюємо питальну та заперечну форми have got/has got? Перегляньте таблицю на дошці та скажіть, коли ми використовуємо hasn't got, а коли haven't got.

- деякі вчителі демонструють недостатнє розуміння певних ключових понять та термінів, як от навички, уміння, результати учіння, комунікація, комунікативне навчання мови, комунікативне завдання, критичне мислення, креативність і таке інше. Так, можна зустріти 'навички' діалогічного мовлення; 'комунікативне завдання' – по черзі скласти речення, використовуючи умовний спосіб; 'критичне мислення' – прослухати текст та виконати вправу Правильно/Не правильно; 'критичне мислення та креативність' – у ланцюжку із чотирьох слів визначити зайве слово і пояснити свій вибір.

Плани уроків:

- цілі і задачі уроку в багатьох випадках формулюються у дуже загальних термінах, наприклад, розвивати уміння читання, аудіювання, говоріння та письма; розвивати уміння критично мислити; розвивати мовну здогадку, культуру спілкування, і таке інше. Такі цілі не мають смислового навантаження і не передбачають результатів учіння;

- деякі задачі уроку звучать досить дивно, наприклад, розширити уміння говоріння через читання; закріпити лексику; активізувати прийменники; розвивати навички мовленнєвої компетенції; виховання навичок ведення дискусії;

- очікувані результати учіння як компонент плану уроку практично відсутні.

Навчальні матеріали:

- переважна більшість вчителів слабо розуміє метод проектів та процедури пов'язані з проектною роботою. Тому серед учнівських проектів можна побачити такі: біографія та творчість видатних людей, моя сім'я, визначні місця і таке інше. А серед домашніх завдань з'являються завдання типу: «зробити проект 'Покупки в Україні'»;

- у навчальних матеріалах, планах уроків, методичних розробках переважають види діяльності, спрямовані на розвиток умінь мислення нижчого порядку (за класифікацією Блума) – 'розуміння' та 'здагування'; із умінь вищого порядку спостерігається 'застосування', рідко – 'аналіз', і практично відсутні 'оцінювання' та 'творення'.

Оцінювання навчальних досягнень учнів

Здійснення контролю забезпечує своєчасне корегування навчального процесу з метою приведення його до рівня, заданого програмою й стандартом, що регламентує його вимоги до обов'язкового мінімуму змісту й рівню підготовки випускників. Ці вимоги містять у собі знання фонетики, лексики, фразеології, граматики.

Зміст навчання іноземної мови містить у собі 4 види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, письмо і читання. Для виявлення рівня володіння кожним видом розроблені відповідні критерії.

Ці види діяльності є основою для реалізації системи контролю над ходом й якістю засвоєння учнями змісту навчання іноземної мови. Учень із самого початку навчання повинен знати, як буде оцінюватися його

робота, які вимоги в навчанні будуть до нього пред'являтися. У цьому полягає й певний стимул до підвищення якості своїх знань.

Основними видами оцінювання з іноземної мови є поточне, тематичне, семестрове, річне оцінювання та підсумкова державна атестація.

Основною ланкою в системі контролю у загальноосвітніх навчальних закладах є поточний контроль, що проводиться систематично з метою встановлення правильності розуміння навчального матеріалу й рівнів його оволодіння та здійснення корегування щодо застосовуваних технологій навчання. Основна функція поточного контролю - навчальна. Питання, завдання, тести спрямовані на закріплення вивченого матеріалу й повторення пройденого, тому індивідуальні форми доцільно поєднувати із фронтальною роботою групи.

Тематичне оцінювання проводиться на основі поточного оцінювання. Окремого оцінювання для виставлення тематичних оцінок не передбачено. Під час виставлення тематичного балу результати перевірки робочих зошитів не враховуються.

Наступною ланкою в системі контролю є семестровий контроль, що проводиться періодично з метою перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу в обсязі навчальних тем, розділів семестру й підтвердження результатів поточних балів, отриманих учнями раніше. Семестровий контроль проводиться двічі на рік.

Завдання для проведення семестрового контролю складаються на основі програми, охоплюють найбільш актуальні розділи й теми вивченого матеріалу, розробляються викладачем з урахуванням рівня навченості, що дозволяє реалізувати диференційований підхід до навчання.

Семестровий контроль проводиться за чотирма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо). У журналі робиться, наприклад, такий запис:

5.12.	18.12.	22.12.	25.12.
Контроль	Контроль	Контроль	Контроль
Аудіювання	Говоріння	Читання	Письма

Звертаємо увагу, що «Контроль» не є контрольною роботою і може бути комплексним та проводитись у формі тестування.

Оцінка за семестр ставиться на основі поточного оцінювання та оцінок контролю з чотирьох видів мовленнєвої діяльності.

При перевірці робіт з іноземної мови у початковій школі (1-4 класи) вчитель виправляє помилки і пише згори правильний варіант слова, виразу тощо. Зошити, в яких виконуються навчальні класні та домашні роботи, перевіряються після кожного уроку у всіх учнів з виставленням оцінок.

В 5-9 класах зошити перевіряються один раз на тиждень.

В 10-11 класах у зошитах перевіряються найбільш значимі роботи але з таким розрахунком щоб один раз в місяць перевірялись роботи всіх учнів.

Словники перевіряються один раз в семестр. Вчитель виправляє помилки і ставить підпис та дату перевірки.

Відповідно до загальних вимог до ведення класного журналу записи в журналі ведуться державною мовою. З іноземних мов частково допускається запис змісту уроку та завдання додому мовою вивчення предмета.

Зошити та словники підписуються мовою, яка вивчається.

Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.02 р. № 128. При поглибленому вивченні іноземної мови з 1-го класу клас ділиться на групи з 8-10 учнів у кожній (не більше 3 груп); при вивченні іноземної що не є мовою навчання, а вивчається як предмет – клас чисельністю понад 27 учнів ділиться на 2 групи.

Самооцінювання є невід'ємним умінням сучасної людини в процесі пізнання і самопізнання та альтернативним способом оцінки досягнень учнів. Найважливішою метою самооцінювання є підвищення учнівської здатності до саморефлексії, що сприяє зростанню питомої ваги самостійності в організації процесу навчання (самонавчання). Одним з найефективніших інструментів, що допомагає розвинути в учня здатність до самооцінювання в іншомовному навчанні є Європейське мовне портфоліо.

Результатом проекту Ради Європи «Європейське мовне портфоліо» в Україні стало створення українських версій цього інструменту для різних вікових категорій учнів загальноосвітніх шкіл, пілотування експериментальних версій на майданчиках п'ятих областей України: Одеської, Чернівецької, Тернопільської, Донецької та Харківської, упродовж якого удосконалювались запропоновані версії, розроблялись шляхи впровадження методології портфоліо в іншомовне навчання українських учнів. З 2008 року йде широке ознайомлення вчительської аудиторії із новою технологією та принципами Загальноєвропейської мовної політики на шпальтах фахових видань, під час проведення семінарів в різних областях України. Протягом цього періоду часу до проекту добровільно долучили свої учнів чимало вчителів іноземної мови з різних регіонів країни.

Сьогодні доступні версії для учнів, які вивчають англійську, німецьку і французьку мови, а також методичний посібник для методистів і вчителів. Дані видання знаходяться у широкому доступі в мережі Інтернет за наступними посиланнями.

Методичний посібник для вчителів портфоліо можна знайти за посиланням:

<http://www.libra-terra.com.ua/metodychna-literatura/11-metoducna-literatura/92-metoducna-emp-portfolio.html>

Ознайомитись і скачати версію Європейського мовного портфоліо для школярів 7 – 12 років за посиланням:

<http://www.libra-terra.com.ua/insha-navchalna-literatura/12-other-literatura/141-other-literatura-portfolio-7-12.html> для школярів 12 – 17 років за посиланням:

<http://www.libra-terra.com.ua/insha-navchalna-literatura/12-other-literatura/126-other-literatura-portfolio-12-17.html>

З огляду на те, що майже всі стратегічні документи щодо вивчення іноземних мов, зорієнтовані на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, більш детально ознайомитись із основними положеннями цього

документу можна на сайтах: <http://www.coe.int>; www.britishcouncil.org.ua; www.goethe.de/kiev.

Історія

У 2016/2017 навчальному році одночасно будуть чинними дві програми для учнів **5 класів**: «Історія України. Вступ до історії» (К.: Перун, 2005) та «Історія України (Вступ до історії)» (К.: Видавничий дім «Освіта», 2013). Загальноосвітні навчальні заклади, які працюватимуть за програмою 2005 р., можуть користуватись підручниками, що створені у відповідності з даною програмою та схвалені до використання Міністерством освіти та науки.

Чинною для учнів **6 класів** є програма «Інтегрований курс («Всесвітня історія. Історія України», (К.: Видавничий дім «Освіта». 2013), а для учнів **7-8 класів** - оновлена програма.

Учні **9 класів** навчатимуться за програмою «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи» (К., Перун, 2005), із пізніше внесеними до неї змінами. Програму розміщено на офіційному web-сайті Міністерства освіти і науки України.

В основі вивчення історії є поєднання проблемно-тематичного, хронологічного, цивілізаційного та культурологічного принципів.

Навчальні програми з історії України та всесвітньої історії для учнів 8 класів, що набувають чинності у 2016/2017 навчальному році і створені у відповідності з нею підручники, відповідають сучасним вимогам до навчання історії, сприяють формуванню історичного мислення, що дозволяє учням самостійно тлумачити факти та події, використовувати історичні документи та карти, робити власні висновки та узагальнення.

XVI-XVIII ст. – надзвичайно важливий період історії України, особливо актуалізований нашою сучасністю, що вимагає дуже відповідального, об'єктивного і зрозумілого дітям даного шкільного віку підходу до висвітлення процесів, явищ, подій, до оцінки історичних постатей того часу. Звертаємо увагу на дві основні обставини, що впливають на значимість освоєння знань з історії України вказаного періоду:

а) «зацикленість» основних історичних явищ в рамках XVI- XVIII ст. (виникнення Запорозької Січі і реєстрового козацтва як збройної сили українського народу та ідеалу демократичного устрою суспільства і ліквідація Січі наприкінці XVIII ст.; визрівання передумов, виникнення, вдосконалення Української козацької держави – Гетьманщини і її ліквідація імперією; заселення Слобожанщини переважно українцями у XVI – середині XVIII ст., формування там полково-сотенного устрою і його знищення у другій половині XVIII ст. тощо);

б) більшість раніше ординарних сюжетів XVI – XVIII ст. сьогодні об'єктивно набули ознак витоків (пояснення) деяких сучасних проблем в житті держави і відносин у суспільстві (як-от: історія заселення Донбасу, українсько-російські відносини від 1654 р. до кінця XVIII ст., обставини утвердження на українських землях московського патріархату, міжконфесійні суперечності всередині українського народу, офіційна

заборона діловодства українською мовою, українсько-кримські відносини тощо).

Акцент переноситься із питань соціально-економічного розвитку і антифеодальних народних повстань на історію політичну і воєнно-політичну, висвітлення заселення та господарського освоєння Середнього і Нижнього Подніпров'я, Півдня України та Слобожанщини.

Велика увага приділена історії формування козацтва як державотворчого чинника, а також розвитку культури як єдиного процесу на всіх українських землях з її регіональними особливостями, незважаючи на «розшматованість» українських земель між різними державами. Фактичний матеріал засвідчує, що мова, віра і культура були найважливішими чинниками єднання різних частин українських земель і збереження українського народу як етнічної одиниці.

Вперше окремі сторінки історії України складають сюжети з історії кримських татар, фрагменти якої раніше могли згадуватися лише в негативному значенні.

Важливо також на конкретних історичних фактах показати зв'язок української історії з європейськими та світовими процесами (наприклад, Великими географічними відкриттями, реформаційним рухом, розвитком культури тощо).

Формування сучасної української політичної нації також потребує звертати увагу й на представників інших народів, які у XVI–XVIII ст. проживали на території України і робили свій внесок у її історію і культуру. Особливо можливо і доцільно реалізувати це на уроках за темою «Історія рідного краю».

Слід уникати гасел, а спокійно і толерантно розглядати факти (зокрема, в питаннях релігійного життя, міжнаціональних відносин). Патріотизм формують не гасла, а історичні факти і діяння людей.

Необхідно якомога частіше звертатися до вміщених у підручнику документів (а, за можливості, й інших публікацій) як свідків історії, використовувати на уроках ілюстрації як доповнення до тексту відповідного параграфу.

Восьмикласники розпочинають вивчення історії Нового часу – від Великих географічних відкриттів до Великої французької революції 1789 р. Одним із завдань курсу всесвітньої історії є виховання в учнів стійкого інтересу, поваги до історії людства та культури, розуміння проблем сучасності крізь призму історії Нового часу.

Учні познайомляться з характерними рисами цього періоду: зустріч цивілізацій, особливості ментальності людини XVI-XVIII ст.; зародження та розвиток капіталізму та його переваги над середньовічним суспільно-економічним устроєм; причини революцій та реформи як альтернативний шлях розвитку суспільства і держави; міжнародні конфлікти та війни; особливості релігійно-духовного життя європейців; найважливіші досягнення світової науки, культури та їх вплив на розвиток людської особистості; зміни в повсякденному житті людей.

Школярі повинні навчитися загальним принципам постановки та вирішення пізнавальних проблем, досліджувати історичні джерела.

Порівняно із Середніми віками, документальна база історії Нового часу є значно ширшою. Художні шедеври є окремим комплексом історичних джерел, які мають щонайбільше використовуватися при вивченні всесвітньої історії в 8 класі. Учні вчать виявляти передумови та причини, пояснювати факти та порівнювати різні позиції, висловлювати при цьому власні судження. Варто ширше використовувати не лише джерела, вміщені в підручниках, а й додаткові джерела інформації.

З огляду на пізнавальні та вікові можливості учнів 8 класу, рекомендується якнайширше заохочення їх до самостійної роботи, власних творчих пошуків, розвитку аналітичних здібностей.

Зазначені особливості змістовного наповнення історії України та всесвітньої історії обумовлюють і деякі поради дидактичного характеру. По-перше необхідно прагнути допомогти учневі зрозуміти зміст кожної теми, хоча деякі з них мають продовження в наступних параграфах. Практика свідчить, що захоплення тестами у поєднанні з можливостями Інтернету, який є у гаджетах кожного учня, негативно впливає на здатність логічно мислити, знаходити зв'язки між явищами і подіями, тим більше зрозуміти тенденції та процеси. У цій логіці дати, події, історичні особи мають бути лише віхами, які позначають розвиток і наслідки.

Важливим є використання в навчанні учнів картографічних посібників: атласів, контурних карт, настінних карт. Вони допомагають продемонструвати динаміку історичних подій, встановити зв'язок між географічним середовищем та місцем тієї чи іншої історичної події.

Важливою складовою неоголошеної Російською Федерацією “гібридної війни” є маніпулювання національною пам'яттю українського народу. Тому ще актуальнішою є відновлення та збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності та відродження інтересу до історії України, її культури, традицій і звичаїв.

Загальнонаціональні історичні події, які сталися на території держави та закарбувалися в пам'яті багатьох поколінь, мають стати об'єднуючим чинником нації. Адже зі спільного розуміння минулого виростає спільна проєкція майбутнього, що вкладається у формулу: “Немає пам'яті – немає ідентичності. Немає ідентичності – немає нації”.

Основним стратегічним ресурсом консолідації нації є освіта, зокрема – історична. Шкільний курс історії України має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою приналежність до Українського народу та сучасної європейської цивілізації; необхідність збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Саме тому було створено нову редакцію програми з історії України, в основу якої покладено новітні досягнення історичної науки, особливості державотворення й закономірності формування української нації у рамках історії України ХХ – початку ХХІ ст. Акценти зроблено на тяглоті українських державотворчих традицій; постійній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність, відновленні, збереженні й популяризації особливостей розвитку й традицій української культури тощо.

Нова редакція програм з історії України та всесвітньої історії розміщені на web - сайті Міністерства.

Академічний рівень та рівень стандарту: програми «Історія України. 10-11 класи» (52 години на рік, 1,5 години на тиждень); для класів історичного профілю: програми «Історія України. 10-11 класи» (140 годин на рік, 4 години на тиждень).

Для вивчення всесвітньої історії чинними є програми «Всесвітня історія. 10 - 11 класи (рівень стандарту/академічний рівень)». Програма розрахована на 35 годин на рік (1 година на тиждень). Для класів історичного профілю чинною є програма зі всесвітньої історії, що розрахована на 3 тижневі години (105 годин на рік). Вищеназвані програми розміщені на офіційному web-сайті Міністерства освіти і науки України

Україну в ХХ столітті спіткало чимало трагедій, серед яких – Голодомор, Голокост, українсько-польський конфлікт та Волинська трагедія, депортація кримсько-татарського народу. Вивчення цих історичних подій та явищ на основі сучасної методології має великий освітній та виховний потенціал.

У 2016 році виповнюються 75-та річниця трагічних подій Бабиного Яру. Подібно до табору смерті Аушвіц-Біркенау в Освенцимі, Бабин Яр в Україні став символом знищення євреїв Європи під час Голокосту. Тільки за два дні 29-30 вересня 1941 р. тут було розстріляно нацистами близько 34 тисяч євреїв. Декілька наступних років у Бабиному Ярі продовжувалися вбивства десятків тисяч євреїв, а також радянських військовополонених, патріотів – українських націоналістів, ромів (циган), активістів комуністичної партії та інших «ворогів рейху».

Трагедія Бабиного Яру та інші події Голокосту, масові вбивства, знецінення людського життя вплинули на загальну атмосферу в українському суспільстві, позначились на багатьох подіях історії України. Варто згадати, що з шести мільйонів європейських євреїв, знищених нацистами та їх поплічниками у ході «остаточного вирішення єврейського питання», близько 1,5 мільйона були українськими євреями. Безумовно, вивчення полікультурної історії України неможливе без розгляду цієї сторінки історії, що, зокрема, відповідає сучасним рекомендаціям Ради Європи.

Україна стала першою державою на пострадянському просторі, яка включила питання історії Голокосту до державних програм для загальноосвітніх шкіл із всесвітньої історії та історії України. Відповідні матеріали знайшли відображення у шкільних підручниках історії.

75-та річниця трагедії Бабиного Яру буде відзначатися в Україні на високому державному рівні. В системі освіти також заплановано низку заходів, що включають семінари для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, для студентів вишів, освітньо-музейні виставки, конкурси творчих робіт тощо.

24-29 вересня 2016 р. буде здійснено великий проект, розроблений організацією «[Ukrainian Jewish Encounter](#)» («Українсько-єврейська зустріч», Канада – Україна) у співпраці з українськими науковими та освітніми інституціями, Міністерством освіти і науки України. Ідея, основні завдання та заходи проекту були погоджені з Президентом України та українським

Урядом. Програмою передбачено, зокрема, проведення Міжнародного симпозіуму; презентації спеціального видання книги, присвяченій трагедії Бабиного Яру та історичній пам'яті про неї; організація Меморіального архітектурного проекту; вшанувального концерту в Національній опері України; мистецьких виставок, кінопоказів, презентацій документальних фотографій тощо, а також Міжнародного молодіжного освітньо-культурного проекту.

В рамках останнього для студентської молоді з України та багатьох інших країн світу будуть організовані лекції провідних українських та закордонних істориків і культурологів, виступи літераторів, диспути та «круглі столи» з актуальних питань історії Голокосту, міжетнічних та міжкультурних відносин, проблем молоді та сучасного суспільства; «творчі варштати», інтерактивні заняття, психологічні тренінги; міжнародний конкурс творчих робіт учнів, вчителів та студентів за сприяння Міністерства освіти і науки України та ін.

В усіх навчальних закладах України Міністерство освіти і науки України пропонує провести 29-30 вересня «Уроки пам'яті трагедії Бабиного Яру та «бабиних ярів» України». На цих заняттях варто згадати події Другої світової війни та злочини тоталітарних режимів, які є організаторами геноцидів. Важливо звертати увагу учнівської молоді не тільки на трагедію знищення, але й на опір нацистським катам та спасіння переслідуваних. Україна займає четверте місце у світі за кількістю Праведників народів світу, які з ризиком для власного життя та життя своїх рідних, дітей рятували євреїв від нацистського геноциду. Подвиг цих українців є прикладом справжнього героїзму, важливим моральним уроком історії Голокосту.

Для проведення уроків пам'яті, роботи на факультативних заняттях, у позашкільних заходах допускається використання додаткової навчально-методичної літератури, яку вчителі можуть безкоштовно отримати через замовлення до Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», який співпрацює з Міністерством освіти і науки України (вибрати потрібні вам книжки ви можете на сайті <http://tkuma.dp.ua/> у розділі «Публікації»; замовити літературу можна також, написавши на електронну адресу library@tkuma.com або звернувшись за телефоном +38 056 717 7012). Навчально-методична література, що пропонується, рекомендована до використання в навчальному процесі та отримала відповідний гриф Міністерства освіти і науки України.

11-22 квітня 2016 р. у м. Чернігові на базі Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти відбувся третій (заключний) етап VII Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року-2016» у номінації «Історія». У ньому взяли участь 25 вчителів історії – переможців обласного етапу конкурсу.

Першим конкурсним випробуванням, яке відбувалося заочно, було оцінювання Internet-ресурсу вчителя.

Аналіз сайтів показав, що більшість з них розраховані на вчителів як цільову аудиторію. Вони містять:

- досвід роботи дистанційного навчання (В.Мицько) або окремих його елементів;

- розміщення у блозі електронних версій підручників (їх частин) або посилань на сайти, де їх можна знайти (К.Аркуша, В.Мицько, Н.Кулакова, Т.Пилипович);

- пропозиція учням звертатися до посібників, які подіють матеріал у стислому та спрощеному вигляді (О.Біла);

- спонукання учнів до пошуку додаткової та довідкової інформації, подаючи її на окремих сторінках блогу (Н.Кулакова), або, посилаючись на сайти, де можна знайти відповідні джерела (І.Чернецька);

- залучення учнів до роботи з картами як окремими тематичними, так і електронними версіями атласів (Н.Кулакова, О.Бурлака);

- оприлюднення конспектів уроків (це здебільшого окремі уроки, в яких учителі презентують власний досвід (т.з., авторські уроки, А.Дяченко, І.Чернецька, І.Колесник, С.Колісніченко, Т.Пилипович, А.Свинчук, Т.Тарасюк, М.Чечур та ін.), але разом з тим, вони можуть бути використані учнями при виконанні домашньої роботи, для закріплення матеріалу та ліквідації інформаційних прогалів);

- подання навчальної інформації у стислому узагальненому вигляді за допомогою умовно-графічної наочності та опорних схем та таблиць (В.Василенко), структурно-логічних таблиць (О.Воронова), «хмаринки слів» – набору слів, що характеризують історичну особу, події, період, поданих різним шрифтом одного кольору, згрупованих в межах контуру, у вигляді певних символів предмету;

- розміщення в Internet-ресурсі інструкцій для самостійного виконання учнями завдань певного характеру у вигляді пам'яток (алгоритмів, здебільшого запозичених з методик формування умінь 80-х рр. ХХ ст. та адаптованих до сучасних вимог та посібника «Історія епохи очима людини» (В.Василенко, О.Бурлака, Г.Голіновська та ін.);

- забезпечення вільного доступу учнів до використаних на уроці чи взагалі існуючим в Internet презентацій – своєрідного комплексного засобу навчання, що поєднують в собі вже згадані елементи (навчальний текст, фрагменти джерел, карти, зображення, умовно-графічну наочність, завдання з опанування матеріалу тощо). Це різною мірою притаманне майже всім учасникам конкурсу;

- подання у блозі інструментарію контролю і самоконтролю над просуванням учнів у навчанні у вигляді авторських збірок різнорівневих тестів по кожному класу (А.Дяченко); онлайн-тести (О.Бурлака), тестових завдань з окремих тем (І.Чернецька): тестових завдань певного виду – так званих «інтерактивних модулів» на основі пазлів (Т.Веркалець); комплексу завдань різних типів на основі поширених в Internet платформ: стрічка часу, історичні пазли, тести, кросворди, «знайди пару», «збудуй послідовність» тощо (Г.Голіновська);

- візуалізація навчання за допомогою відеоматеріалів, які можуть використати учні вдома під час підготовки до уроку, своєрідного заміни читання тексту підручника. Тут найбільш популярне, що згодом продемонстрували й уроки конкурсантів, є 108-серійна «Невідома Україна». Найчастіше учасники конкурсу розміщують на власних сторінках 5-8 відео без будь-якої системи та методичного супроводу. На цьому тлі вирізняються

підхід Н.Власової до накопичення відео (13 фільмів для 7 класу, 11 – для 10-класу) з їх «прив'язкою» до конкретної теми та А.Дяченко – супровід відео текстовими анотаціями змісту фільму. Найцікавіші ідеї в цьому напрямку належать Т.Гнатюк. Вона пропонує своєрідний візуальний комплекс (який поки ще перебуває у стадії формування), що містить презентацію та відео (навчальне або науково-популярного характеру), де є можливість – мультиплікаційний або художній фільм. Таким чином, учень, ознайомившись з презентацією, усвідомлює навчальний матеріал у загальних рисах, який наповнюється та набуває образного вигляду під час перегляду фільму;

- використання аудіоматеріалів. Цей методичний аспект був дуже популярним у «докомп'ютерну епоху» – у 70–80-х рр. ХХ ст., а з поширенням мультимедіа був поглинутий комплексним використанням зображення друкованого та аудіотексту. З огляду на це, цікавою видається ідея О.Ланиці добірки музичного супроводу до ключових тем курсу, і створення своєрідного саундтреку. Це дає можливість застосувати сугестопедичне навчання, яке передбачає вплив не лише на свідомість, а й на підсвідомість учнів. Школяр на уроці знайомиться з навчальним матеріалом на тлі музичного твору, потім вдома він вмикає музику і в нього з'являться ті образи, що сформувалися на уроці. Ще більшим ефектом має бути читання підручника під музичний супровід. Отже, є широке поле для експериментування.

Проведені очні конкурси майстер-клас, уроки, захисти проектів показали, що учасники конкурсу намагаються розв'язувати найактуальніші проблеми методики навчання історії: більше 30% конкурсантів (О.Аркуша, Н.Власова, Г.Голіновська, Т.Гуцул, В.Мицько, О.Середа, І.Чернецька) обрали своєю темою різні аспекти розвитку критичного мислення учнів на уроках історії в різних аспектах; 20% учасників мали цільове спрямування на організацію роботи з джерелами: візуальними (О.Вдовін, Т.Веркалець, Н.Кулакова), різних типів (С.Колісніченко) та джерелом як засобом формування навчально-дослідницьких умінь (Т.Пилипович); 16% учителів презентували досвід використання інформаційних технологій: на рівні їх елементів (А.Дяченко), використання комп'ютерних ігор (Т.Гнатюк), робота з програмою Master Tool (О.Бурлака), використання сервісу Veb2.0 (Н.Власова); 8% учасників конкурсу реалізовували у власному досвіді ідею інтеграції у навчання: на рівні метапредметного підходу (О.Біла), та використання внутрішньопредметної та міжпредметних зв'язків (І.Чернецька). Деякі конкурсанти зосередили свою увагу на окремих актуальних проблемах теорії та практики навчання історії: інтерактивні методи і прийоми навчання (В.Василенко, Г.Голіновська), евристичні методи (О.Ланиця), прийоми кооперативного навчання (І.Усатенко), використання стурктурно-логічних таблиць у навчанні (О.Воронова), розвиток обдарованості (А.Свинчук), використання прийомів мнемотехніки (Т.Тарасюк), активізація пізнавального інтересу учнів (Л.Ворожбит) тощо.

Усі конкурсанти демонстрували вміння організовувати компетентнісно орієнтоване навчання історії, зазначаючи це у назві теми як стрижневу спрямованість власного досвіду (К.Аркуша, Т.Веркалець,

Л.Ворожбит, Т.Гуцул, І Колесник, Н.Кулакова) або вважаючи розвиток предметної компетентності як показник своєї професійної діяльності.

При організації практичної частини конкурсанти довели, що активно впроваджують задекларовані у навчальній програмі діяльнісний підхід, продемонструвавши вміння організувати групову діяльність на уроці та вільне володіння інтерактивними методами навчання, найпопулярнішим з них виявилися «Ажурна пилка», «Мозковий штурм», «Займи позицію» та «Зміни позицію». Це свідчить про те, що інтерактивні методи вже стереотипізувалися і стали звичним явищем у сучасній практиці навчання.

Виходячи з характеру завдань, що пропонувалися вчителями, їх ставлення до учнів та їхньої роботи, характеру оцінювання, прагнення до створення атмосфери співробітництва, видно, що конкурсанти прагнуть реалізувати у власній діяльності ідеї особистісно зорієнтованого навчання. Всі учасники конкурсу показали вільне володіння комп'ютером, супроводжували розповідь комп'ютерною презентацією, насиченою музичним супроводом, відеофрагментами, завданнями, створеними на основі комп'ютерних програм – історичних пазлів, стрічок часу, кросвордів, «рухливих карт» тощо.

Конкурсанти широко використовують у практиці різноманітні графічні опори на різних етапах навчання: кластери, асоціативний куш, гроно знань (дерево пізнання) при актуалізації навчального матеріалу; структурні схеми і таблиці під час пояснення нового матеріалу; сенкани або сенквейни, «фішбоун» тощо.

Проте конкурсанти обирали надто широку тему, пов'язану з формуванням складних учнівських якостей і при цьому застосовували велику кількість прийомів, методів, засобів. Вони демонстрували їх на прикладах різних курсів та різних класів.

Загалом відчувалася наявність у конкурсантів певних проблем з визначенням теми майстер-класу:

- одні учасники ототожнювали її з темою навчального заняття;
- деякі конкурсанти обрали надто загальну тему, в межах якої можна було розповісти про все, що має будь-яке відношення до навчання історії
- дехто з учасників намагався вивчати один процес в межах іншого;
- окремі конкурсанти взяли за цільові орієнтири надто складні категорії, інструментарій вимірювання яких недостатньо розроблений ;
- частина учасників конкурсу, аби уникнути конкретики вживають в назвах тем занадто абстрактні терміни
- подекуди зустрічається відверто неправильне вживання спеціальної методичної термінології.

Загалом, проведені конкурси показали наявність розбіжностей між теоретичною (в сенсі методики) підготовкою та практичними наробками конкурсантів. Це підтвердилося під час виконання учасниками конкурсу тестових завдань з фахової майстерності.

Правознавство

Сучасні освітні тенденції передбачають зміщення акцентів у правовому навчанні школярів із накопичення знань до формування здатності учнів

самостійно здобувати, аналізувати, тлумачити, переосмислювати, інтерпретувати, оцінювати й застосовувати на практиці різноманітну правову інформацію. Згідно вимог Державного стандарту базової і повної середньої освіти навчання учнів правознавства має спрямовуватися на формування в них системи ключових і предметних компетентностей. Правова предметна компетентність виступає інтегрованою здатністю учня реалізовувати на практиці правові знання, загальнонавчальні та предметні вміння й навички, способи діяльності, цінності й ставлення в поведінкових моделях у правовому контексті.

При викладанні правознавства вчителю слід тримати в полі зору притаманні українському суспільству сучасні напрацювання в правовій науці, динаміку суспільних відносин, певний консерватизм національного законодавства, результати активної нормотворчої діяльності органів державної влади.

У викладанні предметів «Правоознавство. Практичний курс» у 9-му класі, «Правоознавство» в 10-му класі (рівень стандарту) та в 10-11 класах (профільний рівень) необхідно враховувати зміни в законодавстві України, що відбулися протягом поточного навчального року: «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо призову громадян України на строкову військову службу (від 18.02.2016 р. № 1008-VIII), [«Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України»](#) (від 04.02.2016 р. № 990-VIII), [«Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»](#) (від 24.12.2015 р. № 921-VIII), «Про державну службу» (від 10.12.2015 р., набуття чинності 01.05.2016 р., № 889-VIII), [«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг»](#) (від 10.12.2015 р. № 888-VIII), «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань (нова редакція, від 26.11.2015 р. № 835-VIII), [«Про Державне бюро розслідувань»](#) (від 12.11.2015 р. № 794-VIII), [«Про зовнішню трудову міграцію»](#) (від 05.11.2015 р. № 761-VIII), [«Про електронну комерцію»](#) (від 03.09.2015 р. № 675-VIII).

Крім цього, слід взяти до уваги перспективні зміни до Конституції та законів України, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України: змін до Конституції України щодо децентралізації влади та правосуддя, проектів Трудового кодексу України, законів України «Про освіту», «Про професійну освіту», «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Навчально-методичне забезпечення навчання учнів правознавства, рекомендоване Міністерством освіти і науки України, суттєвих змін не зазнало. Чинними залишаються такі програми: для 9-го класу – «Правоознавство. Практичний курс» (35 год.) зі змінами, внесеними у 2015 році, для 10-го класу – «Правоознавство» (рівень стандарту) (35 год.); для 10-11-х профільних класів – «Правоознавство» (профільний рівень) (105 год.) зі змінами, внесеними в 2016 році. Програми названих предметів інваріантної

частини навчальних планів розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України www.mon.gov.ua, видані окремими брошурами та опубліковані у фахових виданнях.

Навчання дев'ятикласників предмета «Правознавство. Практичний курс» має на меті формування їхніх особистісно значущих умінь і навичок, серед яких такі як: користуватися джерелами права; володіти елементарною правовою термінологією; зв'язно та логічно викладати матеріал із морально-правових проблем; критично мислити на правовому матеріалі, аналізувати, синтезувати правову інформацію.

Особливу увагу в навчанні учнів практичного курсу правознавства слід приділити формуванню фундаментальних цінностей, що слугують основою демократичної держави та громадянського суспільства (права і свободи людини, гідність людини, верховенство права, справедливість, народовладдя).

При організації навчання учнів 9-го класу правознавства в центрі уваги вчителя мають перебувати практичний і творчий складники їхньої навчальної діяльності. Для реалізації практико-орієнтованого спрямування практичного курсу правознавства вчителю слід широко застосовувати в навчанні дев'ятикласників пізнавальні завдання, що формують і розвивають їхні вміння й навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці. Це аналіз і розв'язання правових ситуацій, складання юридичних документів за зразком, аналіз фрагментів нормативно-правових актів, складання схем, логічних ланцюжків тощо. Навчання практичного курсу правознавства має спрямовуватись також на задоволення потреб учня, його особистісний розвиток. Тому в арсеналі вчителя правознавства мають бути й такі види навчальної діяльності учнів як виконання проектів (індивідуальних чи групових), підготовка міні доповідей, презентацій з актуальних правових тем, написання творів-роздумів тощо.

Варіативні курси правознавчого й громадянознавчого змісту в основній школі виконують роль пропедевтичних курсів та курсів допрофільної підготовки учнів. Це курси: «Живи за правилами» (7–8 кл.); «Вчимося бути громадянами» (8 клас); «Ми – громадяни України» (9 клас).

«Правознавство» як навчальний предмет у старшій школі має на меті формування системного уявлення в учнів про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин, вміння використовувати їх у практичному житті.

Цьогоріч у навчальні програми предмета «Правознавство» як рівня стандарту, так і профільного рівня внесено зміни.

Програми посилено освітнім компонентом навчання прав людини відповідно до рекомендацій ОБСЄ щодо впровадження підходу, заснованого на правах людини, до загальної середньої освіти в Україні (соціогуманітарний цикл). Так, у навчальній програмі рівня стандарту у відповідних темах виокремлено питання зі сфери навчання прав людини, а саме: в темі «Особа, суспільство держава» це питання «Покоління прав людини»; у темі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» це питання «Міжнародні стандарти у галузі прав людини: поняття, акти, що їх

закріплюють», а також уведено практичне заняття «Європейський суд з прав людини».

Акцент зроблено на людиноцентричному підході до шкільного правознавства як за рахунок тем із галузі прав людини, так і через уведення відповідних питань, наприклад, «Основоположні та загальні принципи права» (в темі 1 частини 2), «Публічне адміністрування» (в темі 4 частини 3).

В навчальній програмі «Правознавство» (рівень стандарту) зменшено обсяг матеріалу в розділах із теорії держави і права з відповідним відображенням цих змін у державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, переструктуровано зміст окремих тем й уточнено їх назви (наприклад, тема «Загальна характеристика житлового та земельного права»).

Посилено міжкурсів зв'язки між предметами «Правознавство. Практичний курс» (9-й клас) та «Правознавство» (рівень стандарту, 10-й клас) за рахунок вилучення з програми 10-го класу й винесення на повторення (етап актуалізації знань учнів на уроці) правових понять, що вивчалися учнями в 9-му класі, наприклад, у темах щодо права, правовідносин, правопорушення, юридичної відповідальності, окремих галузей права (цивільного, сімейного, трудового, кримінального) тощо.

Посилено практичне спрямування «Правознавства» як рівня стандарту, так і профільного рівня через зменшення питань теоретичного змісту й уведення практичних занять (уроків-юридичних практикумів та занять із визначеною темою). Такі заняття уявляються уроками застосування правових знань, предметних умінь і навичок, де учні індивідуально й взаємодіючи між собою (у малих групах) під керівництвом учителя розв'язують юридичні задачі, відтворюють юридичні процедури, опрацьовують джерела права, ґрунтовно характеризують правові явища й процеси тощо. Практичні заняття можуть використовуватися вчителем і для тематичного оцінювання учнів.

Для 10-го класу рівня стандарту таких занять заплановано сім, три з яких є юридичними практикумами й передбачають аналіз правових ситуацій та розв'язання юридичних задач із тих чи інших галузей права, а чотири є тематичними – «Характеристика державного ладу», «Європейський суд з прав людини», «Вибори до органів місцевого самоврядування», «Особливості права власності неповнолітніх».

Кількісне співвідношення типів уроків у предметі «Правознавство» (рівень стандарту) є таким: на уроки вивчення нового матеріалу відведено 70 % урочного часу (24,5 год.), на вступну частину та уроки узагальнення й повторення – 10 % (3,5 год.) та на практичні заняття – 20 % (7 год.).

Щодо навчальної програми предмета «Правознавство» профільного рівня, то вона суттєво розвантажена за рахунок вилучення надмірно деталізованих питань практично в усіх розділах і темах програми та редагування вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. У багатьох темах зменшено обсяг змісту, особливо щодо опису й характеристики тих чи інших правових явищ, моделювання учнями правових процесів/процедур тощо.

У навчанні учнів профільних класів правознавства особливу увагу слід приділити практичним заняттям, що пропонуються новою редакцією програми. Їх заплановано 22 – по 11 в 10-му та 11-му класах. Практичні

заняття надають учням можливість застосувати правові знання до конкретних ситуацій, удосконалити вміння працювати з нормативно-правовими актами, розвинути комунікативні навички, здійснити професійний вибір тощо. Вчителю правознавства слід ретельно готувати й уроки повторення та узагальнення, пропонуючи учням різноманітні завдання репродуктивного, пізнавального й творчого типу. Таких уроків у програмі 14 – по 7 на кожний рік навчання. Програмою передбачено також резервний час – 3 години в 10-му й 2 години в 11-му класі. Цей час може бути використаний для зустрічей учнів із представниками юридичних професій, державними службовцями, депутатами місцевих рад, для ділових ігор, турнірних боїв чи підбиття підсумків учнівських проектів.

Навчання старшокласників правознавства на профільному рівні забезпечується й варіативними курсами. Суспільна перебудова, політична й соціальна напруга, притаманні сучасному українському суспільству, актуалізують необхідність викладання в старшій школі курсів за вибором учнів громадянознавчого («Основи культури гендерної рівності: ми різні – ми рівні (9–10, 11кл.); «Права людини» (10–11 кл.); «Права людини в Україні» (10–11 кл.); «Основи демократії (громадянська освіта)» (10–11 кл.); юридичного («Основи відновного правосуддя» (10–11 кл.); «Конституційне право України» (10–11 кл.)), гуманітарного («Досліджуємо гуманітарне право» (10–11 кл.)) та профорієнтаційного спрямування («Світ юридичної професії» (10 кл.)).

Правознавчі предмети та варіативні курси мають значний потенціал для національно-патріотичного виховання учнів, їхньої самоідентифікації, становлення активної життєвої позиції.

В умовах російської агресії українець актуальним є вивчення курсу за вибором "Досліджуючи гуманітарне право", який містить основні положення Міжнародного гуманітарного права. Курс сприяє формуванню в учнів власного ставлення до норм МГП, отриманню ними знань про найбільш поширені способи захисту себе і своїх близьких в неординарних життєвих ситуаціях, пов'язаних з ризиком; розвитку вмінь учнів регулювати власну поведінку в повсякденному житті; вчить визначати межі порушень МГП, формувати вміння оцінювати ситуації насильства з гуманітарної точки зору; попереджувати ескалацію насильства. Школярі мають розуміти причини появи біженців, складнощі їхнього життя тощо.

Для досягнення мети навчання учнів правознавства, виконання закладених у навчальних програмах завдань ефективними є інтерактивні методи як-от аналіз і розв'язання правових ситуацій, «мозковий штурм», робота в малих групах, ситуативне моделювання, дискусія тощо. Систематичне застосування вказаних методів в урочній та позаурочній діяльності учнів сприяє практичній реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів у навчанні.

Основою знань є понятійний апарат учнів, тому на уроках правознавства вчитель має приділяти належну увагу його формуванню (через систему пізнавальних завдань, в тому числі й комплексного характеру, наприклад, складання юридичного словничка за статтями закону, виявлення

в тексті й пояснення чільних правових понять, завдання на порівняння, побудову графічних організаторів тощо).

Міністерством освіти і науки України спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні розроблено *Шкільний календар прав людини*, метою якого є поглиблення знань педагогів з прав людини та зміцнення їхніх умінь і навичок щодо викладання прав людини у шкільному та позашкільному середовищі; надання методичних рекомендацій з правового виховання учнів 1-11 класів, формування їхніх знань з прав людини та підвищення їхньої правової культури. Навчальний посібник призначений для класних керівників, педагогів-організаторів, вихователів груп продовженого дня та ін. У посібнику викладено орієнтовну тематику правознавчих заходів у кожному місяці року для чотирьох вікових категорій – 1-4, 5-7, 8-9 та 10-11 класи. Календар буде розміщено на офіційному сайті Міністерства.

З огляду на обмежені часові рамки вивчення учнями інваріантних правознавчих предметів, слід залучати їх до позаурочних і позашкільних заходів із правової тематики (конкурси, ігри, тематичні тижні), олімпіад з правознавства та турнірів юних правознавців.

Для ефективного навчання правознавства важливими є досконале володіння вчителем змістом правознавчих предметів і курсів, інноваційними підходами до організації навчання, арсеналом активних й інтерактивних методів навчання та стратегією застосування цих методів в навчальному процесі та позаурочній діяльності учнів. Не менш важливою є й самоосвіта вчителя правознавства.

Із метою кваліфікованого викладання правознавства в загальноосвітніх навчальних закладах бажано, щоб правознавчі предмети й курси викладалися в школі одним вчителем.

До проведення уроків з правознавства, активізації роботи з правової освіти учнів слід залучати депутатів місцевих рад, державних службовців місцевих органів виконавчої влади, суддів місцевих судів, представників обласних/районних управлінь юстиції. Їхні знання й досвід практичної роботи сприятимуть підвищенню мотивації й інтересу учнів до правознавства та посилюватимуть профорієнтаційний компонент у навчанні.

Філософсько-світоглядні дисципліни

У старшій школі чинними залишаються програми «Людина і світ. 11 клас», «Філософія. 10-11 класи», (К.: Поліграфкнига, 2010).

В контексті російської інформаційної агресії особливе місце в нашому суспільстві посідає медіа грамотність, що є життєво необхідною навичкою. Інформаційно-пропагандистська війна Росії проти України вже внесла істотні зміни до мотивації та змісту медіа освіти, з фокусом на формуванні навичок критичного мислення та імунітету до маніпуляцій громадською свідомістю та пропаганди. Українське суспільство потребує ширшого вироблення навичок формування медійної громадською свідомістю та пропаганди. Освітні заклади — це саме ті інституції, що мають усі можливості для того, щоб долучитися до формування медіаграмотного споживача. Як для вчителів, так і для учнів важливо стати інформаційно та медійно грамотним,

набути певних навичок, пов'язаних з роботою в інформаційному та медіапросторі.

У 2016 році вийшов друком посібник «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін». Це перша спроба в Україні інтеграції медіаграмотності у викладання суспільних дисциплін. З електронним варіантом посібника можна ознайомитися за посиланням: <http://www.aup.com.ua/upd/mo.pdf>

Одним з важливих напрямів освіти є розвиток толерантності й порозуміння в Україні через міжкультурну освіту, запровадження інноваційних практик роботи з формування соціальної компетентності дитини починаючи з дошкільних навчальних закладів, в початковій школі та під час виховних годин в середній та старшій школі. Рекомендуємо інтегровану програму з міжкультурної освіти «Культура добросусідства».

Курси морально-духовного спрямування

Відповідно до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування (додаток 13 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409 в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.05.2014 № 664) у 2016 -2017 навчальному році в 5-6 класах продовжується вивчення предмета «Етика» або курсів духовно-морального спрямування. Для шкіл, що користуються іншими Типовими планами, ці курси можуть вивчатись за рахунок варіативної складової. Натепер Міністерством рекомендовано декілька програм: «Етика» (Київ, «Перун», 2005), «Християнська етика в українській культурі» (вид –во «Сім кольорів», 2013), «Біблійна історія та християнська етика» (вид –во «АСМІ», Полтава, 2011), «Основи християнської етики» (вид –во «Літера ЛТД», 2011). Викладання основ християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах відбувається за умови письмової згоди батьків та за наявності підготовленого вчителя.

Для належного підвищення кваліфікації вчителів етики та інших курсів духовно-морального спрямування, обміну досвідом, підвищення якості викладання можуть бути створені районні (міські) методичні об'єднання вчителів, творчі групи, кабінети тощо.

Зміст курсів духовно-морального спрямування не передбачає катехізацію, неприпустимим є також нав'язування учителем дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших Церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо.

Предмети духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

Математика

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної

середньої освіти» у 2016/2017 навчальному році 8 класи загальноосвітніх навчальних закладів продовжать навчання за новою програмою «Математика. Навчальна програма для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (авт. Бурда М.І., Мальований Ю.І., Нелін Є.П., Номіровський Д.А., Паньков А.В., Тарасенкова Н.А., Чемерис М.В., Якір М.С.) розміщеною на сайті Міністерства освіти і науки України (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>). В розділі «Навчальні програми для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти)». За Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН від 29.05.2014 № 664, на вивчення математики у 8 класі відводиться 4 години на тиждень (2 години алгебри і 2 години геометрії).

Класи з поглибленим вивченням математики також переходять на нову навчальну програму. «Навчальну програму поглибленого вивчення математики у 8-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів» (авт. Бурда М.І., Городній М.Ф., Номіровський Д.А., Паньков А.В., Тарасенкова Н.А., Чемерис М.В., Швець В.О., Якір М.С.) розміщено на сайті Міністерства освіти і науки України (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>). В розділі «Навчальні програми для 8-9 класів для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивчення окремих предметів (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти)». Навчальна програма передбачає 8 годин на тиждень (5 годин алгебри і 3 години геометрії).

В основу побудови змісту й організації процесу навчання математики в 8 класі покладено *компетентнісний підхід*, відповідно до якого кінцевим результатом навчання предмета є сформовані певні компетентності учнів. Їх сутнісний опис подано в програмі у розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

У 7-9 класах вивчаються два математичних курси: алгебра і геометрія.

Основними завданнями курсу алгебри є формування умінь виконання тотожних перетворень цілих і дробових виразів, розв'язування рівнянь і нерівностей та їх систем, достатніх для вільного їх використання у вивченні математики і суміжних предметів, а також для практичних застосувань математичного знання. Важливе завдання полягає в залученні учнів до використання рівнянь і функцій як засобів математичного моделювання реальних процесів і явищ, розв'язування на цій основі прикладних та інших задач. У процесі вивчення курсу посилюється роль обґрунтувань математичних тверджень, індуктивних і дедуктивних міркувань, формування різноманітних алгоритмів, що має сприяти розвитку логічного мислення і алгоритмічної культури школярів.

На цьому етапі шкільної математичної освіти учні починають ознайомлюватися з дійсними числами. Так, до відомих учням числових множин долучається множина ірраціональних чисел.

Основу курсу становлять перетворення раціональних та ірраціональних виразів. Важливо забезпечити формування умінь школярів вільно виконувати основні види перетворень таких виразів, що є передумовою подальшого

успішного засвоєння курсу та використання математичного апарату під час вивчення інших шкільних предметів. Розглядається поняття степеня з цілим показником та його властивості.

Істотного розвитку набуває змістова лінія рівнянь та нерівностей. Відомості про рівняння доповнюються поняттям рівносильних рівнянь. Процес розв'язування рівняння трактується як послідовна заміна даного рівняння рівносильними йому рівняннями. На основі узагальнення відомостей про рівняння, здобутих у попередні роки, вводиться поняття лінійного рівняння з однією змінною. Курс передбачає вивчення лінійних рівнянь, квадратних рівнянь та рівнянь, які зводяться до лінійних або квадратних. Розглядаються системи лінійних рівнянь та рівнянь другого степеня з двома змінними. Щодо останніх, то увага зосереджується на системах, де одне рівняння — другого степеня, а друге — першого степеня. Передбачається розгляд лише найпростіших систем рівнянь, у яких обидва рівняння другого степеня.

Значне місце відводиться застосуванню рівнянь до розв'язування різноманітних задач. Ця робота має пронизувати всі теми курсу. Важливе значення надається формуванню умінь застосовувати алгоритм розв'язування задачі за допомогою рівняння.

У 8 класі в темах «Раціональні вирази» та «Квадратні корені» учні ознайомлюються з функціями $y = \frac{k}{x}$, $y = x^2$ і $y = \sqrt{x}$ та їх властивостями. Властивості функцій, як правило, встановлюються за їх графіками, тобто на основі наочних уявлень, і лише деякі властивості обґрунтовуються аналітично. У міру оволодіння учнями теоретичним матеріалом кількість властивостей, що підлягають вивченню, поступово збільшується. Під час вивчення функцій чільне місце відводиться формуванню умінь будувати й аналізувати графіки функцій, характеризувати за графіками функцій процеси, які вони описують, спроможності розуміти функцію як певну математичну модель реального процесу.

Головна лінія *курсу геометрії* — геометричні фігури та їх властивості.

Фігури, що вивчаються: на площині — точка, пряма, відрізок, промінь, кут, трикутник, чотирикутник, багатокутник, коло, круг. Учень повинен формулювати означення планіметричних фігур та їх елементів, зображати їх на малюнку, класифікувати кути, трикутники, чотирикутники, правильні багатокутники.

Однією з основних задач, що вивчається в курсі геометрії, є розв'язування трикутників. У 8 класі розглядається задача розв'язування прямокутного трикутника. Для цього вводиться поняття косинуса, синуса, тангенса гострого кута прямокутного трикутника, доводиться теорема Піфагора.

У 8 класі вводиться одне з найскладніших понять шкільного курсу — поняття площі. Виведення формул для обчислення площ планіметричних фігур (прямокутника, паралелограма, трикутника, ромба, трапеції, правильних багатокутників) спирається на основні властивості площ. Вивчення формул площ фігур дає можливість розв'язувати низку прикладних задач.

Нагадуємо, що в навчальному процесі можна використовувати лише ту навчальну літературу, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Для цього слід ознайомитись з переліком навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Для учнів 5 класу залишаються чинними інструктивно-методичні рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 24.05.2013 № 1/9-368 [«Про організацію навчально-виховного процесу у 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі»](#), для учнів 6 класу залишаються чинними інструктивно-методичні рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 01.07.2014 № 1/9-343 ["Про організацію навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі"](#). Звертаємо увагу, щодо навчальної програми з математики внесено зміни, на які слід зважати при роботі у 5-6 класах. Для учнів 7 класу залишаються чинними інструктивно-методичні рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 26.06.2015 № 1/9-305 [«Про вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році»](#). Для учнів 9-11-х класів чинними залишаються рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 01.06.2012 № 1/9-426 ["Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін"](#) (Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 17-22, 2012 р.).

Також, з метою розвитку в учнів навичок усного рахунку (натуральні, цілі та десяткові числа) є можливість застосовувати нестандартні та інтерактивні методи, використовувати он-лайн ресурси, зокрема тренувальні майданчики та майданчики для змагань Прангліміне на безкоштовному ресурсі за посиланням: <http://lviv.miksike.net/#pranglimine/rules>

Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 «Про затвердження навчальних програм для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» затверджені зміни, щодо розвантаження навчальних програм з математики для старшої школи всіх рівнів вивчення цього навчального предмету.

У зв'язку з перевантаженням учнів 11 класів, пов'язаним із надлишком навчального матеріалу в 11 класі, а також необхідністю підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання, було прийнято рішення, щодо перенесення частини навчального матеріалу до 10 класу. Мова йде про теми, що стосуються границі функції та похідної в курсі алгебри та початків аналізу, а також координат у просторі та векторів у курсі геометрії. Для цього також укладено окрему таблицю зі змістом навчального матеріалу на 2016/2017 (перехідний) навчальний рік.

Також враховано можливість, що навчальні заклади не зможуть забезпечити навчальний процес навчальною літературою. В такому випадку пропонується вивчати теми в старій послідовності у відповідності до рекомендацій програми. Деяких змін також зазнали державні вимоги навчальної програми, певним чином послабивши вимоги до учнів.

Змінено розподіл годин між алгеброю та початками аналізу і геометрією у програмі поглибленого вивчення математики. Тепер пропонується виділити 6 годин на тиждень на алгебру та 3 години на тиждень на геометрію. Аналогічний поділ між предметами рекомендується використовувати і в профільних класах, з цією метою у програмі профільного рівня наведено 2 можливі схеми поділу годин між цими математичними курсами.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: «Математика в рідній школі», «Математика», «Математика в школах України».

Інформатика

У 2016/2017 навчальному році вивчення інформатики у 5-8 класах загальноосвітніх навчальних закладах здійснюватиметься за навчальними програмами для учнів 5-9 класів, які розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України за посиланням:

<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>

та у 9 класах загальноосвітніх навчальних закладах за навчальною програмою для учнів 9 класів за посиланням:

<http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/inf.pdf>.

У 2016/2017 навчальному році також залишаються чинними попередні методичні рекомендації, зокрема: лист Міністерства освіти і науки України від 01.07.2014 № 1/9-343 [http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/zbirnyk_19-20-21_2014%20\(3\)-11.pdf](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/zbirnyk_19-20-21_2014%20(3)-11.pdf), лист Міністерства від 26.06.2015 № 1/9-305 <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/metodichni-rekomendacziyi-2015-2016.pdf>, методичні рекомендації щодо вивчення інформатики в 9 класах надруковані у Інформаційному збірнику МОН, №№ 19-21, 2009 р.

Так як останнім часом пріоритетним у навчанні стає компетентнісно-орієнтований підхід, то після доопрацювання навчальних програм з інформатики на виконання компетентнісних завдань не було виділено окремо навчальний час. Компетентнісні завдання та задачі мають застосовуватися наскрізно через увесь навчальний курс (компетентнісні задачі з інформатики можна розглядати як тип технологічних задач, для яких обов'язковим є застосування ІТ, як засобу їх розв'язування).

Розв'язування компетентнісних задач зазвичай передбачає такі етапи діяльності учнів:

- учень/учениця розуміє умову задачі, правильно ідентифікує поняття, деталізує запитання, знаходить у тексті задачі відомості та дані, які задані в явному чи неявному вигляді;
- учень/учениця формує стратегію розв'язування задачі, планує свою роботу при виконанні завдання, добирає умову пошуку для розв'язування завдання, співставляє результати пошуку із метою, здійснює пошук даних);

- учень/учениця структурує потрібні дані для пошуку розв'язку;
- учень/учениця порівнює і співставляє відомості із кількох джерел, виключає невідповідні та несуттєві відомості та вчасно зупиняє пошук;
- учень/учениця враховує особливості призначення підсумкового документа, добирає середовища опрацювання даних, стисло і логічно викладає узагальнені дані, обґрунтовує свої висновки;
- учень/учениця адаптує повідомлення для конкретної аудиторії, створює підсумковий документ акуратно та презентабельно.

Також, на уроках інформатики рекомендуємо обов'язково ознайомлювати учнів із ресурсами для самоосвіти (враховуючи вікові особливості).

Перелік деяких корисних ресурсів для самоосвіти учнів:

[http://innovationslab.com.ua/;](http://innovationslab.com.ua/)

<http://www.ed-era.com>

<http://universinet.org/games>

<https://www.playcodemonkey.com/>

<http://www.lingva.ua>

<http://disted.edu.vn.ua/>

<http://e-pidruchnyky.net/>

<http://itknyga.com.ua>

<https://blockly-games.appspot.com/>

Ставлячи перед учням завдання, пов'язані з використанням ресурсів мережі Інтернет, потрібно постійно вести роз'яснювальну роботу з безпечного використання, правил етичної поведінки та дотримання авторських прав.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з інформатики протягом навчання здійснюється шляхом тематичного оцінювання. Значення оцінки за тему рекомендуємо визначати так: розрахувати середній бал на основі поточних оцінок, а потім додати його до оцінки за підсумкову роботу, якщо така була проведена і поділити на два. Такий алгоритм пропонується тому, що оцінку за підсумкову роботу не можна прирівнювати до оцінки за поточну роботу, оскільки зміст завдань підсумкової роботи за визначенням відображає зміст розділу (розділів), а її оцінювання є комплексним оцінюванням відповідних навчальних досягнень.

Для ефективного контролю успішності учнів не досить лише виявити, що вони знають й уміють. Оцінювання учня має складатися з двох компонентів — числового балу, який фіксує результат перевірки знань, умінь і навичок школярів, рівня сформованості компонентів компетентностей, і вербального оцінного судження, яке характеризує якість навчальної діяльності учня/учениці, ставлення до навчання, старанність. Обґрунтовуючи оцінку, вчитель аналізує виявлені знання за формою, змістом, обсягом, а також, що не менш важливо, вказує на прогалини та хиби в знаннях (за їх наявності) і надає рекомендації щодо їх виправлення. Доведення цієї частини оціночного судження до учнів має здійснюватися на етапі "оголошення та

обґрунтування оцінок" уроку; в процесі аналізу самостійної (практичної, лабораторної, контрольної) роботи; на індивідуальних консультаціях тощо.

При оцінюванні навчальних досягнень учнів враховуються:

- характеристики відповіді: правильність, цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість;
- якість знань: осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
- сформованість ключових та предметних компетенцій;
- рівень володіння розумовими операціями: аналізом, синтезом, порівнянням, абстрагуванням, класифікацією, узагальненням тощо;
- розвиток творчих умінь (уміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, перевіряти їх).

При вивченні курсу інформатики передбачається проведення різних видів практичних робіт: демонстраційних, тренувальних, практичних, лабораторних, які спрямовані на відпрацювання окремих технологічних прийомів, а також практикумів – інтегрованих практичних робіт (проектів), орієнтованих на отримання цілісного змістовного результату. У завданнях до практичних робіт слід передбачати використання актуального для учнів змістовного матеріалу й завдань з інших предметних областей. Встановлення кількості практичних робіт з обов'язковим оцінюванням і кількості тематичних оцінювань в курсі інформатики повинно здійснюватися з урахуванням обсягу навчального часу, що відводиться на викладання предмету в конкретному класі. Рекомендуємо тематичне оцінювання здійснювати в кінці кожної теми навчальної програми, об'єднуючи роботи з невеликих тем (до 5 годин) із наступними підсумковими роботами на кожному 8-10 уроці, а кількість практичних робіт з обов'язковим оцінюванням рекомендуємо встановлювати на рівні 25% від загального обсягу навчального часу, який відводиться на вивчення предмету (якщо в тексті навчальної програми відсутній перелік практичних робіт з обов'язковим оцінюванням). Оцінки за обов'язкові роботи мають бути занесені вчителем до класного журналу. Інші види практичної діяльності учнів (демонстраційні, тренувальні роботи, практикуми) оцінюються в разі потреби.

Рекомендації щодо викладання інформатики у 5 класі

Учителям, що будуть працювати з учнями 5 класів за навчальною програмою з інформатики для учнів 5-9 класів (які вивчали предмет в 2-4 класах), необхідно обов'язково ознайомитися зі змістом програми, що мала бути опанована учнями протягом навчання з 2 по 4 класи.

Теми та розподіл годин між ними для учнів 5 класу:

- Інформаційні процеси. Комп'ютер як засіб реалізації інформаційних процесів (6 год.)
- Цифрові мережеві технології (4 год.)
- Текстовий процесор (5 год.)
- Алгоритми і програми. (12 год.)
- Проектна діяльність (4 год.)
- Резерв (4 год.)

Оскільки курс інформатики у початковій школі є пропедевтичним, то навчальна програма з інформатики у 5 класі перш за все повторює та закріплює знання й уміння учнів, отриманні у початковій школі. "Перший рівень (5–7 класи) – продовження розпочатого в початковій школі ознайомлення з базовими поняттями курсу. На цьому рівні не ставиться завдання глибокого та вичерпного вивчення ІКТ, а зроблено акцент на набутті деяких навичок їх практичного застосування, а також на розвивальній спрямованості навчання. З метою врахування вікових особливостей учнів допускається використання навчально-імітаційних програмних засобів і середовищ, зокрема для підтримки вивчення розділу «Алгоритми і програми».

Навчальна програма для учнів 5 класу складена з високим ступенем варіативності, тобто надає вчителю можливість вибудувувати траєкторію навчання на власний розсуд із орієнтуванням на можливості та інтереси своїх учнів, але з обов'язковим забезпеченням виконання вимог програми. Наприклад, обсяг навчального часу, відведеного для проектної діяльності, можна реалізовувати у будь-якій темі, а також можна підсилювати вивчення будь-якої теми за рахунок резерву. Вчитель має право змінювати послідовність вивчення тем, але потрібно звернути увагу на те, що за логікою авторів навчальної програми порядок слідування змістових ліній повторюється з класу в клас. Також ураховано необхідність завершення вивчення тем у межах семестру.

Зокрема, у 5 класі зміст навчання має таку логіку:

5 клас	6 клас	7 клас
Інформаційні процеси. Комп'ютер як засіб реалізації інформаційних процесів (6 год.)	Правила поведінки в комп'ютерному класі. Повторення вивченого у 5 класі (2 год.)	Правила поведінки в комп'ютерному класі. Повторення вивченого у 6 класі (2 год.)
Цифрові мережеві технології (4 год.)	Служби та ресурси Інтернету (7 год.)	Спільне використання <u>інтернет-ресурсів</u> (4 год.)
Текстовий процесор (5 год.)	Створення та використання комп'ютерних презентацій (6 год.)	Табличний процесор (9 год.)
15 год.	15 год.	15 год.
Алгоритми і програми (12 год.)	Алгоритми і програми (12 год.)	Алгоритми і програми (12 год.)
Проектна діяльність (4 год.)	Проектна діяльність (4 год.)	Проектна діяльність (4 год.)
16 год.	16 год.	16 год.
Резерв (4 год.)	Резерв (4 год.)	Резерв (4 год.)

ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ІНФОРМАТИКИ – БУДОВА КОМП'ЮТЕРА – РОБОТА З ОБ'ЄКТАМИ ОПЕРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ – ЛОКАЛЬНА МЕРЕЖА (для кабінетів інформатики, де організована робота учнів зі спільними дисками та папками) – ПОШУК ВІДОМОСТЕЙ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ – БЕЗПЕКА ПОВЕДІНКИ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ – ТЕКСТОВИЙ ПРОЦЕСОР (найбільш необхідні практичні навички для підготовки навчальних матеріалів із урахуванням вікових можливостей) –

АЛГОРИТМИ І ПРОГРАМИ (розвиток логічного та алгоритмічного мислення).

Змістові лінії, виокремлені в навчальній програмі, протягом навчання мають відображатися наскрізно, як це показано на рис.1 для навчання інформатики в 5-7-х класах.

Основні змістові лінії	5 клас	6 клас	7 клас
інформація, інформаційні процеси, системи, технології	Інформаційні процеси. Комп'ютер як засіб реалізації інформаційних процесів (6 год.)	Правила поведінки в комп'ютерному класі. Повторення вивченого у 5 класі (2 год.)	Правила поведінки в комп'ютерному класі. Повторення вивченого у 6 класі (2 год.)
комп'ютер як універсальний пристрій опрацювання даних	Цифрові мережеві технології (4 год.)	Служби та ресурси Інтернету (7 год.)	Спільне використання Інтернет-ресурсів (4 год.)
телекомунікаційні технології	Текстовий процесор (5 год.)	Створення та використання комп'ютерних презентацій (6 год.)	Табличний процесор (9 год.)
інформаційні технології створення й опрацювання інформаційних об'єктів	15 год.	15 год.	15 год.
моделювання, алгоритмізація та програмування	Алгоритми і програми (12 год.)	Алгоритми і програми (12 год.)	Алгоритми і програми (12 год.)
	Проектна діяльність (4 год.)	Проектна діяльність (4 год.)	Проектна діяльність (4 год.)
	16 год.	16 год.	16 год.

Рис.1. Переважне відображення змістових ліній навчання у темах

Зміст навчальної програми та розподіл навчального часу спрямовані на те, щоб надати можливість учителю використати інноваційні форми та методи навчання. Наприклад, повторення основних понять теми "Текстовий процесор" можна розпочати із колективного складання опорної схеми шляхом постановки запитань до учнів (рис.2) та оформлення їх відповідей у вигляді опорної схеми (рис.3).

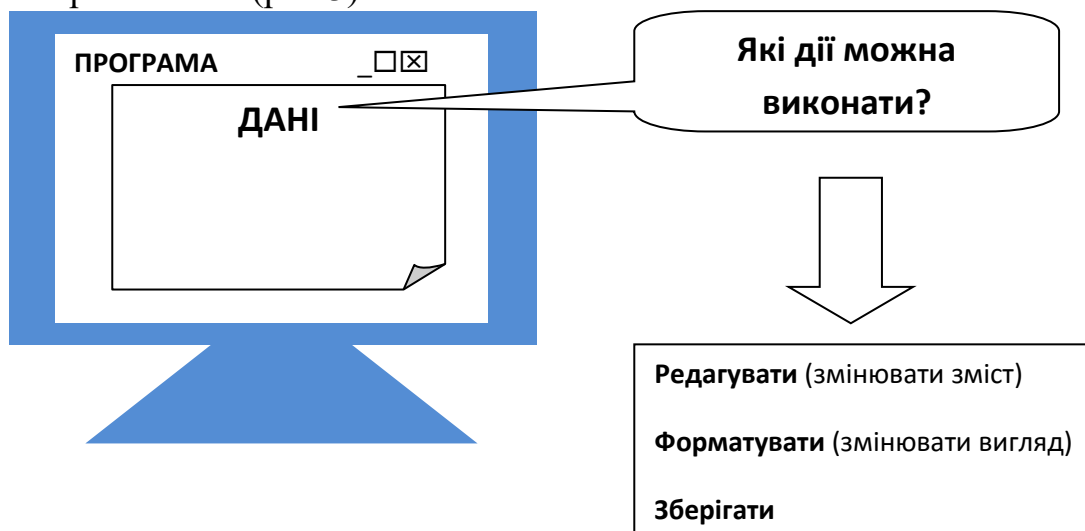

Рис.2. Приклад побудови системи запитань

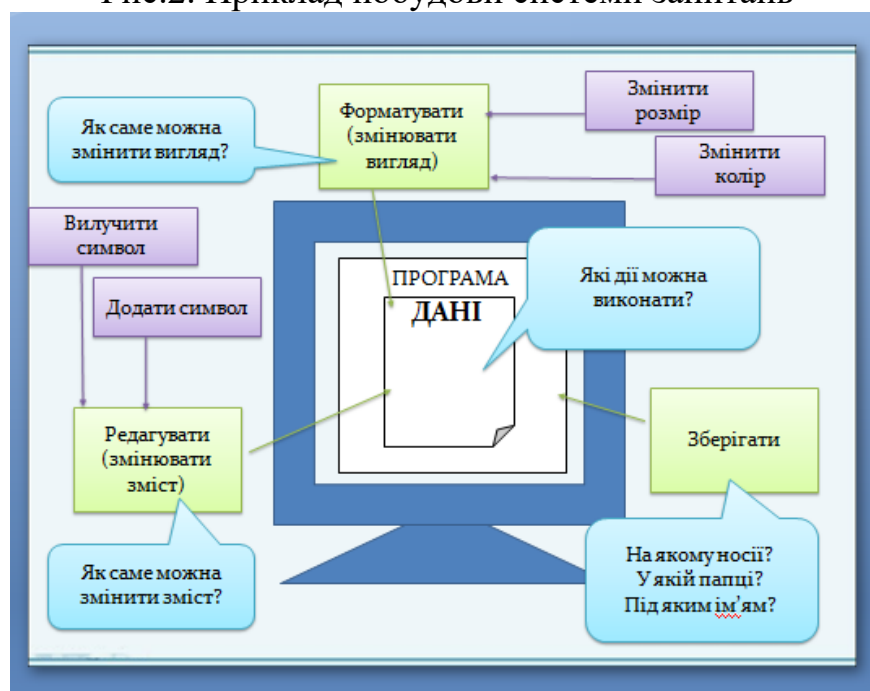

Рис.3. Орієнтовний вигляд частини результатів діяльності

Поданий приклад демонструє застосування одного з можливих методів навчання, у яких учитель виступає не носієм знань, а тільки організовує процес їх самостійного здобуття, спрямовує й координує навчально-пізнавальну діяльність, знаходячись у постійному діалозі з учнями.

У додатку до навчальної програми подано орієнтовний перелік базових компонентів компетентнісних задач, які можна закладати у зміст задач. Наприклад, у додатку до розділу "Комп'ютерні мережеві технології" у 5 класі зазначено: "знайти відомості в Інтернеті, порівняти їх зміст на різних веб-ресурсах та сформулювати відповідь на поставлене запитання", а складена компетентнісна задача може бути такою: *"До Микити звернулась сусідка з проханням перевірити у мережі Інтернет інформацію про те, що молоко корисне для дітей, але шкідливе для дорослих"*.

У змісті наведеної задачі передбачено формування не тільки предметних компетентностей, а й розвиток критичного мислення, розвиток уміння аналізувати отримані відомості та робити висновки. Також це є прикладом задачі, яка не може (при таких умовах її рішення) мати однозначно правильний розв'язок.

Вивченню алгоритмізації та програмування (ОАП) у 5 класі, згідно з навчальною програмою, присвячено майже повністю II семестр, за винятком теми "Проектна діяльність", у якій, поміж інших, також можуть закріплюватися знання, уміння та навички, здобуті під час вивчення ОАП.

У 5 класі рекомендується використовувати навчально-імітаційні середовища програмування, такі як Scratch, а також онлайніві середовища code.org, <https://blockly-games.appspot.com/> та інші.

Передбачається, що в 2–4 класах учні вже здобули певні навички описання алгоритмів у навчальному середовищі програмування, зокрема з використанням базових алгоритмічних структур, однак у них не сформовано належного понятійного апарату, недостатньо сформовані розуміння сутності структур розгалуження та повторення, вміння добирати алгоритмічну

структуру, що є оптимальною для розв'язання певної задачі. Продовження формування цих знань і вмінь є основним завданням вивчення розділу ОАП у 5 класі. Слід особливо підкреслити, що в 5 класі не передбачено повного й формалізованого засвоєння таких концепцій, як «змінна», «вкладені алгоритмічні структури». Ці концепції є достатньо складними, як для рівня підготовки, так і для розумового розвитку 5-класників, і тому вивчати їх протягом відведеного програмою навчального часу, поряд із алгоритмічними структурами повторення та розгалуження, недоцільно. Існує маса прикладів і задач, зокрема інтегрованих у вищезазначені імітаційні середовища програмування, які дають змогу сформувати розуміння сутності алгоритмічних структур та навички їх застосування без явного використання змінних. Зауважимо, що хоча в змісті навчального матеріалу програми зазначено "цикли з лічильником", що, на перший погляд, вимагає використання змінних, йдеться про цикли з фіксованою кількістю повторень, у яких лічильники використовуються неявно. Прикладом може бути цикл для малювання восьмикутника. В імітаційних середовищах програмування заголовки такого циклу має вигляд на кшталт «Повторити 8 разів» і його застосування не потребує використання змінних.

Учні, які у 2016/17 навчальному році навчатимуться у 5 класі, вивчатимуть вкладені алгоритмічні конструкції у 6 класі, а змінні – в 7-му. Таке відокремлення вивчення фундаментальних концепцій програмування сприятиме глибшому засвоєнню кожної з них, запобігатиме перевантаженню учнів.

Відмінність оновленої навчальної програми від попередніх полягає також у тому, що практичні роботи, як окремі найменовані та пронумеровані види діяльності у ній, не зазначені, оскільки виконання практичної роботи за комп'ютером має відбуватися на кожному уроці.

Оцінювання кожної практичної роботи не обов'язкове, але все ж таки мінімальна рекомендована кількість оцінюваних практичних робіт за темами виглядає так, як показано в таблиці.

Розподіл практичних робіт з обов'язковим оцінюванням за темами:

Тема	Кількість практичних робіт
Інформаційні процеси. Комп'ютер як засіб реалізації інформаційних процесів	2
Цифрові мережеві технології	1
Текстовий процесор	2
Алгоритми і програми	4
Проектна діяльність	1
Разом	10

Перелік навчальної літератури з інформатики для учнів 5 класу буде опубліковано в «Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в основній і старшій школі у загальноосвітніх

навчальних закладах з навчанням українською мовою у 2016/2017 навчальному році».

Рекомендації щодо викладання інформатики у 8 класі

Перелік тем практичних робіт, рекомендованих до обов'язкового виконання й оцінювання у 8 класі:

Кодування даних (3 год)

Практична робота 1. Розв'язування задач на визначення довжини двійкового коду текстових даних

Апаратно-програмне забезпечення комп'ютера (5 год)

Практична робота 2. Конфігурація комп'ютера під потребу

Практична робота 3. Архівування та розархівування даних

Опрацювання текстових даних (6 год)

Практична робота 4. Створення текстового документа, що містить об'єкти різних типів

Практична робота 5. Структура документа. Автоматизоване створення змісту та покажчиків

Опрацювання об'єктів мультимедіа (6 год)

Практична робота 6. Створення відеокліпу. Додавання відеоефектів, налаштування часових параметрів аудіо- та відеоряду

Практична робота 7. Розміщення аудіо- та відеоматеріалів в Інтернеті

Основи подійно- та об'єктно-орієнтованого програмування (8 год.)

Практична робота № 8. Створення об'єктно-орієнтованої програми, що відображає вікно повідомлення.

Практична робота № 9. Створення програми з кнопками та написами.

Алгоритми роботи з об'єктами та величинами (20 год)

Практична робота 10. Складання та виконання лінійних алгоритмів опрацювання величин в навчальному середовищі програмування

Практична робота 11. Налагодження готової програми

Практична робота 12. Складання та виконання алгоритмів з повтореннями та розгалуженнями для опрацювання величин

Практична робота 13. Складання та виконання алгоритмів з графічним відображенням даних

Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора (10 год)

Практична робота 14. Розв'язування задач на обчислення.

Практична робота 15. Використання математичних, логічних та статистичних функцій табличного процесора. Умовне форматування

Практична робота 16. Упорядкування даних у таблицях. Автоматичні та розширені фільтри

Розв'язування компетентнісних задач (5 год)

Виконання індивідуальних і групових навчальних проектів із дослідження предметної галузі навчального курсу «Інформатика» (4 год)

Резерв – 3 год

При вивченні інформатики у 8 класі можна виокремити 3 основні напрями:

- фундаментальні наукові поняття (теми «Кодування даних» і «Апаратно-програмне забезпечення комп'ютера»);

- інформаційні технології (теми «Опрацювання текстових даних», «Опрацювання об'єктів мультимедіа» і частково «Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора»);
- основи алгоритмізації та програмування (теми «Основи подійно-та об'єктно-орієнтованого програмування», «Алгоритми роботи з об'єктами та величинами» і частково «Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора»).

Під час навчання за першим напрямом у 8 класі розпочинається формування понятійного апарату інформатики як науки. Учні знайомляться з базовими математичними принципами кодування інформації (тема 1. «Кодування даних»). Отримані знання необхідні для успішного засвоєння теми 2. «Апаратно-програмне забезпечення комп'ютера», де розглядаються фізичні принципи опрацювання даних в комп'ютерах, а також системне програмне забезпечення, зокрема архіватори. Учні мають не лише навчитися користуватися архіватором, але й зрозуміти, завдяки чому може відбуватися стискування даних, спираючись на здобуті знання під час вивчення теми 1.

На 2-му рівні вивчення інформаційних технологій продовжується вивчення текстового процесора, а також учні знайомляться із технологіями опрацювання мультимедійних даних, навчаються створювати та редагувати відеокліпи.

Під час вивчення табличного процесора мають, зокрема, закріплюватися знання, здобуті в темі «Алгоритми роботи з об'єктами та величинами». Зокрема, застосування логічних функцій табличного процесора й умовного форматування надає можливість закріпити розуміння алгоритмічної конструкції розгалуження, а створення таблиць за допомогою копіювання формул – алгоритмічної конструкції повторення. Водночас упорядкування даних у таблицях, використання фільтрів та підсумків має стати пропедевтикою викладання алгоритмів роботи з табличними величинами, які вивчатимуться в 9 класі в змістових лініях ОАП та Бази даних у старшій школі.

Слід також звернути особливу увагу на таку важливу інформатичну компетенцію, як створення та налагодження діаграм різного типу, вибір типу діаграми, яку учні мають набувати під час вивчення теми «Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора». Учні мають не лише навчитися будувати діаграми, але й інтерпретувати їх та вибирати найбільш доцільний тип діаграми для графічного подання тих чи інших даних.

У 8 класі рекомендується розпочинати вивчення процесу розроблення програм з використанням повнофункціональної мови програмування і середовища програмування. Мета навчання теми «Основи подійно-та об'єктно-орієнтованого програмування» – розпочати формування ключових понять сучасного програмування: програмного об'єкта, пов'язаної з об'єктом події, обробника події тощо, а також навчити учнів створювати найпростіші програми з графічним інтерфейсом. Із двох тем навчальної програми, присвячених програмуванню, зазначена тема вказана першою для того, щоб подальше вивчення програмування у 8 та 9 класах відбувалося з орієнтацією на розроблення об'єктно- та подійно-орієнтованих програм для операційних

систем з графічним інтерфейсом. Повернення під час навчання теми «Алгоритми роботи з об'єктами та величинами» до використання застарілих систем програмування, орієнтованих на ОС DOS, на кшталт Turbo Pascal, не рекомендується, оскільки всі завдання теми можуть бути виконані з використанням середовища програмування, орієнтованого на подійне- та об'єктно-орієнтоване програмування у режимі візуального формування інтерфейсу програми, з підтримкою базових концепцій об'єктно-орієнтованого програмування.

Цій вимозі задовольняють такі мови як Object Pascal, Visual Basic, Python, Java, C#, C++ тощо. Рекомендовано використовувати середовища програмування Lazarus (мова Object Pascal), Visual Studio (безкоштовна версія Community Edition, мова Visual Basic), IDLE for Python (мова Python) та інші.

***Особливості вивчення інформатики за навчальною програмою
для навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів
природничо-математичного циклу у 2016/17 н.р.***

Навчальна програма «Інформатика. 5-9 класи. Для навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу», рекомендована Міністерством освіти і науки України, лист від 17.07.2013 № 1/11-11636 (Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. – № 6. – С. 3–14). За цією навчальною програмою у 2016/17 н.р. вперше працюватимуть 8 класи (2 год. на тиждень).

Зміст підрозділу "Типи каналів зв'язку і їх основні характеристики" є важливим для розуміння процесів, які відбуваються при передаванні даних у комп'ютерних мережах. Якщо учні основної школи не мають математичної підготовки, достатньої для розуміння взаємозв'язку швидкості передавання даних і характеристик складових лінії зв'язку, то протягом часу, відведеного на вивчення підрозділу, їм можна надати відомості щодо складових каналу зв'язку, їх фізичних реалізацій. Обов'язковим є формування в учнів первинних понять щодо обов'язкових компонентів каналу зв'язку — первинних перетворювачів сигналу, кодерів — декодерів, кінцевих пристроїв (передавач — приймач), фізичної реалізації ліній зв'язку.

Розділ "Веб-технології" може викладатися як продовження відповідного розділу, що вивчався у сьомому класі. Ознайомлення учнів із соціальними сервісами й Інтернет-спільнотами слід проводити з обов'язковим наголосом на можливих негативних наслідках необережного спілкування у мережі. Слід детально ознайомити учнів з Веб-сторінкою навчального закладу (за наявності). Особливу увагу слід звернути на пошук навчальної інформації у Вікі-середовищах, роботу в них, пояснити технологію появи нових статей і їх редагування. Також корисно ознайомити учнів з новим сервісом Kiddle (Kiddle.co) — безпечним пошуковиком для учнів (наразі доступна лише англійська мова інтерфейсу).

При вивченні розділу "Комп'ютерні публікації" можна використати текстові редактори, які забезпечують портування документів у формат *.html. Створений документ (публікацію) бажано розташувати в локальній мережі, з якої він відкриватиметься як Веб-сторінка (без встановлення будь-якого додаткового програмного забезпечення).

При вивченні розділу "Інформаційно-комунікаційні технології в суспільстві" слід зосередитися на прикладних завданнях, безпосередньо пов'язаних із соціалізацією людини в інформатизованому суспільстві — плануванням поїздок, у тому числі з відвіданням історичних місць, пошуком вакансій, медикаментів у аптечній мережі тощо.

***Особливості вивчення інформатики за навчальною програмою
для учнів 8-9 класів навчальних закладів
з поглибленим вивченням інформатики у 2016/17 н.р.***

Наразі з 2016/17 навчального року розпочинається вивчення інформатики у 8 класі за навчальною програмою поглибленого навчання інформатики у 8-9-х класах "Інформатика. 8-9 класи загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням інформатики". Навчальною програмою передбачено 4 години на тиждень вивчення інформатики за рахунок двох годин з інваріантної складової навчального плану та двох годин з варіативної складової.

Передбачається окремо вивчення арифметичних та логічних основ обчислювальної техніки (Тема 1. "Математичні основи обчислювальної техніки" і Тема 12. "Елементи алгебри логіки"). У зазначених темах може здійснюватися пропедевтика відповідних розділів математики і математичної логіки, на конкретних прикладах демонструватися відповідні закономірності й практичні прийоми. Для того, щоб систематизувати й закріпити отримані учнями знання з першої теми, необхідно їх актуалізувати в процесі вивчення архітектури комп'ютера (двійкове і шістнадцяткове кодування адрес комірок пам'яті, двійкове подання сигналів на шинах адреси і даних), шістнадцяткове кодування кольору і здійснити пропедевтику в процесі конструювання логічних виразів при вивченні умовного форматування тощо.

На вивчення теми "Комп'ютер як універсальний пристрій для опрацювання даних" передбачено 12 годин. Для того, щоб ефективно використати цей час, слід максимально можливо використовувати унаочнення навчального матеріалу, наприклад за допомогою програмного засобу Everest (Aida).

Описання роботи комп'ютера обмежено на рівні моделі фон Неймана, тобто розглядається модель, для якої можна застосувати підхід "один виконавець — єдина пам'ять — одна програма", який є найпростішим із можливих. Слід наголосити, що зазначена модель в дійсності є лише проміжною, але на рівні навчання програмування будь-якою мовою високого рівня — достатньою для адекватного і досить глибокого сприйняття базових понять програмування.

Особливу увагу слід приділити вивченню особливостей пристроїв уведення/виведення, звернувши увагу учнів на використання одиниць величин. Виклад навчального матеріалу необхідно пов'язувати з попередньо вивченим матеріалом щодо кодування зображення і звуку.

Уявлення про типи операційних систем і способи забезпечення багатозадачності (стратегії планування процесора, механізми переривань тощо) достатньо викласти на рівні, який би забезпечував розуміння суб'єктами навчання необхідності перемикання процесора між задачами (програмами). По можливості слід продемонструвати роботу планувальника

задач, свопування вмісту оперативного запам'ятовуючого пристрою (ОЗП). Важливим результатом цього має бути розуміння учнями того, що адресний простір комп'ютера обмежений не кількістю фізичних комірок ОЗП, а розрядністю їх адресування. Важливим для розуміння принципів роботи комп'ютера також є правильне подання первинних понять про драйвери як програмні засоби, що є "посередниками" між зовнішнім пристроєм і ОЗП.

Важливим моментом, яким у жодному разі не можна нехтувати, є поняття ліцензійності програмного забезпечення.

Тему "Опрацювання текстових документів" також слід пов'язати з попередньо засвоєним матеріалом, а ту її частину, в якій вивчатимуться макроси, викласти як пропедевтику програмування, також слід здійснити пропедевтику понять "об'єкт", "структура даних" на відповідних прикладах.

На вивчення інформатики за цією навчальною програмою можливо перейти як з основної програми, так і з програми для навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу. Вчитель, переходячи на програму поглибленого вивчення інформатики має визначитися із засобами навчання і рівнем навчальних задач. Якщо учні навчалися за програмою для навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу, можна як об'єкт вивчення і засіб навчання використовувати графічний редактор Inkscape, інакше — обмежитися графічним компонентом офісного пакету, або збільшити обсяг навчального часу на освоєння інтерфейсу Inkscape і прийомів роботи з ним.

Як вже було зазначено, вивчення електронних таблиць, яке здійснюється вже на більш високому рівні, ніж у сьомому класі, має забезпечити актуалізацію, систематизацію й узагальнення знань з моделювання (формула — модель об'єкта, діаграма — модель об'єкта), перенесення отриманих знань на розв'язування задач з інших галузей знань, що сприятиме підвищенню мотивації навчання і формуванню надпредметних компетентностей. Також необхідно використати навчання роботі з електронними таблицями як нагоду для пропедевтики понять "типізація даних", "структури даних" та понять "відношення" і "запит" як основних для наступного вивчення баз даних.

Вивчення програмування за цією навчальною програмою розпочинається з процедурного програмування.

***Особливості вивчення інформатики за навчальною програмою
для учнів 10-11 класів навчальних закладів
(рівень стандарту) у 2016/17 н.р.***

У 10-та 11 класах (рівень стандарту) вивчення інформатики у 2016/2017 н.р. буде відбуватися за оновленою навчальною програмою (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>), затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 «Про затвердження навчальних програм для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів».

Основною відмінністю програми є скорочення навчального матеріалу, укрупнення тематичних годин та осучаснення змісту. Із програми було вилучено список рекомендованого програмного забезпечення, так як

навчальна програма не обмежує використання певних операційних систем і програмних чи апаратних платформ. Робота учнів може бути організована в середовищі як пропрієтарних операційних систем, так і створених на основі ліцензій вільного поширення, з використанням як пропрієтарних, так і вільно поширюваних програмних засобів. Відслідкувати усі зміни у програмі можна завантаживши порівняльну таблицю
<http://mon.gov.ua/citizens/zv%E2%80%99yazki-z-gromadskisty/konsultacziyi-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya-2016.html>.

Навчальний предмет «Інформатика» має потужний інструментарій для розвитку учнів саме тому, вчитель повинен не тільки забезпечити опанування учнями зазначених у програмі вимог до знань та вмій, а і сприяти формуванню навичок XXI століття: спільна робота, комунікація, пошук інформації, критичне мислення. Особливу увагу потребує добір змісту навчальних завдань, що повинен бути тісно пов'язаний із потребами учнів, мати застосування у реальному житті, окреслювати перспективи у виборі професії.

Географія

У **2016/2017** навчальному році у 6–8 класах загальноосвітніх навчальних закладів навчальний предмет «Географія» вивчатимуть за навчальною програмою, укладеною відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392.

До зазначеної навчальної програми було внесено зміни, що затверджені наказом МОН України від 29 травня 2015 р. № 585. Оновлені програми розміщено на офіційному веб-сайті МОН України [www.mon.gov.ua].

Для вивчення предмета у 6–7 класах загальноосвітніх навчальних закладах рекомендуємо використовувати інструктивно-методичні рекомендації попередніх років (листи МОН України від 01.07.2014 № 1/9-343 та від 26.06.2015 р. № 1/9-305).

Вивчення географії у 8 класі (курс «Україна у світі: природа, населення») спрямоване на формування науково-географічної картини своєї країни як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Цей курс допомагає учневі усвідомити себе громадянином України, сформувати знання про природу та населення країни, свого регіону, виховати повагу до українського народу, його культури. Особлива роль географії у 8 класі полягає у її значному світоглядному потенціалі й тісних взаємозв'язках змісту із сучасністю та особистим досвідом учнів. Важливим принципом побудови змісту курсу є інтеграція, що реалізується в поєднанні фізико- та суспільно-географічних складників під час вивчення природних комплексів і населення України та свого регіону з урахуванням уже здобутих знань про природу материків і океанів, населення країн світу з курсу географії, що вивчався у 7 класі.

Програма курсу географії у 8 класі «Україна у світі: природа, населення» розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких 6 годин є резервними, й складається зі вступу і п'яти розділів: «Географічна карта та робота з нею»; «Географічний простір України»; «Природні умови і ресурси

України»; «Населення України та світу»; «Природа та населення свого адміністративного регіону».

У вступі учні ознайомляться з об'єктами і методами досліджень фізичної та суспільної географії України, сучасними географічними дослідженнями, джерелами географічних знань.

Розділ *«Географічна карта та робота з нею»*, на вивчення якого виділено 6 годин, спрямований на формування в учнів картографічної грамотності (уміння користуватися планами, географічними та топографічними картами та іншими джерелами інформації). Основні цілі і завдання цього розділу — навчити учнів розуміти, читати й знати карту.

Під час знайомства з навчальним матеріалом доцільно використовувати різні види географічних карт та комплекти топографічних карт. Уся робота, проведена з настінними картами на уроці, має супроводжуватися синхронною роботою з відповідними картами атласу (самостійні роботи, індивідуальні завдання, практичні роботи, дослідження тощо). Картознавча компетенція є складовою просторової компетентності.

Розвиток в учнів цілісного уявлення про географічний простір дуже важливий за того величезного і безсистемного потоці інформації, у який «занурені» діти, і який формує в них мозаїчну картину світу. Відповідно до цілей і напрямків модернізації освіти реалізується нова концепція змісту географічної освіти з переходом від окремого (розділеного) вивчення фізичної та соціально-економічної географії до інтегрованого курсу.

Уже в розділі 2 *«Географічний простір України»* учні знайомляться з політико-економічними поняттями: «державний лад», «адміністративно-територіальний устрій», «економіко-географічне положення», «політико-географічне положення», «геополітика», «державний кордон» тощо. Такі поняття для учнів є новими, тому доцільно їх пояснення супроводжувати показом на карті, демонструванням малюнків, схем, наведенням прикладів. У цьому розділі восьмикласники знайомляться з картою годинних поясів, вчать визначати місцевий і поясний час у різних містах і країнах світу.

Значна увага приділена ознайомленню учнів з природними умовами і ресурсами нашої країни (розділ 3 *«Природні умови і ресурси України»*). Знайомлячись з об'єктами природи, процесами та явищами, які характерні для України, необхідно використовувати ускладнені завдання, що мають творчу спрямованість (спроєкувати, спланувати, спрогнозувати тощо). Їх застосування розвиває позитивну навчальну мотивацію, сприяє глибшому знайомству з предметом.

Знайомство восьмикласників з розділом *«Населення України та світу»* має свої особливості і повинно будуватися як жива розповідь про населення тієї чи іншої території. Картини життя населення, які створює вчитель на уроці, потрібно об'єднати з кількісними показниками, до яких належать щільність населення, його кількість, народжуваність, смертність тощо.

Доцільно розкрити основні ознаки розміщення населених пунктів, їх види і типи в різних країнах світу. При цьому необхідно враховувати національні особливості, оскільки вони мають економічне значення (трудові навички, відмінності в освіті, технічній кваліфікації). Особливу увагу

необхідно звернути на поділ населення на міське і сільське, їх відсоткове співвідношення.

Вивчаючи населення України і світу, доцільно посилити соціальні аспекти: расові, національні та релігійні проблеми; зайнятість та якість і рівень життя населення. Метою вивчення теми є знайомство учнів з новими поняттями («демографічна політика», «релігійний склад», «статевікова структура» тощо). Особливу увагу необхідно звернути на вміння отримувати інформацію з географічних, статистичних і картографічних джерел. Робота з ними ведеться на уроках і передбачена домашніми завданнями. Також слід звернути увагу учнів на сучасні міграційні процеси в Україні, які є наслідком військово-політичних подій на сході та півдні нашої держави.

Велика роль у вивченні географії України належить регіональному компоненту, що сприяє підвищенню ефективності освіти, розвитку і вихованню школярів на місцевому матеріалі. Кількість навчальних годин, відведених на реалізацію регіонального змісту, становить у 8 класі 5 годин. Матеріали регіонального змісту **«Природа та населення свого адміністративного регіону»** можуть вивчатися окремим блоком або бути розосереджені по всьому курсу, відповідно до логіки і послідовності вивчення тем.

У цьому курсі рекомендуємо широко використовувати міжпредметні зв'язки, що дозволить формувати цілісний образ регіону і вирішувати низку завдань:

виховувати повагу і любов до малої Батьківщини як частини України через пізнання природи, культури, традицій рідного краю;

формувати особистісне ставлення до нього, громадянську позицію, розуміння необхідності турботи і бережливого ставлення до культурної спадщини і природи; на прикладі свого регіону формувати розуміння територіальних аспектів соціально-економічних і геоecологічних проблем;

розглядати особливості і закономірності географічних процесів на локальному, регіональному і глобальному рівнях, формувати уявлення про єдність і цілісність географічних процесів, пояснювати їх особливості і закономірності прояву.

Вивчення свого адміністративного регіону (району) має будуватися на основі активної самостійної роботи школярів, застосування пошукових методів та дослідницької роботи. Ознайомлення школярів з географією свого краю сприяє реалізації компетентнісного підходу, який пов'язує рівень навченості зі здібністю розв'язувати проблеми різної складності на основі здобутих знань. Без сумніву, навчити пояснювати явища навколишньої дійсності, їх суть, причини, взаємозв'язки, орієнтуватися у ключових проблемах сучасного життя, орієнтуватися у світі духовних цінностей можна значно ефективніше, долучаючи до цього знання природних і соціальних особливостей свого регіону.

Використання краснавчочого матеріалу сприяє зближенню школи з життям, посилює її культурний вплив на населення регіону і забезпечує кращу підготовку учнів до практичної діяльності після закінчення школи.

Планування *практичної* частини курсу «Україна у світі: природа, населення» має здійснюватися з урахуванням практичних робіт, досліджень, проектів, представлених у програмі.

Практичні роботи — невід’ємна складова процесу навчання географії, виконання яких сприяє формуванню географічних умінь, навичок, способів діяльності.

Учитель може самостійно обирати характер практичних робіт для досягнення запланованих результатів відповідно до програми.

Різноманіття практичних робіт породжує потребу в їх класифікації. Одним з найбільш популярних підстав класифікації є рівень пізнавальної самостійності учнів:

репродуктивний — передбачає відтворення знань у знайомій учням ситуації або вміння учня діяти за зразком;

частково-пошуковий — передбачає вміння учня здійснити перенесення знань і умінь, застосувати знання під час вирішенні завдань з дещо зміненими умовами;

творчий.

За місцем виконання роботи можуть бути «класними», тобто виконуватися безпосередньо на уроці. Домашні роботи можуть виконуватися не тільки вдома, а й у бібліотеці, музеї, комп’ютерному класі, на місцевості тощо.

Практичні роботи відрізняються і за тривалістю часу на їх виконання. Наприклад, на виконання *роботи № 1* (визначення напрямків, відстаней, площ, географічних і прямокутних координат, висот точок за топографічною картою), *практичної роботи № 3* (аналіз карти годинних поясів світу. Розв’язування задач на визначення часу), *практичної роботи № 4* (установлення за картами (тектонічною, геологічною, фізичною) зв’язків між тектонічними структурами, рельєфом, геологічною будовою та корисними копалинами у межах України), *практичної роботи № 9* (складання порівняльної характеристики природних зон України) доцільно виділяти академічну годину часу (урок).

Практичні роботи, які передбачають позначення об’єктів на контурних картах, доцільно виконувати під час їх вивчення, характеристики чи аналізу (практичні роботи № 2, № 7, № 10).

Виконання практичних робіт № 5 (*визначення вологості повітря за заданими показниками*), № 6 (*встановлення особливостей клімату різних регіонів України за аналізом карт та кліматичних діаграм*), № 8 (*порівняльний аналіз різних типів ґрунтів України*), № 11 (*обчислення показників природного та механічного руху населення в різних регіонах України*), № 12 (*аналіз стате-вікових пірамід України та окремих країн світу*) потребують додаткових географічних джерел інформації (статистичні матеріали, картограми і картодіаграми, графіки, діаграми), здійснення розрахунків, аналізу отриманих результатів тощо. Одним із найскладніших організаційних питань підготовки таких практичних робіт є підбір джерела інформації, що забезпечує учнів необхідними знаннями на доступному їм рівні сприйняття. Від цього значною мірою залежить і зміст, і форма проведення роботи.

Доцільно на засіданнях предметних методичних об'єднаннях розглянути зміст практичних робіт та визначити перелік навчально-тренувальних і підсумкових робіт. Усі практичні є обов'язковими для виконання учнями. Перевіряє й оцінює практичні роботи вчитель на власний розсуд: у всіх учнів чи вибірково. У кожному семестрі обов'язково оцінюються дві практичні роботи, які також обирає вчитель.

Крім практичних робіт, програмою передбачено проведення досліджень, мета яких — долучити школярів до самостійної творчої діяльності.

Якщо за частково-пошукового методу учні шукають відповідь на проблемне питання під керівництвом і за допомогою вчителя, то за дослідницького методу проблемні завдання діти виконують самостійно. Вони здійснюють пошукову діяльність (самі шукають шлях, вирішують проблему). Зазвичай проблемні питання ставлять безпосередньо на уроці. Проблемні питання та завдання можуть бути розраховані і на більш тривалий час. Це в основному завдання з краєзнавчої роботи. Учні збирають фактичний матеріал, обробляють, систематизують його, аналізують, представляють отримані результати. Виконання таких завдань дає можливість ознайомити учнів з методами наукового пізнання, у результаті чого учні здобувають нові знання.

Вивчення розділів (тем) завершується підбиттям підсумків. На цьому етапі важливо не стільки узагальнити вивчений матеріал, показавши, які знання здобули учні, скільки підбити підсумки навчальної діяльності всього класу. З метою розвитку рефлексивної діяльності учнів важливо звернути увагу восьмикласників на те, як вони організовували свою роботу і як вони самі її оцінюють.

Завершувати вивчення курсу рекомендуємо екскурсією, під час якої учні знайомляться з природними об'єктами своєї місцевості, досліджуватимуть вплив природи на життя, господарювання та побут населення.

Під час вивчення курсу географії у 8 класі («Україна у світі: природа, населення») будуть використовуватись підручники-переможці II етапу Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, що були вибрані загальноосвітніми навчальними закладами та затверджені наказом МОН від 25.05.2016 № 585 до видання за державні кошти.

Нові підручники «Географія. 8 клас» створені відповідно до зазначеної вище навчальної програми з географії, зміст якої спрямовано на формування науково-географічної картини своєї держави як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Кожен з підручників має свої особливості викладення навчального матеріалу, дидактичні засоби посилення змістовних ліній та форми організації інтерактивної навчально-пізнавальної діяльності учнів.

«Географія. 8 клас» (авт. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Заставецька Л. Б.), ТзОВ «Абетка» є продовженням лінійки підручників для 6 та 7 класів авторів В. М. Бойко, С. В. Міхелі (2006, 2007, 2014, 2015) та творчим розвитком підручника «Фізична географія України» для 8 класу за авторством І. Л.

Дітчука, О. В. Заставецької, І. В. Брущенко (2008, 2009). У підручнику значною мірою оновлено навчальний контент відповідно до розвитку ІКТ: вміщено відомості про електронні карти, GPS-пристрої, геоінформаційні системи, картографічні онлайн-сервіси (GoogleMaps, OpenStreetMap, Wikimapia та ін.), що дають змогу бачити тривимірні зображення земної поверхні.

Мотиваційну функцію підручника посилюють ситуації вільного вибору — наявність як обов'язкового, так і необов'язкового матеріалу або різних за складністю завдань, які можна обирати для виконання. У новому виданні збережено оригінальну структуру параграфів: обов'язковий навчальний матеріал з теми викладено в логічній послідовності за пунктами, а додатковий винесено поруч на поля сторінок у вигляді рубрик, розміщених на окремих плашках.

Сприяє підвищенню мотивації до навчання географії також ілюстративний ряд. Він представлений багатою й продуманою добіркою світлин, малюнків, діаграм, схем, картосхем і створює виразну візуальну паралель до текстового матеріалу.

Запропонована в підручнику система запитань і завдань різного рівня складності покликана крок за кроком активізувати розумову діяльність учнів, розвивати їхнє логічне мислення й уміння знаходити причиново-наслідкові зв'язки. Крім традиційних практик запропоновано й нові способи доставки контенту до школяра — систему завдань з вироблення вмінь працювати з інтернет-джерелами для здобуття додаткової географічної інформації (у наскрізній рубриці «Шукайте в Інтернеті»). Прийоми співпраці й навчального діалогу реалізовано через систему завдань для роботи в невеликій групі (в рубриці «Попрацюйте в групі»).

Внутрішньотекстові й позатекстові позначення (символи, кольорові й шрифтові виділення, посилання) створюють зручну навігаційну систему, яка дає чітке уявлення, чого і як слід вивчати за підручником.

«Географія. 8 клас» (авт. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш., Довгань А. І.), ТОВ «Видавництво «Генеза». Авторами змінено структуру навчального матеріалу. Передусім перед кожною темою з'явилася рубрика «Вам це потрібно, щоб...», яка допомагає учням усвідомити теоретичне і практичне значення матеріалу, вивчення якого вони розпочинають.

Як складова системи спадкоємності, перед кожним параграфом у підручнику введена рубрика «Перш ніж читати, пригадайте».

З метою упорядкування та систематизації навчального матеріалу зменшено кількість різноманітних рубрик у самому тексті параграфа (з дев'яти до трьох). Серед нових особлива увага приділена, по суті, інноваційній рубриці, що має назву «Географічний інтерактив». Зміст завдань цієї рубрики є актуальним, оскільки пропонує учням самостійно (або під керівництвом учителя) звернутися до офіційних сайтів окремих міністерств і відомств в інституційній системі України для отримання найновішої інформації, проаналізувати певні картографічні матеріали в режимі «онлайн» або узагальнити статистичні дані.

У підручнику значна увага приділяється програмовим практичним роботам, а з окремих з них даються конкретні рекомендації щодо виконання

завдань чи розв'язування задач в рубриці: «Готуємося до практичної роботи №...».

Повністю оновлено статистичний матеріал у Додатках. При цьому матеріал підібраний у такий спосіб, щоб учні, незалежно від місця проживання в Україні, могли за його допомогою опанувати навчальний матеріал. Також особлива увага звертається на поглиблення й узагальнення змісту понять з фізичної географії порівняно з тим змістом, що був сформований у 6–7 класах, розширення їх обсягу на прикладі території України. Зміст нових для учнів географічних понять розкривається на доступному для учнів 8 класу рівні і потребує особливої уваги учителя до їх тлумачення й прийомів розкриття їх змісту учням.

«Географія. 8 клас» (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р.), ТзОВ «Літера ЛТД». Підручник є своєрідним дидактичним комплексом, у якому реалізуються основні навчально-виховні ідеї шкільної географічної освіти. Зміст підручника конкретизує програму, обсяг і систему знань з цього курсу географії, виділяє основну й додаткову інформацію, спрямовує учнів на творчий самостійний пошук, готує їх до поточного й періодичного оцінювання навчальних досягнень, допомагає якісно виконати програмові практичні роботи й здійснити дослідження.

Матеріал підручника оптимально структурований, що досягається, зокрема, за допомогою рубрик «Пригадайте», «Перевір себе», «Для допитливих», «Теми для досліджень і міні-проектів», «Проект для краєзнавця», «Дізнаємося більше», «Практичні роботи». Розділ або тема підручника починається з анонсування, яке містить інформацію про очікувані результати засвоєння матеріалу, та опису-введення з визначенням переліку найголовніших проблем.

У підручнику реалізовано авторську ідею максимальної концентрації уваги школярів на засвоєнні програмового матеріалу за рахунок розміщення додаткових рубрик і географічних фактів після параграфів окремими блоками. У змісті підручника вміщено цікаві авторські тематичні картосхеми й структурні схеми. У вигляді таблиць узагальнено матеріали з окремих питань, наведено характеристики географічних процесів і явищ. Наведені картосхеми, діаграми і графіки не дублюють, а доповнюють матеріал сучасних атласів.

Підручник «Географія. 8 клас» (авт. Довгань Г. Д., Стадник О. Г.), ТзОВ «Видавництво «Ранок» містить обов'язковий обсяг навчального матеріалу, усі необхідні теоретичні відомості й поняття. Відповідно до навчальної програми в ньому наведені розробки всіх практичних робіт і досліджень, що містять завдання та поради щодо їх виконання. Географічні карти до параграфів підручника сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, передають просторове відображення об'єктів і явищ, що вивчаються. Численні ілюстрації зі змістовними підписами унаочнюють і доповнюють зміст параграфів. Додаткові тексти містять цікаві факти й відомості про наукові досягнення, типові приклади географічних явищ, про які йдеться, тощо. Наприкінці параграфів наведено їх основні положення у вигляді коротких тез. Підручник містить різнорівневі запитання та завдання до кожного параграфа,

диференційовані за видами роботи (самостійна робота учнів, у парах або групах тощо).

У кінці підручника наведено визначення основних термінів і понять, передбачених програмою. Під час підготовки до уроків учням стане в пригоді список додаткової літератури. До підручника розроблено електронний освітній ресурс interactive.ranok.ua, який містить багато корисної та цікавої інформації за темами параграфів, тестові завдання для підготовки до самостійних і контрольних робіт, що виконуються в режимі онлайн, тощо.

«Географія. 8 клас» (авт. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б., Совенко В. В.), ТзОВ «Видавництво «Грамота». У підручнику наявні компоненти апарату орієнтування: зміст, вступне слово від авторів, навчальні розділи та теми, практичні роботи, перевірка своїх досягнень, додаткова інформація до окремих тем, статистичні дані, основні терміни й поняття. Компоненти чітко виділені, доцільно використані сигнали-символи, які допоможуть школярам легко орієнтуватися й продуктивно працювати з навчальним матеріалом.

Підручник містить різнорівневі елементи знань і способи виконання навчальних дій через систему рубрик: «Пригадайте», «Висновки», «Основні терміни і поняття», «Запитання і завдання», «Практична робота», «Працюємо з картою», «Практикум», «Дослідження», «Це цікаво», «Готуємось до наступного уроку», «Дискусійний клуб», які урізноманітнюють процес здобуття знань. Досить вдалим у тексті підручника є чергування теоретичного матеріалу з практичними завданнями — робота з картою, здійснення своєрідних мікродосліджень, географічні задачі та ін. Значна увага приділена компетентнісно-орієнтованим завданням, які спрямовані не на отримання обсягу інформації, а на формування здібностей школяра діяти в різних (нових, проблемних, нестандартних) ситуаціях. Підручник містить апарат організації засвоєння знань, що охоплює вправи, завдання і питання для перевірки знань та здійснення зворотного зв'язку, інструктивні та довідкові матеріали (пам'ятки, коментарі, вказівки для самостійної роботи і практичних завдань, досліджень проєктів, зразки розв'язання задач), таблиці, підписи-пояснення ілюстрованого матеріалу.

Підручник добре ілюстрований, у ньому є малюнки, слайди, карти, схеми, таблиці, діаграми. Працюючи з поданими в підручнику фактами, прикладами, статистикою, учень може робити самостійний і усвідомлений вибір. Internet-адреси в підручнику розраховані на перспективний розвиток умов використання комп'ютера і можливостей школярів звертатися і до цих сучасних джерел інформації.

«Географія. 8 клас» (авт. Масляк П. О., Капіруліна С. Л.), Видавничо-поліграфічна фірма «Аксіома». Новий, сучасний, такий, що відповідає вимогам часу, зміст підручника, його понятійно-категоріальний та методичний апарат спрямовані на досягнення головних завдань: засвоєння знань про основні географічні поняття, закономірності розвитку, розміщення і взаємозв'язки природи, населення України, про природокористування та навколишнє середовище; оволодіння вміннями використовувати різноманітні джерела географічної інформації для пошуку, інтерпретації і демонстрування додаткових географічних даних та формування в учнів на цій основі ключових компетенцій; застосування географічних знань для пояснення та

оцінки географічних процесів і явищ; розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів у процесі географічних спостережень, вирішення проблемних завдань, самостійного здобуття нових знань з географії; формування здатності і готовності до використання здобутих знань та вмінь у повсякденному житті; самостійного оцінювання рівня впливу людини на природу, безпеки довкілля як сфери життєдіяльності людини; виховання екологічної культури, національної свідомості та почуття патріотизму, толерантного ставлення до інших народів, поваги до природних і культурних цінностей різних регіонів та країн світу.

У тексті підручника є методичні рекомендації щодо виконання передбачених програмою 12 практичних робіт і досліджень. Загалом підручник створено з використанням найсучаснішого Європейського і світового досвіду підручникотворення, відбору, інтерпретації та презентації навчальної інформації, організації самостійної інтерактивної навчально-пізнавальної діяльності учнів та під керівництвом учителя.

«Географія. 8 клас» (авт. Топузов О. М., Надтока О. Ф., Покась Л. А.), ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон». Особливістю підручника є те, що він побудований за правилами і законами дослідницької мандрівки. Навчаючись за ним, восьмикласники стануть учасниками п'ятьох експедицій, кожна з яких має свої маршрути та окреслене коло питань, які потрібно вивчити.

Для успішного здійснення експедицій учні повинні впоратися з додатковими завданнями: пригадати інформацію, відому з попередніх курсів географії, здійснити віртуальну екскурсію, дізнатися про нове з Інтернету, попрацювати з картою, виконати обов'язкові практичні роботи і дослідження тощо. Всі ці завдання подані в творчих та інформаційних рубриках: «Запитання-супутник», «ГЕОгалактика», «Пошук онлайн», «Картографічний навігатор», «Чи знаєте ви, що...», «Географія на щодень».

Повернутися з експедиції з ґрунтовним багажем знань допоможе рубрика «Щоденник дослідника», де занотовано найголовніше з навчального матеріалу, подано тлумачення основних термінів і понять. Переконатися, що кожний маршрут експедиції пройдено успішно, можна, давши відповіді на запитання в оцінювальних рубриках: «Знаю, розумію, вмію пояснити» та «Мої компетентності: самоперевірка знань і досягнень».

Слід відзначити ефективність методичного апарату підручника. По-перше, він логічно поєднує текстовий і позатекстовий його компоненти, а по-друге — створює можливості для здійснення технологізації навчання, зокрема на базі технологій проблемного, проектного, інтерактивного, діяльнісно-дослідного навчання. У підручнику представлена своєрідна система ілюстративного матеріалу, який містить картографічний матеріал, діаграми, графіки та світлини. До більшості ілюстрацій додаються запитання і завдання. Таким чином, вони логічно розміщуються та ефективно виконують свої дидактичні функції.

«Географія. 8 клас» (авт. Булава Л. М.), ТЗОВ «Видавництво «Ранок» є продовженням серії підручників нового покоління, які відповідають сучасним вимогам викладання географії. Він містить усі необхідні теоретичні відомості й поняття, а також пояснення та

інструкції щодо виконання практичних робіт і досліджень, передбачених чинною навчальною програмою.

Ретельно підібрані автором географічні карти, схеми, графіки, діаграми та фотографії ілюструють і доповнюють зміст параграфів. Додаткові тексти містять цікавий пізнавальний матеріал.

У підручнику наведено різнорівневі запитання і завдання до кожного параграфа, диференційовані за рівнями складності. Вони допоможуть закріпити вивчений матеріал та осмислити його, розвинути практичні навички й творчі здібності.

Додатки підручника містять різноманітні довідкові, узагальнювальні, порівняльні та інші таблиці, які стануть у пригоді учням і вчителям під час роботи з параграфами. Словник термінів і понять допоможе зрозуміти значення нових слів. До підручника також розроблено електронний освітній ресурс interactive.ranok.com.ua, який містить цікаву додаткову інформацію за темами параграфів і тестові завдання для самоконтролю.

Вивчення географії у 9 класі (Курс «Соціальна та економічна географія України») у 2016/2017 навчальному році буде відбуватися за навчальною програмою з географії, розробленою відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24 (зі змінами). Для підготовки до уроків з географії в 9 класі пропонуємо використовувати інструктивно-методичні рекомендації 2012/2013 навчального року та матеріали наведені нижче щодо особливостей висвітлення на уроках географії питань про незаконну воєнну окупацію частини території України в Донецькій та Луганській областях та анексію Автономної Республіки Крим.

Політико-правова оцінка подій 2014–2016 рр. подана в офіційних документах та нормативно-правових актах вищих органів державної влади України. З ними можна ознайомитись, відвідавши офіційні веб-портали/представництва Президента України, Верховної Ради України, Кабінету міністрів України, Ради національної безпеки та оборони України. Значна частина відповідних офіційних нормативно-правових актів містить важливу для вивчення економічної і соціальної географії інформацію.

У зв'язку з тим, що починаючи з кінця лютого 2014 року, Російська Федерація здійснює збройну агресію проти України, незаконну воєнну окупацію та анексію Автономної Республіки Крим, частини території України в Донецькій та Луганській областях, організацію озброєного сепаратизму і тероризму на території України, дестабілізацію політичної ситуації в Україні, то під час вивчення програмових тем про політико-географічне, геополітичне положення, населення, економіку України тощо необхідно подати достовірну інформацію про реальний стан ситуації. Перелічені теми вивчають відповідно до Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 6 травня 2014 року № 1237-VII) та змінами від 01.08.2016, [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1206-18>], з використанням матеріалів Національної доповіді «Політика інтеграції

українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі», що підготовлена Національною академією наук України у 2015 році [www.idss.org.ua/monografii/2016_dopov_Donbas.pdf], офіційних виступів перших осіб держави та даних Держкомстату [<https://ukrstat.org/uk/>].

Під час вивчення розділу 1 «*Україна на карті світу*» учні знайомляться з економічними поняттями «державний лад», «адміністративно-територіальний устрій», «економіко-географічне положення», «геополітичне положення», «геополітика», «державний кордон» тощо. Такі поняття для учнів є новими, тому доцільно їх пояснення супроводжувати показом на карті та наведенням прикладів.

Насамперед, розкриваючи суть поняття «геополітичне положення» на прикладі України, слід указати на різке посилення негативних аспектів, зумовлених появою тимчасово окупованих територій. Утворення нового вогнища небезпеки та загрози стабільності в Європі на частині території на півдні (анексія 21.03.2014 р. Російською Федерацією Кримського півострова) та сході України (утворення самопроголошених невизнаних міжнародною спільнотою та іншими державами світу псевдодержав на частині території Донецької і Луганської областей у 2014 р.), докорінно змінює геополітичну ситуацію в цій частині світу.

Необхідно вказати на те, що анексію Кримського півострова Російською Федерацією було засуджено резолюцією Генеральної асамблеї ООН «Про підтримку територіальної цілісності України» № 68/262 від 27.03.2014 р. Проти цього рішення проголосували лише: Росія, Білорусь, Болівія, Венесуела, Вірменія, Зімбабве, КНДР, Куба, Нікарагуа, Сирія й Судан. Країни-члени ЄС одностайно підтримали цю резолюцію. Від 06.03.2014 р. почали діяти перші санкції з боку ЄС, США, Канади, Японії проти Російської Федерації. Суттєвий вплив на геополітичне положення Росії мало прийняття рішення про скасування саміту Великої вісімки 04.06.2014 р. у м. Сочі (Російська Федерація) та відновлення Великої сімки на саміті у м. Брюссель (Бельгія), що проходив у цей самий час. Росія брала участь у цьому форумі з 1997 по 2014 рр., активно впливаючи на рішення великих держав світу з головних питань міжнародної політики та економіки. Нині її позбавлено можливості впливу на спільну позицію великих держав світу з важливих питань сьогодення.

Анексія Кримського півострова унеможливила розмежування територіальних вод і виключних економічних зон в акваторії Азовського і Чорного морів між РФ й Україною. Тим самим значно ускладнено ведення господарської діяльності у цих морях (промислового вилову риби, видобування з морських платформ нафти та природного газу, проведення геолого-пошукових робіт тощо).

Під час сучасного політико-географічного аналізу наслідків анексії Кримського півострова РФ слід наголосити на тому, що окремими політичними діячами та журналістами помилково поширюється теза про те, що до складу материкової України не входить вказаний півострів. Виходячи з позицій фізичної географії, Кримський півострів є невід'ємною частиною власне материкової України, адже півострів є продовженням материка, а до острівної частини державної території України слід відносити, на окупованій

частині її території, острів Коса Тузла, окремі скелі та острівці вздовж морського узбережжя Кримського півострова. На неокупованій частині території — острови у Дніпро-Бузькій затоці та частково у Сиваші й Азовському морі, острови Джарилгач і Тендрівська коса, Зміїний. Тут доцільно нагадати учням про відмінність між поняттями: «материк», «півострів», «острів».

Під час розгляду адміністративно-територіального устрою України слід акцентувати увагу учнів на тих змінах, які відбулись, починаючи з 2014 р. на півдні та сході держави.

Відповідно до положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15 квітня 2014 р. сучасний політико-адміністративний статус Автономної Республіки Крим та міста Севастополь — «тимчасово окупована частина території України».

Слід указати на зміни в розміщенні обласних державних адміністрацій у Донецькій (від 13.10.2014 р. до м. Краматорськ) і Луганській областях (від 19.09.2014 р. м. Северодонецьк), зумовлених тимчасовою окупацією частини їх території, яка містить їхні обласні центри — міста Донецьк і Луганськ.

Окремі райони Донецької та Луганської областей, які непідконтрольні українській владі, контролюються так званими «ДНР» і «ЛНР», які 16.05.2014 року Генеральною прокуратурою України визнано терористичним організаціями

[http://www.gp.gov.ua/ua/actual.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=139737].

Відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 р. № 1680- VII та Постанови Верховної Ради України «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, у яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування» № 252-VIII від 17.03.2015 р. подано перелік відповідних населених пунктів та одиниць адміністративно-територіального устрою України у Донецькій і Луганській областях, у яких запроваджується відповідний особливий статус місцевого самоврядування.

Керуючись цими нормативно-правовими документами, вчитель має показати на карті України відповідні межі тимчасово окупованих територій і міста, у яких розміщені військово-цивільні обласні державні адміністрації, та роз'яснити специфіку їх адміністративного управління та режиму місцевого самоврядування.

Під час демонстрування на карті крайніх точок державної території України слід наголосити на тому, що крайня південна точка — мис Сарич — розташована на тимчасово окупованій території. На неокупованій частині території України крайньою південною точкою є острів Зміїний (45°18'00" пн. ш. 30°12'15" сх. д.), де розміщено селище Біле, а на материковій частині — місце впадіння р. Дунай у Чорне море. Визначення постійних координат останньої крайньої точки лише за наявними картографічними матеріалами не є можливим, через постійні наливні та ерозійні процеси у дельті цієї ріки.

Знайомство учнів із розділом «*Населення України*» має такі особливості, що виникли в останні роки:

поява внутрішньо переміщених осіб;

заборона в'їзду окупаційною владою на територію тимчасово окупованого Кримського півострова частині корінних кримчан — громадян України, які відстоюють громадянські права населення півострова;

виразно негативний вплив ведення бойових дій на розміщення і людність населення, умови та якість його життя на частині території Донецької і Луганської областей непідконтрольній Україні.

Значні зміни відбулись у розміщенні та умовах і якості населення на сході України, внаслідок ведення бойових дій та появи внутрішньо переміщених осіб. За даними Регіонального Представництва Управління Верховного комісара у справах біженців ООН у Білорусі, Молдові та Україні станом на 14.08.2015 р. у державі було 1438 тис. внутрішньо переміщених осіб [<http://unhcr.org.ua/uk/component/content/article/2-uncategorised/1261-karta-vnutrishnyoho-pereseleennia-angliyskoju>]. Станом на 31.03.2016 р. лише в Донецькій області зареєстровано 708,2 тис. внутрішньо переміщених осіб [Програма економічного і соціального розвитку Донецької області на 2016 рік. — Краматорськ, 2016. — С. 19].

Особливо суттєво змінилось положення українців і кримських татар на Кримському півострові. Припинено існування української та кримськотатарської версій офіційних сайтів окупаційних органів влади (формально вони залишились офіційними мовами у Криму) та випуск газет українською мовою. Лідерам кримських татар М. Джемілеву і Р. Чубарову заборонено в'їзд до Криму, проти них відкрито карні справи. Докладнішу інформацію про сучасне положення кримських татар подано на сайтах <http://cidct.org.ua> і <http://qtm.org.ua>.

В АР Крим фактично повністю ліквідовано освіту українською мовою. Якщо у 2012/2013 навчальному році в Криму українською мовою навчалось 1990 учнів, то вже у 2014/2015 навчальному році залишилось лише 17 класів з українською мовою навчання. Припинено набір учнів до перших класів з українською мовою навчання й не залишилось жодної школи з виключно українською мовою навчання. Не набрано студентів на перший курс кафедри української мови і літератури. На території півострова нині є лише 15 шкіл із кримськотатарською мовою навчання (усі дані наведено за [<http://reeana.ru/12439>]).

Переведено на викладання російською мовою процес навчання у 40 класах в єдиній у м. Сімферополь Українській гімназії, назву якої змінено на Академічна гімназія, де лише у 9 класах діти продовжили навчання українською мовою за відсутності набору учнів до першого класу українською мовою (усі дані наведено за [<http://hromadskeradio.org/programs/golosy-krymu/v-krymu-zakryvayut-ukrainskie-i-krymskotatarskie-shkoly-eksperty>]).

З тимчасово окупованої частини території Донецької області було евакуйовано 11 ВНЗ, тому загальна кількість студентів у регіоні скоротилась проти 2013 р. у 3,2 рази, а кількість ВНЗ у 2,3 рази [Публічний звіт Голови

Донецької ОДА, керівника обласної військово-цивільної адміністрації Павла Жебрівського [<http://www.slideshare.net/donpressa/ss-63342943>].

В Україні за державний кошт вчать діти рідною мовою таких національних меншин: болгар, кримських татар, молдован, поляків, росіян, румунів, словаків, угорців та інших. У 2012/2013 навчальному році за державні кошти російською мовою вчилися у загальноосвітніх денних навчальних закладах м. Севастополь — 96,7 %, АР Крим — 89,3 %, Донецької області — 50,2 % і Луганської області — 52,4 % учнів — це найбільші показники у всій державі [Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2012/2013 навчального року: стат. бюл. — К., 2013].

2013 р. в Україні виходило 835 газет виключно російською мовою, які малий річний наклад, що більше, ніж у два рази перевищував наклад газет українською мовою, а в радіомовленні м. Севастополь 52,6 % і АР Крим 56,3 % ефірного часу мовлення велось російською мовою [Засоби масової інформації та книговидання в Україні у 2013 році: стат. бюл. — К., 2014].

Ведення бойових дій та тимчасова окупація окремих районів Донецької і Луганської областей зумовили значне погіршення демографічної ситуації в них. Так, у Донецькій області 2014 р. були зафіксовані найбільші в Україні показники померлих — 71 423 осіб та мігрантів, які виїхали з області, — 39602 особи [Населення України за 2014 рік. Демографічний щорічник. — К., 2015]. Це зумовило скорочення населення в більшості населених пунктів області. Зокрема, наявне міське населення м. Донецьк скоротилось з 2014 р. по 2016 р. на 20762 осіб [Чисельність наявного населення України на 1 січня 2016 року. — К., 2016. — С. 24].

Великі втрати понесли населені пункти у місцях ведення особливо жорстоких боїв. Так, наприклад, у селищі Піски (Ясинуватий район Донецької обл.), де відбувались бої за контроль над колишнім Міжнародним аеропортом «Донецьк» імені Сергія Прокоф'єва, залишилось жити лише шість осіб [<http://www.unn.com.ua/uk/news/1495010-obsye-u-piskakh-zalishilos-lishe-shist-zhiteliv>], хоча до початку ведення бойових дій у ньому проживало 2160 осіб [<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A005?rf7571=8305>]. Тому зараз говорити про існування міської агломерації з центром у м. Донецьк у колишніх межах та про високу густоту населення у цих районах, за умов ведення бойових дій, не має жодних підстав. Варто за допомогою вчителя встановити населені пункти, де були бойові дії в рамках проведення антитерористичної операції 2014–2016 рр. [Історичний атлас України. — К., 2015. — С. 311–313 та офіційні сайти Донецької і Луганських обласних військово-цивільних адміністрацій [<http://www.donoda.gov.ua> і <http://www.loga.gov.ua>], та визначити зміни їх людності за офіційним довідником адміністративно-територіального устрою України Верховної Ради України [<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/a002>] й офіційним виданням Державної служби статистики України «Чисельність наявного населення України на 1 січня 2016 р.: стат. зб. — К., 2016» [<http://ukrstat.gov.ua>].

Відсутність контролю над частиною території України та проведення бойових дій призвели до суттєвих змін у функціях окремих міст. Так, зокрема, колишній великий залізничний транспортний вузол м. Дебальцеве нині є тупиковою залізничною станцією, спеціальна транспортна

інфраструктура якої значною мірою була зруйнована під час боїв у січні — лютому 2015 р. Ще більші зміни відбулись у функціональній структурі міст Донецьк і Луганськ, які стали фактично прифронтовими містами. Вони втратили функції важливих центрів міжнародного авіаційного, залізничного, автобусного сполучення, центрів з управління економікою загальнодержавного значення. Припинено проведення у них відомих міжнародних заходів у сфері культури та виставкової діяльності.

За допомогою вчителя учні встановлюють відповідно до актуальної інформації, розміщеної на офіційних сайтах Донецької і Луганських обласних військово-цивільних адміністрацій [<http://www.donoda.gov.ua> і <http://www.loga.gov.ua>], на стінній навчальній карті «Населення України» ті населенні пункти, у яких тривають бойові дії, що зумовили жертви та поранення населення, пошкодження інфраструктури і забудови населених пунктів. Тут варто запропонувати учням підготувати повідомлення про зміни функцій міст Донецької і Луганської областей та АР Крим і міста Севастополь.

З метою патріотичного виховання школярів потрібно організувати зустрічі із учасниками АТО, які є мешканцями їхнього регіону.

Розділ III «Господарство України». Політичні та військові події 2014 – 2016 рр., безумовно, по-різному вплинули на розвиток економіки окремих регіонів держави. Найсуттєвіші зміни відбулись на тимчасово окупованих територіях України.

На цих територіях було закрито всі філії українських банків, припинила діяти система міжнародних переказів та міжнародна електронна платіжна система. На відповідні частини території держави не прибувають організовані групи іноземних туристів та відсутнє міжнародне авіаційне, залізничне, морське сполучення, припинено регулярні рейси вітчизняних транспортних компаній.

В Автономній Республіці Крим встановлення режиму тимчасово окупованої території зумовив зміну спеціалізації низки традиційних галузей АПК. Можна стверджувати про ліквідацію виноробства і виноградарства, традиційної галузі міжнародної спеціалізації господарства АР Крим, адже лише за один рік площа під виноградниками скоротилась з 16,2 (2013) до 12,1 тис. га (2014), а його валовий збір впав з 95,2 (2013) до 46,2 тис. т [Сільське господарство України. 2013 р.: стат. сб. – К., 2014. – С. 274, 276; <http://www.gks.ru/dbscripts/munst/munst35/DBInet.cgi>]. Так само слід сказати і про ліквідацію такої важливої галузі сільського господарства АР Крим, як вирощування рису. 2014 р. у регіоні під цією культурою було посіяно всього 10 га, на яких було зібрано 111,46 ц. Фактично ліквідовано і таку традиційну галузь господарства АР Крим, як рибальство. Суб'єктами господарювання на цій території було виловлено всього 6,0 тис. т риби [Регионы России. Социально-экономические показатели. 2015 г. Официальное издание. — М., 2015 г. — С. 761], тоді як 2013 р. вони вловили понад 21,2 тис. т [Регіони України. 2014 р.: стат. зб. — К., 2015. — т. II. — С. 244].

Тимчасова окупація Криму негативно впливає на залучення іноземних інвестицій, унеможливорює відвідання цієї території регулярними рейсовими

автобусними, залізничними, морськими і авіаційними транспортними засобами, що зумовило різке зниження його туристичної привабливості. Кількість іноземних туристів із далекого зарубіжжя скоротилось з 118 тис. осіб (2013) до 17 тис. осіб (2014) [<http://www.sobytiya.info/public/16/59281>]. Фактично регіон перетворився на місце відпочинку громадян Російської Федерації та осіб, які мешкають у невизнаних державах на теренах СНД.

Відмова від регулярних пасажирських потягів, що раніше курсували між кримськими містами та містами України, Білорусі, Росії, та від вантажних поїздів негативно вплинула на роботу кримських морських торговельних портів і провідних промислових підприємств.

Загалом морські порти Кримського півострова 2014 р. перевезли 3,0 млн. т вантажів, тоді як 2013 р. було перевезено 13,3 млн т (розраховано за [http://society.lb.ua/life/2016/01/27/326527_transportnaya_sistema_krima.html і Транспорт і зв'язок України. 2013 р.: стат. зб. – К., 2014. – С. 55]). Цілковито припинено заходження до кримських морських портів круїзних суден українських та іноземних компаній 2014 р., тоді як 2013 р. було зафіксовано 191 таких візитів [http://society.lb.ua/life/2016/01/27/326527_transportnaya_sistema_krima.html]. Ці цифри вказують на повний занепад морського судноплавства та портового господарства на тимчасово окупованих територіях.

До скасування відповідного регулярного руху пасажирських поїздів влітку, саме на перегоні Джанкой — Сімферополь перевозили найбільшу кількість пасажирів залізницями України, при цьому більшість з них становили громадяни Білорусі та Росії, які відвідували Кримський півострів з метою оздоровлення й відпочинку. Нині залишились лише залізничне сполучення в межах Кримського півострова та поромом через Керченську протоку. Офіційно збитки від функціонування залізниці в регіоні у 2015 р. становили 5,3 млрд російських рублів, із них лише курсування пасажирського поїзда Сімферополь — Москва (через Керченську переправу) за перше півріччя 2015 р. призвело до збитків у 380 млн. російських рублів [http://society.lb.ua/life/2016/01/27/326527_transportnaya_sistema_krima.html].

Установлення режиму окупації Кримського півострова спричинило скасування міжнародних рейсів цивільної авіації та рейсів до міст України. Це поставило під загрозу саме існування відповідної галузі на тимчасово окупованих територіях, тому регулярні авіарейси із Сімферополем виконують виключно російські авіакомпанії за трьома програмами із надання субсидій з федерального бюджету Російської Федерації.

На тимчасово окупованій частині АР Крим серед галузей промисловості лише підприємства військово-промислового комплексу — ВАТ «Суднобудівний завод «Залив» (м. Керч) і ВАТ «Завод «Фіолент» (м. Сімферополь) працюють на повну потужність через наявність державних замовлень Російської Федерації, решта галузей промисловості мають значні недовантажені виробничі потужності, наприклад, у машинобудуванні половина з них були не задіяні у виробництві 2015 року [Итоги социально-экономического развития Республики Крым за 2015 год. — Симферополь, 2016. — С. 5].

Наведені вище факти дозволяють стверджувати, що нині відбувається процес змін функцій більшості населених пунктів на тимчасово окупованій частині в АР Крим.

Також негативні процеси відбулись у такій традиційній галузі міжнародної спеціалізації господарства міста Севастополь, як морські вантажні перевезення. Фактично цей вид економічної діяльності припинив своє існування, адже Севастопольський морський торговельний порт скоротив обсяг перевезених вантажів з 4,8 млн т (2013) до 31,3 тис. тонн (2015) [<http://meridian.in.ua/news/23176.html>]. Так само різко скоротився вилов риби — у 2014 році він становив всього 17,8 тис. тонн, проти 121,1 тис. тонн у 2013 р. ([Регіони України. 2014 р.: стат. зб. — К., 2015. — Т. II. — С. 306 і <http://sevkor.ru/v-2014-g-vylov-ryby-v-krymu-i-sevastopole-so>]). Тому Севастополь нині є лише військово-морською базою, а не морським торговельним і рибним портом. Такий самий важкий економічний стан провідного промислового підприємства міста «Севастопольське авіаційне підприємство», що спеціалізується на випуску військових вертольотів, яке у 2016 році заборгувало своїм працівникам заробітної плати на суму у 10 млн російських руб [http://primechaniya.ru/home/proisshestviya1/13510/vertoletka_poshla_po_miru]. З лютого 2014 р. припинив роботу ТОВ «Рибоконсервний комбінат «Аквармарин»». Фактично в межах міста успішно функціонує лише одне велике промислове підприємство — ТОВ «Цар Хліб», яке «у рамках Програми стабілізації цінової політики на ринку хліба» на Кримському півострові у 2014 р. запустило нову виробничу лінію із виробництва хліба [<http://tsarhleba.ru/ru/page/istoriya-85>].

2016 р. найбільші інвестиції планується вкласти в колишній Севастопольський морський завод (нині — Філія АТ «Центра судоремонта «Звездочка», що спеціалізується на ремонті військових суден) — 0,5 млрд. російських рублів у рамках федеральної цільової програми Військово-промислового комісії Російської Федерації [<http://starsmz.ru/?p=2381>]. Отже, є всі підстави стверджувати, що місто Севастополь різко змінило спеціалізацію не лише у промисловості, ставши центром із виробництва продукції харчової промисловості, на центр військової промисловості, а й у сфері транспорту — військово-морською базою.

У результаті ведення бойових дій та тимчасової окупації частини території зазнає значних економічних втрат Донецька область. На непідконтрольній території залишилось такі важливі промислові центри, як Донецьк, Горлівка, Єнакієве, Макіївка, Харцизьк. Органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження на території 13 міст обласного значення, 4 сільських районів, а також 81 населеного пункту 5 районів, підконтрольних українській владі [Донецька область. Соціально-економічний паспорт. — Краматорськ, 2015. — С. 3].

Загалом «на кінець 2015 року на підконтрольній території внаслідок збройного конфлікту було зруйновано і пошкоджено об'єктів на загальну суму понад 5418,5 млн грн, а відновлено 2253 об'єкти на загальну суму 430,5 млн грн» (Публічний звіт Голови Донецької ОДА, керівника обласної

військово-цивільної адміністрації Павла Жебрівського. Рік на посаді [<http://www.slideshare.net/donpressa/ss-63342943>]).

2015 р. порівняно з 2013 р. обсяг промислової продукції регіону зменшився у 2,2 рази [<http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0116&number=2>], що зумовлено насамперед порушенням усталених виробничих ланцюгів «вугілля — кокс — метал» і «вугілля — електроенергія». Найбільше скоротилось виробництво таких галузей промисловості: паперова і поліграфічна промисловість — у 5,6 рази, харчова промисловість — 2,4 рази, хімічна промисловість — 2,1 рази, вугільна промисловість — у 2,0 рази [усі дані наведено за офіційним виданням Донецької військово-цивільної адміністрації «Довідка про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік» (Краматорськ, 2016)].

2015 р. підприємствами області вироблено лише 11,4 % всієї реалізованої промислової продукції України проти 15,1 % 2014 р. 2014 р. частка області у виробництві окремих видів продукції України становила: готового вугілля — 44,6 %, чавуну — 40,5 %, сталі — 77,3 %, готового прокату чорних металів — 37,1 %, коксу — 46,1 %, труб металевих — 22,5 %, пральних машин — 12,9 % [Донецька область. Соціально-економічний паспорт. — Краматорськ, 2015. — С. 17]. Зниження обсягів виробництва пов'язане зі зменшенням замовлень, обмеженням постачання сировини на підприємства галузі та доступу на основні ринки збуту готової продукції, зниженням споживчого попиту населення. Ситуація ускладнюється через втрату основних зовнішніх ринків збуту — країн Євразійського економічного союзу, а також відмовою іноземних замовників від укладання контрактів на виготовлення продукції у зв'язку із проведенням на території області бойових дій. Тому фактично не працюють: ПАТ «Азовмаш» (м. Маріуполь), що виробляє вантажні вагони; ПАТ «Концерн Стирол» (м. Горлівка), ПрАТ «Донецький електрометалургійний завод», ПАТ «Донецький металопрокатний завод», ПАТ «Донецьккокс» (усі у м. Донецьк) та інші.

Вугільна промисловість Донецької області є фактично збитковою галуззю, адже собівартість 1 т видобутого вугілля на підприємствах, підпорядкованих Міністерству енергетики та вугільної промисловості України, становить 2245,0 грн., тоді як її оптова ціна 986,8 грн. Державна підтримка на часткове покриття витрат на собівартість продукції у 2015 р. становила 674,2 млн грн. [«Довідка про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік» (Краматорськ, 2016)].

Структура обсягу реалізованої промислової продукції в Донецькій і Луганській області за видами економічної діяльності у 2015 році (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції), відсотків

Галузь	Донецька область	Луганська область
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	15,8	22,0
Переробна промисловість	65,1	72,1
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	5,5	1,8

текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,1	0,2
виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	0,1	11,9
виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	7,6	16,8
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	0,9	7,9
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,6	0,8
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	2,0	1,6
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	43,9	22,7
машинобудування	4,4	7,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	18,3	5,0
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,8	0,9

Складено і розраховано за [http://lg.ukrstat.gov.ua/sinf/promis/promis_ek15.php.htm; <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform1/ekonomichna-statystyka/ekonomichna-diialnist/promyslovis/struktura-obsiahiv-realizovanoi-promyslovoi-produktsii-za-osnovnymy-vydamy-diialnosti>].

Через переорієнтацію російських вантажів на внутрішні порти Російської Федерації переробка транзитних вантажів у ДП «Маріупольський державний морський торговельний порт» зменшилась майже у 64 рази і становила 2015 р. лише 8,3 тис. т. Експорт товарів Донецької області скоротився за 2015 р. у 2,3 рази (переважно через скорочення поставок чорних металів у 2,2 рази), а обсяг прямих іноземних інвестицій на 340,6 млн дол. США [«Довідка про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік» (Краматорськ, 2016)].

Поза контролем Уряду України перебуває 8,56 тис. км² території Луганської області. Обсяг всієї реалізованої промислової продукції у 2014 р. становив 46,1 млрд. грн. (3,9 % до всієї реалізованої продукції України). Структура промислового виробництва Луганської області представлена в таблиці. На підконтрольній Уряду України частині території регіону залишилось лише 83 підприємства переробної промисловості і «на неокупованій території працюють 4 шахти ПАТ «Лисичанськвугілля» і ДП «Первомайськвугілля». Унаслідок ведення бойових дій на території, неконтрольованій українською владою, залишилося 7 підприємств, обсяг видобутку вугілля на яких становить 96 % від обласного (за результатами 2013 року)» [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Сєверодонецьк, 2015)]. Видобуток кам'яного вугілля на підконтрольній Уряду України території у 2014 р. становив лише 1055 тис. т. Луганська область залишилась важливим у межах держави виробником трикотажу спіднього — 39,9 %, вугілля рядового кам'яного — 11,1 %, феросплавів — 7,2 % [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Сєверодонецьк, 2015)].

Провідні промислові підприємства регіону: ПрАТ «Сєверодонецьке об'єднання «Азот» », ТОВ «Рубіжанський трубний завод», ДП «Хімічний

завод «Південний»» (м. Рубіжне), РКХЗ «Зоря» (м. Рубіжне), ТОВ НВП «Зоря» (м. Рубіжне), ТОВ ВТФ «Шарм» (м. Лисичанськ), ТОВ «Смалій» (м. Рубіжне), ТОВ «Рубіжанська панчішна мануфактура», ПАТ «Рубіжанський картонно-тарний комбінат», ВП «Луганська ТЕС» ТОВ ДТЕК «Східенерго» (м. Щастя Новоайдарського району), ДП «Северодонецька ТЕЦ». Понад 83,0 % всієї електричної енергії області вироблено на ВП «Луганська ТЕС» (м. Щастя Новоайдарського району), де «в робочому стані лише 3 із 6 блоків» [Стратегія розвитку Луганської області до 2020 року. — Северодонецьк, 2015. — С. 9].

У містах: Луганську, Антрациті, Красному Лучі, Алчевську, Краснодоні, Свердловську, Первомайську, інших населених пунктах з липня 2014 року взагалі не працюють банківські установи і, як наслідок, повністю відсутня оплата за спожитий природний газ». При цьому значна частина виробничої інфраструктури розміщена на непідконтрольній Уряду України частині території (наприклад, 37 газорозподільних станцій і ВП «Луганська ТЕС»).

Основні виробники м'яса птиці та яєць у Луганській області (ПАТ «Червоний прапор», відділення у м. Алчевську ПрАТ «Лисичанська птахофабрика», СТОВ «Авіс», ТОВ «Агроукрптаха», ТОВ «Чорнухинські курчата») залишилися на окупованій території. Під час ведення бойових дій частина будівель зазнала руйнувань, знищено значну частину поголів'я худоби, що суттєво вплинуло на розвиток тваринництва та харчової промисловості [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Северодонецьк, 2015)].

Це зумовило вилучення у 2014 р. прямих іноземних інвестицій на суму в 208,0 млн дол. США та скорочення вартості експорту товарів проти відповідного показника 2013 р. на 46,2 % [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Северодонецьк, 2015)].

Політичні та військові події 2014–2016 рр. мають свій вплив на розвиток населення і господарства всієї України. Поява тимчасово окупованих територій на півдні та сході України, ведення бойових дій у Донецькій і Луганській областях зумовили суттєві зміни в розміщенні населення та в розвитку економіки не лише в цих регіонах держави.

Людський і господарський розвиток тимчасово окупованих територій на Кримському півострові значно відрізняється від відповідних процесів та явищ на окремих частинах території Донецької і Луганської області. Водночас можна виділити такі їх спільні ознаки:

спроба реалізації геополітичних проектів із відокремлення частини території України та створення нових воєниць напруження в Європі;

через обмеження громадянських і культурних прав частини населення на цих територіях в Україні виник феномен внутрішньо переміщених осіб, облаштування та працевлаштування яких є важливою загальнодержавною проблемою;

унеможливлення нормального розвитку українського етносу у сфері навчання, отримання інформації, спілкування рідною мовою;

обмеження права на перебування та реалізацію прав людини і громадянина для осіб, які їх відстоюють на тимчасово окупованих частинах території України;

витіснення українських компаній з ринків на відповідних частинах території держави, що не підконтрольна Уряду України, захоплення їх майна і примусове вилучення прав власності на ключові підприємства;

зміна функціональної і просторової структури господарства та окремих його важливих складових за вартістю та абсолютними одиницями виміру виробленої продукції і наданих послуг;

деформація етнічної структури населення, зменшення його чисельності та зміна систем розселення і функцій населених пунктів.

Проведений аналіз розвитку населення і господарства на тимчасово окупованих територіях України дозволяє також констатувати виразні відміни в їх соціально-економічному розвитку.

У розвитку населення і господарства на Кримському півострові слід виділити такі основні процеси:

цілковите витіснення української мови зі сфери освіти, інформаційного поля, культури;

унеможливлення перебування на цій території відомих своєю проукраїнською позицією авторитетних діячів кримськотатарського народу;

припинення міжнародного транспортного сполучення та зведення до мінімуму економічних зв'язків з рештою території України;

дотаційність місцевих бюджетів, їх цілковита залежність від політики та субсидій з боку Уряду Російської Федерації;

мілітаризація суспільства через визнання пріоритетним розвиток підприємств військово-промислового комплексу та нарощування військової присутності збройних сил Росії на Кримському півострові;

занепад традиційних галузей АПК Криму — виноробства, рисівництва, рибальства;

кардинальні трансформаційні процеси у структурі економіки, спрямовані на мінімізацію господарських зв'язків та ринку збуту на решті території України;

припинення міжнародного транспортного сполучення та зведення до мінімуму економічних зв'язків з рештою території України;

переорієнтація транспортних зв'язків на обслуговування потреб з підтримання та посилення сполучення з іншими регіонами Росії;

ліквідація традиційного для Криму масового міжнародного туризму та його перетворення на місце відпочинку та оздоровлення переважно громадян Росії та невизнаних держав на теренах СНД.

У розвитку населення і господарства на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей слід виділити такі основні процеси:

обмеження використання української мови у сфері освіти, інформаційного поля, культури;

виникнення значної кількості тимчасово переміщених осіб та різке зубожіння населення унаслідок ведення бойових дій, руйнування житлового фонду та об'єктів інфраструктури з постачання і відведення води,

електричного струму, природного газу, поширення мародерства з боку злочинних угруповань та терористичних організацій;

виживання значної частини населення на цих територіях лише за рахунок отримання гуманітарної допомоги, зменшення можливості отримання належної медичної допомоги та соціальних виплат і пенсій;

припинення роботи значної частини підприємств промисловості, через зведення до мінімуму економічних зв'язків з рештою території України;

мілітаризація суспільства, через постання озброєних формувань, зокрема і тих, які не контролюються терористичними організаціями;

занепад традиційних галузей промисловості — вугільної, чорної металургії, машинобудування;

зміни у структурі економіки на підконтрольній Уряду України частині території регіонів, зумовлені розривом господарських зв'язків з підприємствами, що перебувають на не підконтрольній їх частині;

вилучення значної частини вкладених прямих іноземних інвестицій через політичну нестабільність у цих регіонах;

значне зменшення обсягів перевезень вантажів і пасажирів (особливо на залізниці) через руйнування та пошкодження рухомого складу та спеціальної транспортної інфраструктури, особливо в зоні ведення інтенсивних бойових дій;

загострення екологічних проблем регіону через відсутність належного контролю за дотриманням чинних норм екологічного законодавства та руйнування і припинення роботи низки екологічно шкідливих підприємств у зоні ведення бойових дій.

Поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб, великої кількості зруйнованих об'єктів інфраструктури, виробничих фондів та житлової забудови ставить перед суспільством завдання не просто з відновлення, а й модернізації та оптимізації відповідних частин території держави та реабілітацію, облаштування і працевлаштування населення.

Запорукою цього має бути покращення політичної ситуації, відновлення територіальної цілісності та політичного консенсусу між різними політичними силами щодо єдності держави, її поступального соціально-економічного розвитку з урахуванням особливостей історичного минулого та сучасного етнічного і культурного різноманіття України.

Важливою проблемою, яку необхідно мати на увазі під час вирішення питання відновлення територіальної цілісності та господарського розвитку держави, є поява нових екологічних ризиків, які виникли унаслідок ведення бойових дій, зруйнування значної кількості об'єктів інфраструктури, виробничого і житлового призначення.

Унаслідок російської агресії Україна зазнала колосальних людських, територіальних, економічних втрат. За даними ООН, з середини квітня 2014 р. по 27 липня 2015 р. внаслідок війни на сході України загинули 6832 особи, 17087 поранених, 2,3 млн осіб стали тимчасово переміщеними особами. Унаслідок анексії Криму та військових дій на сході України окуповано 44 тис. кв. км території, де проживало понад 5 млн осіб. На території Донбасу величезних руйнацій зазнала комунальна, соціальна і промислова інфраструктури. 70 % підприємств на окупованій території не працюють. За

попередніми підрахунками Forbes, на початок 2015 р. загальні втрати України від війни на Донбасі становили 132,7 млрд грн або 364 млн грн. на день. За умовними оцінками Мін'юсту, втрати від анексії Криму становили близько 1,18 трлн грн. Антитерористична операція йде на відносно невеликій території — близько 17 000 кв. км, це менше 3 % площі України. Але за соціальними наслідками АТО наближається до гуманітарної катастрофи для регіону і є великою проблемою для країни.

Дії Росії відповідають ознакам агресії згідно з «Визначенням агресії», що затверджене Резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, зокрема відповідають критеріям агресії, даним у Статті 3 цього документу. Військова агресія Росії засуджена міжнародним співтовариством, зокрема в резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи від 9 квітня 2014 р. та Парламентської асамблеї ОБСЄ від 1 липня 2014 р.

Російська Федерація в односторонньому порядку порушила норми і принципи міжнародного права, положення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року.

Верховна Рада України у своїй Постанові від 27.01.2015 № 129-VIII, беручи до уваги зазначену Резолюцію ГА ООН 3314, визнала Росію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку.

Курс «Соціально-економічна географія світу» у 10 класі загальноосвітніх навчальних закладів вивчається протягом 52 годин (1,5 години на тиждень) та завершує базову географічну освіту школярів. У курсі поєднується загальна економічна географія з економіко-географічним країнознавством. Основна мета курсу — продовжити, а для більшості учнів — завершити формування знань про географічну картину світу, які спираються на положення теорії взаємодії суспільства і природи, відтворення і розміщення населення, світового господарства та географічного поділу праці, на розкриття глобальних та регіональних явищ і процесів.

Враховуючи вимоги часу, до навчальної програми для 10 класу були внесені зміни, пов'язані з оновленням та удосконаленням її змісту, що затверджені наказом МОН України від 14 липня 2015 р. № 826. Оновлена та розвантажена програма розміщена на офіційному веб-сайті МОН України: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.

У програмі переглянуто і доопрацьовано «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів», акцент зроблено на навчальну діяльність учнів, результати навчання прописані у формі не тільки предметних, але і ключових компетенцій (вміння вчитися, громадянська, підприємницька, загальнокультурна, соціальна, здоров'язбережувана, ІКТ). Це сприятиме точному розумінню вчителем того, у якому обсязі та формі необхідно навчати і оцінювати навчальні досягнення учнів.

У змісті «Вступу» вилучено тему «Видатні економ-географи світу».

Уведено поняття «політична географія» у тему «Політична карта світу» з метою кращого розуміння учнями політико-географічних і геополітичних процесів, які відбуваються у світі.

Знайомство зі світовим господарством (Тема 4. Розділ 1. Загальна економіко-географічна характеристика світу) завершується вивченням форм всесвітніх економічних відносин.

Реалізуючи зміст Розділу 2. «Регіони і країни світу» (Тема 1. «Країни Європи»), пропонується звернути увагу учнів на особливості та проблеми країн Європейського Союзу, позитивні наслідки та ризики вступу України до ЄС.

Завершується вивчення курсу розглядом глобальних проблем людства та роллю світової громадськості у їх розв'язанні.

В оновленій програмі розвантажено також обсяг завдань практичних робіт:

№ 1. *«Порівняльна оцінка трудових ресурсів і зайнятості населення в основних сферах господарства країн та регіонів світу»*, виконуючу яку, учні будуть давати порівняльну оцінку тільки країн світу (за вибором).

№ 4. *«Порівняльна характеристика господарства головних економічних районів США: Півночі, Півдня та Заходу»* — змінено тему *«Порівняльна характеристика господарства США та Канади»*.

Значну увагу доцільно приділити впровадженню технологій активного навчання, які можуть зацікавити, мотивувати, «переключити» учнів з позиції пасивного споживача інформації на активного учасника навчального процесу. З цією метою уведено дослідження, тематику яких вибирає учень (Тема 4. Світове господарство. Теми: Від науково-технічної революції до інформаційно-технологічної». Транснаціональні корпорації (ТНК) та транснаціональні банки).

Учителям географії слід звернути увагу на назви багатьох географічних об'єктів, які відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 21.05.2015 р. № 317-VIII було змінено. Необхідно роз'яснити учням основні результати реалізації положень цього Закону України та опрацювати перелік найбільших населених пунктів України або області, де мешкають учні, назви яких змінено відповідно до цього закону.

Також особливу увагу слід приділити реформі адміністративно-територіального устрою в Україні (особливо в контексті утворення нових територіальних громад). Для використання в роботі з цієї теми рекомендуємо офіційний геоінформаційний портал, який представлений Міністерством будівництва та регіонального розвитку України, «Адміністративно-територіальний устрій України»: <http://atu.minregion.gov.ua>.

Серед навчальних програм курсів за вибором залишаються важливими і значимими курси з вивчення географії рідного краю (за рахунок варіативної частини навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів). Краєзнавство забезпечує закріплення наукових географічних понять на основі вивчення своєї місцевості та допомагає наочному вивченню господарської діяльності населення рідного краю. Здобуті знання

сприятимуть прищепленню учням любові до рідної землі, створять підґрунтя для того, щоб у подальшому учень орієнтувався на географічну освіту. Навчально-методичне забезпечення географії рідного краю — це бібліотека краєзнавчих програм та підручників з кожного регіону України. Також великий перелік програм і посібників, підготованих і схвалених до використання предметною комісією з географії Науково-методичної ради з питань освіти МОН України для окремих регіонах країни, районів, а подекуди окремих міст і сіл. Під час викладання географії свого краю стануть у пригоді вчителям географічні атласи областей України.

Для ефективного процесу навчання необхідною умовою є використання підручника, атласів та географічних карт (стінних, електронних, контурних тощо). Необхідну інформацію для практичних робіт, досліджень, навчальних проєктів можна отримати за картографічними, енциклопедичними джерелами та використовуючи інтернет-ресурси, наприклад: <https://geografica.net.ua/>; <http://mugachova.blogspot.com/>;

<https://sites.google.com/site/>; <http://geographer.com.ua/> та ін.

Перелік посібників, що можуть використовуватися під час вивчення географії у школі, постійно оновлюється, друкується у щорічному інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України та розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки (www.mon.gov.ua) та веб-сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (www.imzo.gov.ua).

Суттєву допомогу для підвищення свого фахового рівня та в підготовці до уроків з географії вчителям надають науково-методичний журнал «Географія та економіка у рідній школі» Міністерства освіти і науки України, науково-методичний журнал «Географія в школах України», науково-популярний журнал з природничих дисциплін «Колосок», а також газета «Краєзнавство. Географія. Туризм».

Фізика

У 2016/2017 навчальному році у 8-ому класі предмет «Фізика» буде вивчатись за навчальною програмою, що укладена відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України №664 від 26.06 2012 року з урахуванням змін, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України №585 від 29.05.2015 р. та розміщена на офіційному веб-сайті МОН України (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>).

Навчальна програма узгоджена з двоконцентричною структурою загальноосвітньої школи. У 7, 8, 9 класах вивчається логічно завершений базовий курс фізики, який закладає основи фізичного знання на явищному (феноменологічному) рівні.

Для вивчення фізики у 8 класі відводиться 70 навчальних годин, 2 години на тиждень.

Особливостями навчальної програми є:

- забезпечення логічної завершеності базового курсу фізики (7-9кл.) через орієнтацію його змісту на формування в учнів здатності і готовності до застосування фізичних знань у практичних життєвих ситуаціях, підкреслення універсального характеру законів збереження в природі, демонстрацію

історичного шляху розвитку фізичної картини світу, ролі фізики як фундаментальної теорії сучасного природознавства, техніки, технологій;

- посилення компетентнісного підходу у формуванні змісту фізичної освіти на основі компетентнісної спрямованості вимог до рівнів навчальних досягнень учнів. Це в свою чергу зумовлює привнесення у зміст навчання фізики елементів, засвоєння яких орієнтоване на використання методів і форм активного навчання фізики, зокрема навчальних проєктів, що спрямовані на формування предметної та ключової науково-природничої компетентностей учнів. З цією метою в програмі запропоновано орієнтовні теми навчальних проєктів і зазначено кількість навчальних годин, що виділяється на цей вид навчальної діяльності учнів;

- вилучення зі змісту освіти другорядних елементів, як правило, інформаційного спрямування і зменшення кількості дидактичних одиниць, засвоєння яких має репродуктивний характер або спрямоване на запам'ятовування;

- розширення академічної свободи вчителя шляхом надання йому можливості вносити корективи в планування навчального процесу, перерозподіляти навчальні години між темами, орієнтуючись на особливості побудови авторських методичних систем;

- пом'якшення вимог до обов'язковості виконання фронтальних лабораторних робіт, враховуючи наявну матеріально-технічну базу фізичних кабінетів, не знижуючи при цьому вимог до експериментальної підготовки учнів (результати виконання однієї з робіт до кожного розділу повинні бути обов'язково оцінені).

Для 8 класу в таблиці 1 подано кількість годин, мінімальну кількість тематичних та лабораторних робіт, що оцінюються.

Клас	Річна кількість годин	Кількість годин на тиждень	Мінімальна кількість тематичних робіт	Мінімальна кількість лабораторних робіт, що оцінюються
8	70	2	4	5

Перехід від знаннєвої парадигми навчання до навчання, заснованого на компетентностях, не означає протиставлення знань і компетентностей. Компетентність включає в себе знання й уміння, але не як формальну суму, а як інтегровану здатність застосовувати ці знання й уміння не тільки у «типових» навчальних ситуаціях, а й у більш широких життєвих.

Для формування предметної й ключових компетентностей учнів у процесі навчання фізики треба використовувати такі методи і форми організації навчального процесу, завдяки яким забезпечується мотивація навчання, стимулювання пізнавального інтересу, розвиток інтелектуальної й творчої діяльності учнів, формуються прийоми розумової діяльності, навички самооцінки і самоаналізу.

Предметна компетентність як особистісна характеристика учня передбачає реалізацію системи вимог, якими є предметні компетенції:

знати і розуміти основи фізичного тезаурусу (поняття, величини, закони, закономірності, моделі, формули, рівняння) для опису й пояснення основних фізичних властивостей та явищ довкілля, засад сучасного виробництва, техніки і технологій;

уміти застосовувати методи наукового пізнання і *мати навички* проведення дослідів, вимірювань, опрацьовувати дані (обчислення, побудова графіків), розв'язувати фізичні задачі; використовувати набуті знання в повсякденній практичній діяльності;

виявляти ставлення й оцінювати історичний характер знань з фізики, внесок видатних учених, роль і значення знань для пояснення життєвих ситуацій, застосування досягнень фізики для розвитку інших природничих наук, техніки і технологій, раціонального природокористування та запобігання їх шкідливого впливу на навколишнє природне середовище й організм людини.

Одним із ефективних засобів формування компетентностей є проектна діяльність. Виконання навчальних проектів передбачає інтегровану дослідницьку, творчу діяльність учнів, спрямовану на отримання самостійних результатів, під керівництвом учителя. У процесі вивчення того чи іншого розділу фізики окремі учні або групи учнів упродовж певного часу (наприклад, місяць або семестр) розробляють навчальні проекти. Учитель здійснює управління такою діяльністю і спонукає до пошукової діяльності учнів, допомагає у визначенні мети та завдань навчального проекту, орієнтованих прийомів дослідницької діяльності та пошук інформації для розв'язання окремих навчально-пізнавальних задач. Форму подання проекту учень обирає самостійно, або разом із учителем. Він готує презентацію отриманих результатів і здійснює захист свого навчального проекту. Захист навчальних проектів, обговорення й узагальнення отриманих результатів відбувається на спеціально відведених заняттях. Оцінювання навчальних проектів здійснюється індивідуально, за самостійно виконане учнем завдання. Кількість таких оцінювань може бути довільною.

Розв'язування фізичних задач – ще один дієвий засіб формування предметних і ключових компетентностей учнів з фізики. Треба підкреслити, що в умовах особистісно орієнтованого навчання важливо здійснити відповідний добір фізичних задач, який враховував би пізнавальні можливості й нахили учнів, рівень їхньої готовності до такої діяльності, розвивав би їхні здібності відповідно до освітніх потреб. За вимогами компетентісного підходу вони повинні бути наближені до реальних умов життєдіяльності людини, спонукати до використання фізичних знань у життєвих ситуаціях, щоб учні розв'язуючи їх, могли добирати факти й знання із різних розділів фізики і суміжних наук для пояснення явища; застосовувати фізичні моделі, дослідницькі стратегії; демонструвати рівень сформованості інтелектуальних умінь (доводити та обґрунтовувати), а також демонструвати готовність застосовувати свої знання в нових ситуаціях; встановлювати зв'язок між окремими знаннями й критично оцінювати ситуацію; виявляти дослідницькі уміння; оцінювати свої дії і рішення тощо.

Упровадження компетентісного підходу зумовлює переосмислення ***технологій контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів.***

Контрольно-оцінна діяльність учителя, наразі трансформується з контролю й оцінювання предметних знань, умінь і навичок у бік оцінювання компетентностей – готовності і здатності учнів застосовувати здобуті знання і сформовані навички у своїй практичній діяльності.

Матеріали для підготовки уроків і занять висвітлено на сторінках педагогічної методичної преси: у журналах «Фізика та астрономія в рідній школі» (видавництво «Педагогічна преса»), «Фізика в школах України» (видавнича група «Основа»), у науково-популярних журналах для школярів – «Колосок», «Фізика для допитливих», «Школа юного вченого», «Світ фізики», «Країна знань» тощо.

У нагоді учителям стануть такі інформаційні ресурси:

<http://www.nas.gov.ua>

http://kyivenergo.ua/shco_take_energoefektivnist

<http://7chudes.in.ua/>

<http://www.expocenter.com.ua/>

Хімія

Згідно з метою освітньої галузі «Природознавство» та її хімічного компонента, визначеною Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, навчання хімії у школі спрямовується на розвиток засобами предмета особистості учнів, формування їхньої загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких навичок і навичок життєзабезпечення.

Метою навчання хімії є формування засобами навчального предмета ключових компетентностей учнів, необхідних для соціалізації, творчої самореалізації особистості, розуміння природничо-наукової картини світу, вироблення екологічного стилю мислення і поведінки та виховання громадянина демократичного суспільства.

При викладанні хімії в сучасній школі необхідно посилити практичну спрямованість змісту хімічної освіти, акцентуючи увагу на вивченні явищ, процесів, об'єктів, речовин, з якими стикаються учні у повсякденному житті, формувати життєву позицію учнів, їх ціннісну орієнтацію засобами хімії, як навчального предмета, шляхом розуміння користі та шкоди продуктів хімічного виробництва, промислових хімічних процесів, доцільності застосування хімічних продуктів, можливості змінити життя на краще завдяки хімічним знанням. Тому формування в учнів правильного уявлення про оточуючі їх хімічні речовини – одна з головних задач шкільної хімії, розв'язання якої може бути систематично та послідовно організовано безпосередньо на уроках хімії. Для більш наочного сприйняття школярами конкретних хімічних речовин та явищ необхідно збагатити учнівський хімічний експеримент елементами ужиткової хімії. Знання про ужиткову хімію знадобляться їм у подальшому житті при використанні речовин і матеріалів у повсякденні.

Згідно наказів Міністерства освіти і науки кількість годин на тиждень для вивчення хімії у 2016/2017 навчальному році:

7 клас	8 клас	8 клас (поглиблене вивчення хімії)	9 клас	9 клас (поглиблене вивчення хімії)	9 клас (спеціалізовані школи з поглибленим вивченням іноземних мов)
1,5	2	4	2	4	1,5

**Орієнтовний розподіл годин між темами та особливості вивчення хімії в 9 класах спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов надано у методичних рекомендаціях щодо вивчення хімії у 2009/2010 навчальному році (лист МОН від 22.05.2009 № 1/9-353).*

10 клас			11 клас		
рівень стандарту	академічний рівень	профільний рівень	рівень стандарту	академічний рівень	профільний рівень
1	1	4	1	2	6

Адміністрація навчального закладу може виділяти додаткові години на поглиблене вивчення предметів, введення курсів за вибором, факультативів за рахунок годин варіативної складової.

Навчальні заклади можуть збільшувати кількість годин на вивчення окремих предметів інваріантної складової за рахунок годин варіативної складової. Також, за рахунок збільшення годин, окремі предмети можуть вивчатися за програмами академічного рівня, а не рівня стандарту, як це передбачено Типовими планами.

З огляду на зазначене та з метою забезпечення умов для опанування учнями 10 класу змісту хімії на академічному рівні рекомендуємо за рахунок варіативної складової виділити не одну, а 2 години на вивчення хімії. У такому разі вчитель використовує програму академічного рівня, збільшуючи кількість годин на вивчення окремих тем програми.

Програмне забезпечення вивчення хімії у 2016/2017 навчальному році

У 2016/2017 навчальному році вивчення хімії здійснюватиметься за такими програмами:

7 і 8 класи – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія. 7-9 класи (затверджено наказом МОН України від 29.05.2015 № 585, розміщено на сайті МОН України (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>));

9 клас – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія. 7-11 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005;

8 клас з поглибленим вивченням хімії – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням хімії (затверджено наказом МОН України від 17.07.2015 № 983, розміщено на сайті МОН України (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>));

9 клас з поглибленим вивченням хімії – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням хімії, «Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з

поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу» – К.: Вікторія, 2009;

10-11 класи – «Хімія. Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень та поглиблене вивчення. 10-11 класи» – Тернопіль: Мандрівець, 2011.

Програми, як і раніше, позбавлені жорсткого поурочного поділу. Вчителі на власний розсуд можуть обирати послідовність розкриття матеріалу в межах окремої теми, але так, щоб не порушувалась логіка. Обласні, районні та міські методичні кабінети не уповноважені регламентувати розподіл учителями навчальних годин у межах тем.

Під час планування вивчення теми вчителям необхідно враховувати обов'язкові результати навчання (державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів), що передбачені в кожній темі. Перелік вимог зорієнтує вчителя на досягнення мети навчання за кожною темою програми, полегшить планування цілей і завдань уроків, дасть змогу виробити методичні підходи до проведення навчальних занять, підібрати адекватні завдання для поточного оцінювання, контрольних робіт.

На сучасному етапі розвитку суспільства завдання, що стоять перед системою освіти, значно розширюються. У нашій країні на вчителів лежить особлива відповідальність, від його самовідданої і благородної праці залежить майбутнє країни. Йому довірено формування особи дитини. А для того, щоб бути гідним цієї місії, вчитель сам має бути особою в найвищому розумінні цього слова. Вчитель формує людину майбутнього, тому він завжди і у всьому повинен прагнути випередити свій час.

Вчитель — це професія, і, отже, вчитель хімії має бути професіоналом в області хімічних наук. Але, на відміну від інших фахівців-хіміків, йому недостатньо просто знати хімію і володіти хімічними знаннями і вміннями. Можна знати хімію, але бути поганим вчителем. Щоб навчити, треба добре знати дітей, особливості їх психології в різному віці, досконало володіти методами і прийомами вчення, уявляти собі кінцеву мету вчення і знати дороги і засоби їх досягнення.

Хімія – наука теоретично-експериментальна, тому важлива роль у її вивченні належить хімічному експерименту, який виступає джерелом знань про речовини і хімічні реакції, ознайомлює учнів з методами науково-хімічних досліджень, сприяє формуванню стійкого інтересу до предмету та є важливою умовою активації пізнавальної діяльності школярів. Але останнім часом, у зв'язку з відсутністю реактивів і обладнання, дедалі актуальнішим стає питання про використання в шкільному курсі хімії домашнього хімічного експерименту.

Зацікавленість до діяльності має спеціальну здатність підвищувати працездатність, включаючи увагу. Підтримання бажання вчитися вимагає зміни способів і форм сприйняття нового, створення різних ситуацій для застосування вивченого. Виховання ж зацікавленості передбачає реалізацію багатьох методичних прийомів, пошук і застосування різних технологій навчання, а головне – невтомну вчительську працю, самовдосконалення і самоосвіту. Систему своїх уроків треба намагатися побудувати так, щоб учні

працювали з повною віддачею сил, з інтересом. Школярам подобаються завдання творчого характеру, які розвивають у них пізнавальний інтерес: складання казок, кросвордів, ігор; виконання творчих робіт; участь у дослідницьких проектах.

Велику увагу необхідно приділяти розвитку уяви, нестандартного мислення і фантазії учнів. Тому уроки хімії можуть бути грою, змаганням з появою казкових героїв. Залежно від теми, мети та класу, в якому проходить урок, проводити уроки-лекції, уроки-практикуми, уроки систематизації та узагальнення знань у формі подорожей, конкурсів, хімічних змагань. Адже, передусім, важливими є умови для створення творчої атмосфери, самокерування, взаємодопомоги і взаємоконтролю. Саме нетрадиційні уроки сприяють розвитку творчих здібностей дітей, виховують навички дослідницької діяльності, дають високий ефект практичної спрямованості матеріалу, що, зрештою, приводить до глибокого розуміння предмета, зацікавленості ним.

Одним із шляхів диференціації та індивідуалізації навчання є впровадження в шкільну практику системи курсів за вибором та факультативів, які реалізуються за рахунок варіативного компонента змісту освіти і доповнюють та поглиблюють зміст навчального предмета.

Зміст програм курсів за вибором і факультативів як і кількість годин та клас, в якому пропонується їх вивчення, є орієнтовним. Учителі можуть творчо підходити до реалізації змісту цих програм, ураховуючи кількість годин виділених на вивчення курсу за вибором (факультативу), інтереси та здібності учнів, потреби регіону, можливості навчально-матеріальної бази навчального закладу. Окремі розділи запропонованих у збірниках програм можуть вивчатися як самостійні курси за вибором.

Слід зазначити, що навчальні програми курсів за вибором можна використовувати також для проведення факультативних занять і навпаки, програми факультативів можна використовувати для викладання курсів за вибором.

Формуванню компетентностей учнів сприяє виконання ними навчальних дослідницьких проектів, орієнтовні теми яких (на вибір) наведено в окремій рубриці програми. Учитель і учні можуть пропонувати і власні теми. Проекти розробляються учнями індивідуально або в групах, учитель може надавати консультацію щодо планування, визначення мети, завдань і методики дослідження, пошуку інформації, координувати хід виконання проекту. Проектна робота може бути теоретичною або експериментальною. Тривалість проекту — різна: від уроку (міні-проект), кількох днів (короткотерміновий проект) до року (довготерміновий). Результати досліджень учні представляють у формі мультимедійної презентації, доповіді (у разі необхідності — з демонстрацією хімічних дослідів), моделі, колекції, буклету, газети, статистичного звіту, тематичного масового заходу, наукового реферату (із зазначенням актуальності теми, новизни і практичного значення результатів дослідження, висновків) тощо. Презентація й обговорення (захист) проектів відбувається на спеціально відведеному уроці або під

час уроку з певної теми. Робота кожного виконавця проекту оцінюється індивідуально.

У 2016/2017 навчальному році у 8 класі продовжується вивчення хімії за новою навчальною програмою. Звертаємо увагу, що наказом МОН України від 29.05.2015 № 585 затверджено оновлену редакцію програми, яка в порівнянні з попередньою редакцією зазнала деяких змін.

Під час викладання хімії у 8 класі вчителю необхідно враховувати, що змінено логіку викладення навчального матеріалу порівняно з попередньою програмою. На початок винесено теоретичний матеріал про періодичний закон, будову атома, хімічний зв'язок і будову речовин. Вивчення будови атома дає змогу пояснити причину явища періодичності зміни властивостей хімічних елементів і їхніх сполук, розкрити на вищому теоретичному рівні поняття валентності елементів у хімічних сполуках, з'ясувати електронну природу ковалентного та йонного хімічних зв'язків, розглянути поняття про ступінь окиснення та ознайомити з правилами його визначення у сполуках. Така послідовність має сприяти більш усвідомленому складанню учнями хімічних формул сполук, прогнозуванню їхніх властивостей.

У наступній темі «Кількість речовини. Розрахунки за хімічними формулами» формується поняття про кількість речовини та одиницю її вимірювання – моль. Учні вчать обчислювати молярну масу, молярний об'єм газів, відносну густину газів. Абстрактні поняття про атоми і молекули набувають реальних кількісних характеристик. Засвоєння знань з теми допоможе учням зрозуміти кількісні відношення між речовинами у хімічних реакціях (добирання коефіцієнтів) і полегшити кількісні розрахунки за хімічними рівняннями.

Далі вивчається тема «Основні класи неорганічних сполук», яка має переважно фактологічний характер. За такої послідовності тем вивчення неорганічних речовин нині набуває теоретичного підґрунтя, яке становлять періодичний закон, будова речовин, кількісні відношення в хімії. Хімічний склад і властивості речовин логічно пов'язуються з розміщенням хімічних елементів у періодичній системі, а в практичній частині програми є змога поступово перейти від простих до складніших хімічних реакцій і розрахункових задач.

Особливої уваги потребує формування в учнів культури проведення хімічного експерименту та дотримання правил безпеки життєдіяльності. У листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.02.2012 № 1/9-72 наведено інструктивно-методичні матеріали «Безпечне проведення занять у кабінетах природничо-математичного напрямку загальноосвітніх навчальних закладів» (http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/27214/).

Методичні рекомендації щодо вивчення хімії у 8-11 класах містяться у відповідних листах Міністерства за 2008-2011 роки.

В організації навчально-виховного процесу загальноосвітнім навчальним закладам дозволено використовувати лише навчальну літературу, що має гриф Міністерства освіти і науки України або схвалені відповідною комісією Науково-методичної ради з питань освіти. Перелік цієї навчальної літератури постійно оновлюється, друкується в інформаційному збірнику міністерства освіти і науки України та розміщується на сайтах

Міністерства (www.mon.gov.ua) та Інституту модернізації змісту освіти (www.imzo.gov.ua).

Вчитель постійно поповнює свої знання, освоює нові методи вчення, удосконалює навчальний процес. Якщо сьогодні вчитель зупинився в своєму пошуку, завтра він вже відстав, почав шаблонно мислити і перестав бути Вчителем у високому сенсі цього слова. Для учнів він — не просто джерело навчальної інформації, але і зразок роботи по самовдосконаленню. Слепе копіювання навіть дуже хорошого досвіду без врахування своїх індивідуальних особливостей, а також готовності дітей сприйняти нову методику приречене на невдачу. Більш того, бездумне копіювання може викликати лише розчарування, невіра в свої сили і скомпрометувати часом корисний досвід. Потрібно творчо переосмислювати досвід своїх колег, міняти систему роботи, що склалася.

Біологія

У 2016/2017 навчальному році біологія в загальноосвітніх навчальних закладах вивчатиметься за такими навчальними програмами:

6-8 класи - Програма з біології для 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом Міністерства №664 від 06.06 2012 р. зі змінами, затвердженими наказом Міністерства № 585 від 29.05.2015 № 585 (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>);

8 класи з поглибленим вивченням біології, затверджена наказом Міністерства № 664 від 06.06 2012 р.;

9 класи – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія. 7-11 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 97 с.;

9 класи з поглибленим вивченням біології – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням біології // Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. – К.: Вікторія, 2009. – 102 с.;

10-11 класи – Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 128 с.;

Програми факультативів та курсів за вибором з біології та екології, рекомендовані Міністерством для використання у загальноосвітніх навчальних закладах:

7 – 11 класи – Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009, 2014. – 246 с.;

5 – 9 класи - Збірник навчальних програм екологічного напрямку (I частина) для організації допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Програми позбавлені поурочного поділу, вчителі можуть самостійно обирати послідовність розкриття навчального матеріалу в межах окремої теми, але так, щоб не порушувалась логіка його викладу, змінювати орієнтовну кількість годин, передбачених програмами для вивчення тем або

розділів, та час проведення шкільних екскурсій, використовуючи для цього резервні години або години навчальної практики.

Особливості вивчення біології у 2016/2017 навчальному році пов'язані з тим, що курс «Біологія людини» вивчатимуть одночасно як учні 8-х, так і учні 9-х класів, але за різними навчальними програмами, що відрізняються структурою і підходами до вивчення біології людини.

Основна концептуальна ідея нової навчальної програми базується на реалізації функціонального підходу до розкриття знань про людину: вивчення функції, а потім – будови, що сприяє формуванню поняття про організм людини як цілісну систему, створює проблемну ситуацію *як він живе?* та потребу в її розв'язуванні (встановлення причинно-наслідкових зв'язків). Тому рекомендується більше уваги приділяти вивченню процесів життєдіяльності, притаманних організму людини, щоб показати системність його організації, функціонування в умовах соціального середовища, і зорієнтувати учнів на здоровий спосіб життя, забезпечити їх базову валеологічну підготовку. Обов'язковим є дотримання принципів єдності будови і функції та послідовності при формуванні анатомічних та фізіологічних знань у темах всього курсу. Варто зазначити, що рівень і глибина засвоєння фізіологічних та анатомічних понять мають відповідати віковим можливостям учнів, не переобтяжувати надмірною інформацією і тим самим не знижувати інтерес до пізнання природи.

Здоров'язбережувальна лінія *нової навчальної програми* є наскрізною і відображена системно в усіх її темах. Це покладає особливу роль на курс біології 8 класу у формуванні здоров'язбережувальної компетентності та пояснює структуру і логіку розміщення тем. Так, вивчення «Обміну речовин та перетворення енергії в організмі людини» передуює вивченню теми «Травлення». «Дихання» темі «Транспорт речовин», «Розмноження та розвиток людини» темі «Вища нервова діяльність». Вивчення процесів життєдіяльності людського організму у такий спосіб спрямований на формування переконань у необхідності відповідального ставлення до власного здоров'я через оволодіння знаннями про здоров'я до усвідомлення залежності процесів життєдіяльності і здоров'я людини від природних і соціальних факторів.

У «Вступі» продовжується формування загальнобіологічних понять: клітина, тканина, організм. Звертаємо увагу учителів на те, що у першій темі вивчаються тільки ввідні поняття про регуляторні системи організму людини, що необхідно для вивчення функціональних систем організму і без чого неможливо сформулювати в учнів поняття про функціонування організму людини як цілісної системи. У наступних темах поняття про організм людини як цілісну систему наповнюється конкретним змістом про функції та будову окремих органів та систем організму людини. За даними сучасної гістології тканини поділяють на чотири морфофункціональні групи: епітелії, тканини внутрішнього середовища, м'язові та нервова. Тому поняття *сполучні тканини* доцільно розширити поняттям *тканини внутрішнього середовища*, яке більш повно відповідає їх будові, локалізації та виконуваним функціям. До теми включено лабораторне дослідження «Ознайомлення з препаратами тканин людини», яке вимагає від учнів лише вміння розпізнавати.

Мікроскопічне дослідження тканин здійснюється у темах «Транспорт речовин», «Опора та рух».

У наступних темах поглиблюються знання учнів про процеси життєдіяльності та їх значення для організму, формування яких здійснювалось в курсі біології 7 класу. Розглядаються найбільш загальні закономірності функціонування людського організму з акцентом на функціональному значенні органів та фізіологічних систем у забезпеченні основних процесів життєдіяльності.

Розвиток понять про зв'язок організму з зовнішнім середовищем реалізується в процесі вивчення тем «Зв'язок організму людини із зовнішнім середовищем. Нервова система» та «Зв'язок організму людини із зовнішнім середовищем. Сенсорні системи» під час виконання лабораторних досліджень та самостійного дослідницького практикуму в межах тем. Доцільність структурування навчального матеріалу обґрунтовується тим, що опанування поняттями фізіології нервової системи в учнів викликає труднощі і, з огляду на це, оптимальним є поступове формування їх впродовж вивчення попередніх тем. З іншого боку, засвоєння поняття регуляторної функції нервової системи значно полегшує засвоєння основних понять теми «Регуляція функцій організму».

У темі «Вища нервова діяльність» розкривається соціальна сутність людини, психофізіологічні особливості її поведінки, діяльності, якостей особистості. Формування поняття «вища нервова діяльність» здійснюється у порівнянні вищої нервової діяльності людини і тварин і важлива для профілактики шкідливих звичок. Педагогічний досвід викладання навчального матеріалу теми засвідчує про труднощі засвоєння його учнями. З огляду на це, доцільно теоретичні положення розкривати вдаючись до прикладів з життя відомих людей, співпрацювати з психологами навчального закладу та використовувати загальноприйняті психодіагностичні методики, життєвий досвід учнів, міжпредметні зв'язки, нестандартні уроки. Звертаємо увагу, що поняття про ретикулярну формацію мозку і рівні сприйняття інформації з програми вилучено.

Виокремлення теми «Регуляція функцій організму» з блоку знань про регуляційні системи має дидактичне значення в узагальненні про нервово-гуморальну регуляцію як основу цілісності організму. Поняття про гіпоталамо-гіпофізарну систему організму з програми вилучено.

Розкриваючи зміст теми «Розмноження та розвиток людини», учителю важливо спрямувати зусилля на формування поняття розвиток людського організму від процесу формування статевих клітин до природної смерті, акцентувати увагу школярів на ролі ендокринної системи в регуляції гаметогенезу, овуляції, вагітності, постембріонального розвитку людини. Для розвитку пізнавального інтересу та розуміння умов, що необхідні для народження здорової дитини, необхідно розкрити вплив факторів середовища та спосіб життя батьків на розвиток плода; необхідності збереження репродуктивного здоров'я для збереження чисельності людської популяції.

Оптимальному засвоєнню учнями навчального матеріалу сприятимуть лабораторні дослідження і дослідницький практикум, які орієнтують учнів на

активне пізнання властивостей організму людини, організацію самопостережень, профілактику захворювань.

Поглиблене вивчення біології одна із форм поглибленої підготовки учнів на завершальному етапі основної школи, яка спрямована на розвиток в учнів біологічних здібностей, формування стійкого інтересу як до предмета зокрема, так і до біології взагалі, створення основи для свідомого вибору професії, пов'язаної з використанням біологічних знань.

У зміст програми включено тему «Адаптація і виживання людини за екстремальних умов», спрямовану на поглиблення знань учнів про фактори навколишнього середовища та про взаємодію організму з навколишнім середовищем на прикладі організму людини.

Практична спрямованість програми забезпечується збільшеною кількістю лабораторних і практичних робіт. Особливе місце у навчальному процесі відводиться дослідям, спостереженням, які рекомендуються проводити не тільки на уроках, а й вдома, на екскурсіях, під час практики. Біологічні експерименти та демонстрації мають знайомити учнів з методами дослідження природи, розвивати навички самостійної роботи та спостережливості, зацікавлювати до вивчення біології.

У процесі вивчення біології людини важливо продовжувати розвивати пізнавальний інтерес у школярів, пропонуючи самостійну роботу з різними джерелами інформації: науково-популярною літературою, відеоматеріалами, ресурсами Інтернету тощо. Позитивно мотивують навчальну діяльність школярів і методи навчання такі як: розв'язання проблемних завдань, створення міні-проектів.

Упровадження компетентнісного підходу зумовлює використання завдань, виконуючи які, учні зможуть навчитись застосовувати знання у нетипових ситуаціях, розв'язувати завдання, що пов'язані з власною життєдіяльністю, навчитись формулювати оцінні судження щодо себе як соціальної істоти.

Матеріали для підготовки уроків і занять висвітлено на сторінках педагогічної методичної преси: у журналах «Біологія і хімія в рідній школі» (видавництво «Педагогічна преса»), «Біологія. Шкільний світ», «Біологія» (видавнича група «Основа») тощо.

Оцінювання навчальних досягнень учнів 6-8 класів здійснюється відповідно до орієнтовних вимог оцінювання, затверджених наказом МОН України від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів з базових дисциплін у системі загальної середньої освіти».

Оцінювання навчальних досягнень учнів 9-11 класів здійснюється відповідно до орієнтовних вимог оцінювання, затверджених наказом МОН України від 30.08.2011 № 996 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти».

Чинними залишаються методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу з **природознавства у 5-х класах** (лист МОН України від 24.05.2013 № 1/9-368 «Про організацію навчально-виховного процесу у 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення

базових дисциплін в основній школі»), з біології у 6-7-х класах (додаток 1 відповідно до листів МОН України від 01.07.2014 № 1/9-343 «Педагогічні особливості навчання учнів у шостих класах», від 20.06.2015 № 1/9-305 «Особливості вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році»), з біології у 9-11-х класах, з екології у 11-х класах залишаються актуальними методичні рекомендації Міністерства щодо організації навчально-виховного процесу і вивчення базових дисциплін попередніх років.

Основи здоров'я

Головне завдання навчання предмету «Основи здоров'я» – вплинути педагогічними методами *на свідомість і поведінку* учнів шляхом розвитку у них *життєвих і спеціальних навичок*, сприятливих для здоров'я, безпеки і гармонійного розвитку.

Концентричний спосіб систематизації змісту навчального предмета «Основи здоров'я» дозволяє змінювати, ускладнювати навчальний матеріал, маневрувати його вивчення відповідно до конкретних пізнавальних ситуацій.

Вивчення предмета «Основи здоров'я» у 2016/2017 навчальному році здійснюватиметься за навчальними програмами:

5-8 класи - Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи здоров'я. 5– 9 класи. (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 06.06.2012 № 664);

9 класи - Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи здоров'я. 5–9 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005 (лист МОН від 23.12.2004 №1/11-1166).

Результатом навчання має бути розвиток здоров'язбережувальних компетенцій учнів, зокрема, збільшення обсягу знань щодо збереження життя та зміцнення здоров'я, поглиблення навичок та умінь (зокрема прийняття рішень, розв'язання проблем, творчого та критичного мислення, спілкування, самооцінки та почуття гідності, протистояння негативному психологічному впливові, подолання емоцій та стресу, а також розвиток співчуття і відчуття себе як громадянина), усвідомлення учнями необхідності відповідати за своє життя і здоров'я.

При плануванні вивчення основ здоров'я учнями 8 класу вчителю необхідно керуватися, насамперед, принципами наступності, перспективності, активності та емоційності.

Ефективність навчання залежить від багатьох факторів, головним з яких є якісна підготовка вчителів. Для досягнення максимальної ефективності,

Технологія побутової діяльності.

На вивчення обов'язкової складової відводиться 16 годин.

У 8 класі учні розширюють свій кругозір про складний світ техніки і технологій, про особливості штучних матеріалів і технології їх обробки. Продовжать освоювати основи графічної грамоти, виконувати технічні рисунки, конструювати і моделювати.

Особливістю організації навчально-виховного процесу у 8 класі є те, що учні повинні усвідомити принцип наступності за роками навчання,

сутність якого полягає у послідовному розширенні та поглибленні знань і практичних навичок – від загально-трудова до профільно-трудова.

На кожному уроці трудового навчання у 8 класі повинна бути лабораторно-практична робота, під час якої учні поглиблюють свої знання з властивостей матеріалів та прийомів праці. Засвоєння теоретичного матеріалу доцільно проводити під час проведення лабораторно-практичних робіт. Окрім того, вчитель повинен проводити і уроки засвоєння нових знань, де він ознайомлює учнів із навчальним матеріалом усього модуля або окремої його частини.

При виконанні практичних робіт учень має можливість використовувати набуті знання та вміння самостійно працювати.

Під час вивчення розділу «Основи матеріалознавства» учні знайомляться з матеріалами, їх характеристикою і властивостями. Користуючись цими даними, учні підбирають матеріал для виготовлення виробу.

У розділі «Технологія виготовлення виробів» учні обґрунтовують необхідність та доступність виглядів виробу на кресленні, виконують графічне зображення виробу і здійснюють підготовку виробу до роботи, підбирають інструменти.

У розділі «Основи техніки, технологій і проектування» учні знайомляться із прийомами обробки матеріалів, перевагами одних видів праці над іншими. Складають опис виробу, визначають вимоги до нього. Знайомляться із інформаційними джерелами, основами проектної діяльності. Знання, які набувають учні при вивченні основ проектної діяльності, будуть застосовуватися учнями при вивченні варіативних модулів. У розділі «Технологія побутової діяльності» учні знайомляться з особливостями догляду за одягом та взуттям та санітарно-гігієнічними вимогами.

Порядок вивчення розділів і тем обов'язкової для вивчення складової визначено навчальною програмою. При вивченні кожного блока обов'язкової складової програми модуля має бути виріб, а будь-якого варіативного модуля – проект.

Наявність варіативної частини програми створює сприятливі умови для здійснення практичної діяльності учнів з урахуванням типу навчально-виховного закладу, їх нахилів, бажань, навчально-матеріальної бази, виробничого оточення, регіональних традицій, народних художніх промислів тощо.

У 8 класі вчителю необхідно:

- ознайомитися з сучасною концепцією здоров'я, безпеки і розвитку, принципами навчання на засадах розвитку життєвих навичок;
- оволодіти сучасними педагогічними методиками, передусім, інтерактивними (тренінговими) формами групової роботи;
- користуватися якісними навчально-методичні матеріалами і перевіреними джерелами додаткової інформації;
- бути відданим справі навчання дітей здоров'ю, розуміти і визнавати актуальні потреби, інтереси і вікові можливості учнів;
- знати, як забезпечити підтримку батьків і колег.

Засоби реалізації змісту предмета «Основи здоров'я» спрямовують

діяльність учня на розвиток його активності у засвоєнні істин здорового способу життя на *розвиток* продуктивного і творчого мислення. З цією метою доцільно використовувати у навчально-виховному процесі завдання, що різняться за характером пізнавальної діяльності учнів (рецептивні, репродуктивні, творчі) та ураховують навчальні і розвивальні цілі (на усвідомлення навчального матеріалу, застосування знань та умінь за зразком, творче застосування набутих знань, формування емоційно-ціннісного ставлення).

Постійної уваги учителя заслуговує співпраця з батьками, дорослими членами сім'ї. Слід звернути увагу учнів і батьків на співпрацю при виконанні завдань, спрямованих на моделювання здоров'язбережувальних компетенцій дітей. Програмою передбачена обов'язкова участь дорослих у виконанні таких завдань (позначені у програмі *).

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів має відбуватися постійно, на усіх етапах розвитку здоров'язбережувальних компетенцій. Особливістю оцінювання здоров'язбережувальної діяльності дитини є відзначення як позитивного навіть мінімального досягнення в школі, вдома, у громаді, для чого необхідна тісна співпраця учителя з батьківською громадою. Партнерство школи і батьківської громади щодо здоров'язбереження дітей уможлиблює:

- участь батьків у навчанні і вихованні дітей в умовах школи;
- спільну відповідальність за навчально-виховний процес;
- підвищення рівня здоров'язбережувальної компетентності членів сім'ї;
- участь батьківської громади у прийнятті рішень щодо здоров'я дітей, підвищення значимості громади в управлінні життя суспільства;
- поліпшення здоров'язбережувального середовища школи.

Рекомендуємо за рахунок годин варіативної складової запроваджувати факультативи з формування здорового способу життя та профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу, насамперед у 10–11 класах, забезпечуючи таким чином неперервність і наступність шкільної превентивної освіти.

Для проведення факультативних занять у загальноосвітніх навчальних закладах рекомендуємо користуватися програмами та навчально-методичною літературою, схваленими Міністерством для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Вивчення предмета у 8 класі здійснюватиме за підручниками, рекомендованими Міністерством.

Зміст, структура, методичний апарат підручників підпорядковані загальній меті – формуванню і розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства освіти і науки України та Інституту модернізації змісту освіти.

У старшій школі економіка як базова дисципліна у 2016/2017 навчальному році викладається в 11-класах всіх профілів, окрім економічного (одна година на тиждень). У 2016/2017 навчальному році економіка викладається на профільному рівні у класах економічного профілю. Навчання здійснюється за програмами, які знайомі вчителям:

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 класи. Рівень стандарту, академічний рівень. — 2010»;

«Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 10–11 клас. Профільний рівень. 2010». (наказ МОН від 28.10.2010 № 102).

Економіка у 2016/2017 навчальному році в загальноосвітніх навчальних закладах на рівні стандарту та академічному рівні вивчається у 11 класах, програма розрахована на 35 годин, що охоплюють години вивчення матеріалу на уроках, включно з тими, які призначені для виконання практичних робіт, та резервний час.

Для вивчення навчального предмету економіка рекомендовано підручники-переможці Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів:

Економіка (рівень стандарту, академічний рівень). 11 клас (авт. Радіонова І. Ф.), Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011;

Економіка. (рівень стандарту, академічний рівень), 11 клас (авт. Крупська Л. П., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.). — Харків: Ранок, 2011.

Профільне навчання економіки у старшій школі забезпечується вивченням курсу «Економіка» протягом 210 годин навчального часу (по три години на тиждень у 10-му та 11-му класах), уведенням курсів за вибором та факультативів і близьких до економіки предметів: математики на академічному рівні та географії на профільному.

Економіка у 2016/2017 навчальному році на профільному рівні в загальноосвітніх навчальних закладах викладається у 10-х та 11-х класах, її програма розрахована на 105 годин, що охоплюють 90 годин на вивчення матеріалу на уроках, 10 годин на виконання практичних (лабораторних) робіт, та 5 годин резервного часу в кожному класі.

Для вивчення навчального предмету «Економіка» рекомендовано підручники-переможці Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників:

Економіка (профільний рівень). 10 клас. Радіонова І. Ф., Радченко В. В. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011;

Економіка. (профільний рівень), 10 клас. (авт. Крупська Л. П., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.) — Харків, Ранок, 2011;

Економіка (профільний рівень). 11 клас. Радіонова І. Ф., Радченко В. В. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011;

Економіка. (рівень профільний), 11 клас. (авт. Крупська Л. П., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.) — Харків, Ранок, 2011.

В 11 класі учні переходять до вивчення підприємництва та різних аспектів діяльності фірм, особливостей національної економіки та ролі уряду в її функціонуванні, а також особливостей розвитку світової економіки та інтеграційних процесів у світі.

Оскільки освіта, маючи подвійну роль, як соціальну так і економічну, повинна забезпечити оволодіння учнями ключовими компетенціями для

навчання протягом життя, то предмети і курси економічного циклу повинні відігравати провідну роль у формуванні почуття новаторства і підприємливості, навчати підприємницьких умінь, знань, установок для забезпечення розвитку підприємницького мислення та підприємницької культури.

Під час організації **допрофільного вивчення економіки у 8–9-х класах** за рахунок годин варіативної складової навчального плану рекомендуємо вивчати курс економіки за **програмою «Основи економіки»** (авт. Л. М. Кириленко, Л. П. Крупська, І. М. Пархоменко, І. Є. Тимченко) та навчальним посібником «Моя економіка» (авт. Л. М. Кириленко, Л. П. Крупська, І. М. Пархоменко, І. Є. Тимченко).

У класах з поглибленим вивченням економіки пропонуємо до використання програми «Основи економіки» автора І. І. Климюка.

Курси за вибором можуть бути короткочасними (9-17 годин) та розраховані як на 35, так і на 105 годин. Прикладами програм курсів за вибором, які можуть бути використані в навчально-виховному процесі, є:

Збірник програм з економіки (спецвипуски журналу «Економіка в школах України» 2013 рік, 2015 рік, листи ПТЗО від 16.02.2012 № 14.1/12-Г-55, від 14.08.2012, № 14.1/12-Г-214, від 16.02.2012 № 14.1/12-Г-5);

Навчальна програма курсу за вибором «Економіка» для учнів 2–11 класів (авт. Решетняк О. В., Лелюк Ю. М. Бєскова Н. В., Пужайчерда Л. М., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.) (лист ПТЗО від 06.06.2014 № 14.1/12-Г-8526);

Програма курсу за вибором «Фінансове виховання» (авт. Золотаревич І., Біденко С.) (лист ПТЗО від 14.08.2012 № 14.1/12-Г-214);

Програма «Основи податкових знань» (автори Калач Г. М., Коваленко Ю. М., Забарна Т. А., Мискіна О. О., Гільберг Т. Г.) (лист МОН від 06.08.2013 № 1/11-12597);

Навчальна програма білінгвальних курсів французькою мовою «Сучасні технології. Основи діловодства та економічних знань» (розробник Дмитренко О. А.) (лист ПТЗО від 15.10.2013 № 14.1/12-Г-594);

Навчальна програма курсу за вибором «Основи бізнесу та фінансів» (авт. Зимовський Д. С.) (лист ПТЗО від 15.10.2013 № 14.1/12-Г-593);

Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (частина 1, частина 2) (укладачі Радченко В. В., Бицюра Ю. В.) (лист ПТЗО від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-56);

Навчальна програма курсу за вибором «Споживач на ринку послуг» (автор Данилова О. Є.) (лист ПТЗО від 11.02.2014 № 14.1/12-Г-355);

«Фінансова грамотність» (35 годин) навчальна програма курсу за вибором для учнів 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автори Смовженко Т. С. Кравченко І. С.) (наказ МОН від 18.09.2014 № 1054);

«Фінансова грамотність» (105 годин) навчальна програма курсу за вибором для учнів 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів (за загальною редакцією Смовженко Т. С.) (наказ МОН від 18.09.2014 № 1054);

Навчальна програма курсу за вибором «Родинні фінанси» для учнів 5 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ПТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-328);

Навчальна програма курсу за вибором «Фінансово-грамотний споживач» для учнів 6 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та інш.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-329);

Навчальна програма курсу за вибором «Фінансова культура» для учнів 7 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-330);

Навчальна програма курсу за вибором «Прикладні фінанси» для учнів 8 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-331);

Навчальна програма курсу за вибором «Економіка & фінанси» для учнів 9 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-332);

Програма факультативного курсу «Абетка з основ житлово-комунального управління» (авт. Сафіуліна К. Р., Погорелова В. В., Левицький Д. М., Колієнко А. Г., Кузуб. А. Є., Касабова І. А.) (лист ІМЗО від 04.12.2015 № 2.1/12-Г-100);

Програма курсу за вибором «Основи енергопостачання та енергоспоживання» (авт. Сафіуліна К. Р.) (лист ІМЗО від 02.06.2016 № 2.1/12-Г-268).

Під час роботи за зазначеними вище навчальними програмами вчитель має право коригувати кількість годин залежно від можливостей навчального закладу.

Для поглиблення і розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання пропонуються курси за вибором, які викладаються за рахунок варіативного компонента змісту освіти.

Основними завданнями курсів за вибором є забезпечення вивчення економіки і споріднених з нею предметів на достатньому рівні. За їх допомогою відбувається трансформація наукових знань учнів у їхній практичний досвід. Практичні роботи, екскурсії, презентації, дослідження, моделюючі або ситуативні вправи є невід'ємною складовою занять. Робочі плани профільних класів можуть містити багато курсів за вибором і факультативів. Тим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, яка надає учням можливість обрати індивідуальну освітню програму.

Розвиток не тільки економічного мислення, а й фінансових компетенцій і культури, забезпечує курс **«Фінансова грамотність»**, який впроваджується в рамках проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації України у 2012–2019 роках (наказ МОНмолодьспорту України від 19 липня 2012 р. № 828).

У старшій школі цей курс пропонується викладати у 10-х класах у межах варіативної складової змісту освіти. Навчальна програма даного курсу розрахована на повний академічний рік (2 семестри). Вона містить 4 блоки — «Введення до власних фінансів», «Заощадження та інвестування», «Запозичення», «Страхування та власний бюджет» та розрахована на 35 годин та 105 годин.

Розроблено навчально-методичне забезпечення курсу за вибором «Фінансова грамотність» у старшій школі:

підручник з курсу «Фінансова грамотність» (колектив авторів за заг. ред. д. екон. н. професора Смовженко Т. С.) (наказ МОН від 24.06.2014 № 750);

інтерактивний електронний посібник «Фінансова грамотність» (Лист ПТЗО від 28.03.2014 № 14.1/12-Г-480);

«Фінансова грамотність : робочий зошит для учня / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – К., (лист ПТЗО від 08.02.2012 № 1.4/12-Г-30);

«Фінансова грамотність : навч. посібник для вчителя / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, (лист ПТЗО від 07.05.2012 № Г-98.).

Курс за вибором «Фінансова грамотність» у початковій школі впроваджується за програмами авторів: Рябової О. Б., Криховець-Хом'як Л. Я, Чарторинської Л. І. за загальною редакцією доктора економічних наук, проф. Т. С. Смовженко, які розраховано на 17 годин та рекомендовано Міністерством освіти і науки України і розміщено на сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (imzo.gov.ua) у розділі «Дослідно-експериментальна робота»:

«Фінансова абетка» для учнів 2 класу (лист МОН від 20.05.2015 № 1/11-7119);

«Фінансова арифметика» для учнів 3 класу (лист МОН від 20.05.2015 № 1/11-7118);

«Фінансова поведінка» для учнів 3 класу (лист МОН від 20.05.2015 № 1/11-7117).

Дані програми включено до Збірника варіативних навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 н. р.

Викладання курсу «Фінансова грамотність» в основній школі пропонується за програмами авторів: Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін. за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С., які розраховано на 17 годин (та 35 годин) та схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з економіки Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (їх перелік зазначено вище). Програми мають повну навчально-методичну підтримку: посібники для вчителя та робочі зошити для учнів, електронні версії яких розміщено на сайті Інституту модернізації змісту освіти (imzo.gov.ua) у розділі «Дослідно-експериментальна робота».

З метою виявлення та активізації виховного потенціалу сім'ї у формуванні ключових життєвих компетентностей дітей, зокрема фінансових, економічного способу мислення, споживчої культури дітей як чинника економічного виховання, підвищення економічної свідомості батьків та їхньої фінансової грамотності, організації спільної взаємодії сім'ї,

навчального закладу, громади, фінансових установ та для популяризації фінансової просвіти розроблено **програму курсу для батьків «Відкриті родинні студії. Фінансова мудрість родинної педагогіки»** (авт. Кікінеджи О. М., Сампара О. В., Рябова О. Б., Ткаченко Н. В., Лапішко З. Я. та ін. за заг. ред. Смовженко Т. С.) 1-4 класи (лист ПТЗО від 25.06.2015 № 14.1/12-Г-567) та навчально-методичний посібник для батьків: «Відкриті родинні студії «Фінансова мудрість родинної педагогіки» (лист ПТЗО від 25.06.2015 № 14.1/12-Г-567).

Усі зазначені програми та навчально-методичне забезпечення з курсу «Фінансова грамотність» можна використовувати як для варіативної складової навчальних планів, так і під час проведення факультативних занять та гурткової роботи. Окрім цього, зважаючи на повне навчально-методичне забезпечення курсу «Фінансова грамотність» та з метою дотримання чистоти експерименту у всіх навчальних закладах, що долучені до дослідно-експериментальної роботи з упровадження курсу «Фінансова грамотність» (наказ МОНмолодьспорту України від 19.07.2012 № 828, наказ МОН від 17.06.2013 № 776, наказ МОН від 24.03.2016 № 324), необхідно і доцільно використовувати навчально-методичне забезпечення вищезазначених авторів.

Перелік матеріалів та навчально-методичного забезпечення, який може використовуватись під час вивчення курсу за вибором «Фінансова грамотність», постійно оновлюється, друкується у щорічному інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України та розміщуються на офіційних веб-сайтах: Міністерства освіти і науки та ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Споживча освіта реалізується шляхом формування раціональної та свідомої споживчої поведінки і є актуальним завданням сучасної системи освіти в Україні. Важливим завданням є продовження впровадження в навчальний процес курсу за вибором «Основи споживчих знань» та програм, що реалізуються в рамках проекту **«Здоров'я дитини — здорове харчування»** (авт. програм «Здоров'я дитини — здорове харчування» для учнів 3–4 та 5–7 класів А. І. Довгань, О. В. Овчарук, Л. М. Пужайчереда). Підтримку зазначеного курсу забезпечать навчально-методичний посібник «Ми обираємо здорове харчування Довгань А. І., Овчарук О. В., Пужайчереда Л. М., за загальною редакцією Овчарук О. В. (лист ПТЗО від 29.05.2014 № 14.1/12-Г-767) та «Навчально-методичні матеріали для проведення занять та позаурочних заходів з питань раціонального харчування на тему «Молоко та молочні продукти» Довгань А. І., Овчарук О. В., Пужайчереда Л. М. за загальною редакцією Овчарук О. В., (лист ІМЗО від 22.03.2016 № 2.1/12-Г-80).

Навчально-методичне забезпечення вивчення економіки постійно поповнюється новими навчальними посібниками як традиційного характеру, так і інноваційні за змістом і формою, вони готуються як фахівцями різних рівнів, так і вчителями-практиками, які діляться своїм досвідом. Перелік посібників, які можуть бути використані під час вивчення економіки, постійно оновлюється, друкується ц щорічному інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України та розміщений на офіційному веб-сайті

Міністерства освіти і науки: www.mon.gov.ua та веб-сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»: imzo.gov.ua.

Суттєву допомогу для підвищення свого фахового рівня та в підготовці до уроків з економіки вчителям надають науково-методичний журнал «Географія та економіка в рідній школі» Міністерства освіти і науки України та науково-методичний журнал «Економіка в школах України».

Предмети художньо-естетичного циклу

Предмети художньо-естетичного циклу в школі спрямовані не тільки на естетичне виховання учнів, а завдяки впливу на емоційно-чуттєву сферу через образний зміст творів мистецтва вони здатні ефективно впливати на формування патріотизму, моралі та інших загальнолюдських цінностей.

У 2016/2017 навчальному році вивчення предметів художньо-естетичного циклу здійснюватиметься за такими програмами:

у 5 – 8 класах за навчальною програмою «Мистецтво. 5 – 9 класи». Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013;

у 9 класі – за програмою «Художня культура. 9 клас». – К.: Ірпінь: Перун, 2005;

у 10 – 11-х класах – за програмами «Художня культура» рівню стандарту, академічного та профільного рівнів.

Програми розміщені на офіційному сайті МОН: (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>);

Навчальна програма «Мистецтво. 5-9 класи» (авт. Л. Масол, О. Коваленко, Г. Сотська, Г. Кузьменко, Ж. Марчук, О. Константинова, Л. Паньків, І. Гринчук, Н. Новикова, Н. Овіннікова) включає три блоки: «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» та інтегрований курс «Мистецтво». Цілісна структура програми передбачає наскрізний тематизм та логіку побудови змісту за роками навчання від 5 до 9 класу. У 5–му класі учні засвоюють особливості *мови* різних видів мистецтва, у 6–му класі – палітру *жанрів* музичного та образотворчого мистецтва, у 7–му класі – новітні явища в мистецтві в єдності традицій і новаторства. У 8 – 9 класах учні опановуватимуть *стилі та напрями* мистецтва.

Наголошуємо, що для формування в учнів мистецьких компетентностей та реалізації практико-орієнтованого компонента змісту програми предмети художньо-естетичного циклу: *музичне мистецтво, образотворче мистецтво, інтегровані курси «Мистецтво» та «Художня культура»* мають викладати вчителі зі спеціальною мистецько-педагогічною освітою (вчитель музичного та образотворчого мистецтва, художньої культури).

Упродовж навчання у 8 класі, відповідно до навчальної програми учні загальноосвітніх навчальних закладів опановуватимуть особливості стилів і напрямів мистецтва минулого (античний, візантійський, романський, готика, Ренесанс (I семестр); бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм (II семестр), у процесі чого засобами різних видів мистецтва розкриватиметься тема року.

Особливістю навчальної програми є варіативність художнього змісту: кожен учитель може творчо ставитися до змісту, поурочного розподілу навчального художнього матеріалу. Він має можливість обирати мистецькі твори для сприймання та виконання, орієнтуючись на навчальну тематику та критерій їх високої художньої якості, а також розробляти художньо-практичні та інші види завдань для учнів, враховуючи програмні вимоги, мету уроку, дбаючи про цілісну драматургію уроку.

У 5 – 7 класах пріоритетними є різноманітні форми практичної діяльності учнів, у процесі чого відбувається їхнє самовираження у співі, інструментальному музикуванні, малюванні, ліпленні, конструюванні, театралізації тощо.

У 8 класі, як і у попередні навчальні роки, пізнання мистецтва відбувається через сприймання, інтерпретацію і оцінювання художніх творів з акцентом на культурологічний контекст та *творче самовираження* учня, насамперед, у музичній та художній діяльності, що реалізується, зокрема, у виконанні різноманітних завдань та *мистецьких проєктів* (індивідуальних, колективних) відповідно до потреб учнів у співі чи малюванні, конструюванні тощо, що сприятиме активному формуванню компетентностей, визначених навчальною програмою, а саме:

наприкінці 8 класу учень виявляє здатність:

- інтерпретувати зміст творів мистецтва різних видів і стилів відповідно до соціокультурного контексту;
- розробляти індивідуальні та колективні проєкти з мистецтва різних епох;
- застосовувати зв'язки між різними видами мистецтва у художньо-творчій діяльності;
- висловлювати особистісно-ціннісне ставлення щодо мистецтва різних стилів, виявляти комунікативні вміння в процесі обговорення різних явищ мистецтва в групах, виконувати проєкти з мистецтва;
- здійснювати самостійну пошукову діяльність щодо мистецтва різних стилів, використовувати музейні матеріали».

Саме тому важливо не перетворити курс «Мистецтво» у 8 класі в суто інформативний, не перевантажувати учнів зайвою інформацією, а наповнити його завданнями художньо-практичного спрямування. Для цього навчальною програмою передбачено виконання учнями практичних завдань, зокрема пошукового (мистецькі проєкти) та творчого (виконання живописних та графічних композицій, театралізацій тощо) характеру.

Важливого значення слід приділяти застосуванню на уроках інтегративних художньо-педагогічних технологій, методів і прийомів стимулювання асоціативно-образного мислення (міжвидових мистецьких паралелей, аналогій, порівнянь тощо), що зумовлено спільним тематизмом, який об'єднує навчальний матеріал різних видів мистецтва, насамперед музичного і образотворчого. Також на уроках доцільно застосовувати інтерактивні, проблемно-евристичні, комп'ютерні технології; стимулювати пошук учнями в мистецтві особистісно значущих смислів, співзвучних власному досвіду.

Навчальна та методична література з предметів художньо-естетичного циклу, рекомендована МОН, зазначена у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, що розміщені на офіційному сайті МОН.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання, зокрема науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта», газету «Шкільний світ» та ін.

Захист Вітчизни

Не дивіться на Україну, як на землю своїх батьків.

Дивіться на неї, як на землю своїх дітей.

І тоді прийдуть зміни...

Святослав Вакарчук

У Конституції України визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу, тому незважаючи на те, чи будуть учні проходити військову службу у Військовій організації держави чи ні, до захисту своєї Вітчизни вони повинні бути готовими завжди.

Проблема національної безпеки є однією з ключових у розвитку будь-якого суспільства. Суспільна система, що нездатна забезпечити власну національну безпеку, завжди перебуває на межі ризику свого припинення.

Метою предмета «Захист Вітчизни» є не тільки необхідність теоретичної, практичної, фізичної і психологічної підготовки учнівської молоді до захисту Вітчизни і проходження військової служби у Збройних Силах України чи інших військових формуваннях України, а й створення умов для формування та удосконалення життєво необхідних знань, умінь і навичок, високої патріотичної свідомості.

Мета предмета досягається глибоким та осмисленим вивченням матеріалу за кількома напрямками, які розподілені на розділи, кожний з яких має свої завдання.

Відповідно до мети сформовано завдання предмета:

- підготовка молоді до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;

- підготовка молоді до служби у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, виконання військового обов'язку в запасі.

Навчальний предмет «Захист Вітчизни» є обов'язковим і включається до інваріантної частини навчального плану та викладається протягом трьох періодів – у 10-11 класах та під час навчально-польових зборів (занять у лікувально-оздоровчому закладі). Відповідно до Типових навчальних планів для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки від 27.08.2010 № 834, зі змінами, що внесені наказом Міністерства освіти і науки від 29.05.2014 № 657, на вивчення предмета у 2016/2017 навчальному році передбачено:

- у класах з військово-спортивним профільним навчанням – 2 год. на тиждень;

- у класах всіх інших напрямів – 1,5 год. на тиждень.

Кількість годин може бути збільшена за рахунок варіативної складової навчального плану.

Зміст програмового матеріалу, у залежності від матеріальної бази, регіональних особливостей тощо і може бути змінений на 20 відсотків. Послідовність вивчення тем учитель предмета «Захист Вітчизни» коригує самостійно (в межах року навчання).

У 2015/2016 навчальному році в рамках всеукраїнського конкурсу «Вчитель року – 2016» вперше відбулося педагогічне змагання серед учителів навчального предмета «Захист Вітчизни». Здобутий багатючий досвід, що потребує поширення.

Ознайомитися з матеріалами учасників можна за посиланням:

<http://mon.gov.ua/teacher2016/uchasniki-teacher-2016/zahust/> .

Майстер-класи учасників III туру -

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLlGoA1PEos6aGcutEu2NDEomutg9sKW-n>

Уроки учасників III туру -

https://www.youtube.com/playlist?list=PLlGoA1PEos6bGlCcmV_y5bj01vQgDjG3f

Детальніше про перебіг Конкурсу можна ознайомитись за посиланням:

<http://vippo.org.ua/index.php?pagename=teacher-year>.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства (www.mon.gov.ua) та Інституту модернізації змісту освіти (www.imzo.gov.ua).

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: загальнодержавний методично-інформаційний журнал «Оборонний вісник» та ін.

Зокрема у щомісячному виданні Центру військової політики та політики безпеки (ЦВППБ) журналі «Оборонний вісник» міститься широкий спектр інформації військової сфери, яка може використовуватися вчителями і учнями загальноосвітніх навчальних закладів під час підготовки та проведення уроків з предмета «Захист Вітчизни».

Особливістю видання є поєднання інформаційних, аналітичних матеріалів, новин сектора безпеки і оборони України та за військові структури (формування) провідних країн світу.

Допоміжним матеріалом для вчителів буде тематичний розділ з вичерпною, підготовленою профільними фахівцями інформацією, в обсягах та змістом навчального матеріалу та періодичністю відповідно до річного тематичного плану. Розділ журналу “Мій погляд”, Internet- сторінка сайту ЦВППБ (www.defpol.org.ua) та електронна адреса (e-mail: info@defpol.org.ua) відкрита для налагодження зворотного зв'язку з аудиторією читачів, обговорення з ними проблемних питань та висвітлення досвіду з питань

організації військово-патріотичного виховання, а також для надання відповідей, що виникатимуть під час підготовки до проведення та викладання предмета «Захист Вітчизни».

На основі визначених головної мети і завдань та відповідно Державного стандарту предмет вивчається за трьома змістовими лініями:

- основи військової справи та військово-патріотичне виховання;
- основи попередження і захисту у надзвичайних ситуаціях;
- основи медичних знань, надання домедичної допомоги.

Вивчення предмета «Захист Вітчизни» проводиться окремо для юнаків та дівчат (відповідно до листа-роз'яснення Міністерства освіти і науки України від 09.10.2002 № 1/9-444). Поділ класу на групи здійснюється згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Нормативів наповнюваності груп дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), груп продовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах» від 20.02.2002 № 128 (додаток 2). Навчальний предмет при цьому в обох випадках носить назву «Захист Вітчизни» (з уточненням «Основи медичних знань» для дівчат).

Разом з тим, дівчата, за їх власним бажанням (у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників) та відповідно до рішення педагогічної ради навчального закладу, можуть навчатися за програмою для юнаків (тематичний план №1). Юнаки, які за станом здоров'я або релігійними поглядами звільнені від засвоєння основ військової справи, можуть вивчати предмет за програмою для дівчат (тематичний план №1) «Основи медичних знань».

Предмет «Захист Вітчизни» викладається протягом трьох періодів – у 10 і 11 класах під час навчального року та під час навчально-польових зборів (занять у лікувально-оздоровчому закладі). **Навчально-польові заняття (збори) можна проводити поетапно (по мірі вивчення тем або розділів), у кінці першого семестру та навчального року, за рахунок літньої практики (10 клас).**

Програма для проведення навчально-польових зборів не залежить від потижневого навантаження і розрахована на 18 навчальних годин.

Юнаки вивчають такі розділи: Збройні Сили України на захисті Вітчизни; міжнародне гуманітарне право; тактична підготовка; вогнева підготовка; статuti Збройних Сил України; стройова підготовка; військова топографія; прикладна фізична підготовка; військово-медична підготовка; основи цивільного захисту.

Дівчата – основи цивільного захисту; міжнародне гуманітарне право про захист цивільного населення; основи медичних знань і допомоги; домедична допомога у надзвичайних ситуаціях; допомога хворим та догляд за хворими.

Основи цивільного захисту, як розділ програми, для групи юнаків і для групи дівчат є спільним.

Практичне закріплення теоретичного матеріалу з розділу «Основи цивільного захисту» також передбачається під час проведення Дня цивільної оборони (цивільного захисту) в загальноосвітніх навчальних закладах.

Розділ програми «Військова топографія» має навчити розуміти, читати і знати топографічну карту. Учитель має пояснити учням значення відповідних знань під час проходження військової служби та під час воєнних дій. Необхідно роз'яснити учням важливу роль і значення топографічних карт у проведенні військових операцій (зокрема на прикладі АТО) та вказати на виняткову її важливість при переміщенні по території військових з'єднань на рівні роти, полку, батальйону.

При поясненні розрахунку азимуту необхідно пояснити учням, що відповідні знання є необхідною умовою для виконання бойових завдань артилерійськими розрахунками та при переміщенні, відповідно до наказів військового керівництва.

Необхідно пояснити учням, що вміння визначити місцевий час та його розрахунок є важливим елементом формування та реалізації відповідних завдань, що стоять перед підрозділами Збройних Сил України у воєнний час.

Слід вказати на виняткове велике значення сучасних технологій зі збору та оброблення космічних і авіаційних знімків на територію проведення бойових дій з метою локалізації військових підрозділів та бойової техніки противника.

Практичне закріплення вмінь та навичок з військової топографії здійснюється під час проведення військово-польових занять (зборів).

Стрільба з автомата та малокаліберної гвинтівки проводиться на відповідно обладнаних стрільбищах і в тирах за планами військових комісаріатів на підставі наказів, погоджених з начальником гарнізону (командиром військової частини, начальником вищого навчального закладу), органом управління освітою і керівником навчального закладу.

З метою практичного закріплення рівня знань, умінь та навичок учнів наприкінці навчального року проводяться навчально-польові заняття (збори), у тому числі, з використанням навчально-методичної бази військових частин, відповідних кафедр вищих навчальних закладів, військових комісаріатів, оборонно-спортивних, військово-оздоровчих таборів, базових навчальних закладів, центрів допризовної підготовки тощо. Їх організація і проведення планується керівником навчального закладу відповідно до діючих вимог.

Для більш ефективної організації навчально-польових зборів рекомендуємо визначити школи міста (району), на базі яких проводитимуться заняття, залучивши до них учнів з інших шкіл, об'єднавши їх у навчальні взводи й відділення.

Урок, як основна організаційна форма предмета «Захист Вітчизни», в усіх загальноосвітніх навчальних закладах починається з шиккування, виконання гімну України, перевірки готовності класу до уроку і тренування за тематикою уроку протягом 3-5 хв. На заняттях стосунки між учнями та вчителем, а також учнів між собою підтримуються на зразок взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України.

З метою підвищення протимінної безпеки населення та дітей Міністерство освіти і науки рекомендує у загальноосвітніх навчальних

зкладах спланувати цикл уроків та виховних заходів присвячених поведженню учнів з вибухонебезпечними предметами на які учні можуть наразитися. Для проведення уроків рекомендовано використовувати відеоматеріали з питань протимінної безпеки для загального населення та дітей, що розроблені Державною службою з надзвичайних ситуацій, ОБСЄ, ЮНІСЕФ та отримали статус соціальної реклами від Національної Ради з питань телебачення та радіомовлення. З цими матеріалами можна ознайомитись в Інтернеті за посиланнями: <https://www.dropbox.com/s/6tqoszr2xmiz5lj/Mines.mp4>; <https://www.dropbox.com/s/wra85b4hfpdmagn/mns%20720x576%20low%2003.08.14.avi>; <https://www.dropbox.com/s/z8fz2ktrd2f0nm7/mns%20720x405%2003.08.14.mp4>.

Основними функціями оцінювання є контролююча, навчальна, діагностична і виховна. При оцінюванні навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни» вчителем оцінюються: якість знань, умінь та навичок учнів; нормативні показники, контрольні вправи (нормативні показники та вправи подано у навчальній програмі). Якість виконання нормативів визначає рівень індивідуальної підготовки учнів.

Під час оцінювання рекомендується:

- здійснювати індивідуальний підхід, тобто створювати для учня такі умови, які відповідають особливостям його розвитку, рівню фізичного підготовленості, стану здоров'я;
- конкретизувати завдання, визначеного змістом даного уроку, за яке учня буде оцінено;
- застосовувати гласність оцінки (своєчасно інформувати учня про оцінку з коротким аналізом виконання учнем рухової дії);
- врахувати: особисті досягнення учнів протягом навчального року; ступінь активності учнів на уроках; залучення учнів до занять фізичною культурою в позаурочний час; участь у спортивних змаганнях усіх рівнів.

Під час складання контрольних вправ з прикладної фізичної підготовки потрібно врахувати деякі особливості, спрямовані на забезпечення учнів від нещасних випадків:

1. Контрольні вправи складають тільки учні основної медичної групи, які на момент прийняття нормативу не скаржаться на погане самопочуття та стан здоров'я.
2. Перевірка безпечності місць занять та справності інвентарю.
3. Обов'язкова присутність медичного працівника.
4. Проведення розминки.

При здачі заліків та нормативів також мають ураховуватися фізіологічні особливості та релігійні погляди учнів.

Важливими умовами успішності занять з предмета є висока дисципліна, організованість, відповідальність учнів.

Для активізації військово-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах рекомендується вести гурткову роботу відповідного напрямку. При проведенні такої роботи необхідно керуватися Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, навчальною програмою «Захист Вітчизни», угодою про співробітництво між

обласним департаментом (управлінням) освіти і науки та обласним військовим комісаріатом про спільну діяльність з питань військово-патріотичного виховання учнівської молоді.

Вчителям захисту Вітчизни рекомендуємо надавати організаційно-методичну допомогу та брати участь у проведенні в навчальних закладах Уроків мужності (лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 № 1/9-412 «Про проведення Уроків мужності»), які стануть фундаментом формування у дітей та молоді сучасної національної ідентичності на кращих прикладах мужності і звитяги, виявлених нинішніми захисниками Батьківщини, на героїці сучасної боротьби за незалежність і цілісність держави.

Темами цих уроків мають бути мужність українських військових та добровольців, їх вірність Присязі українському народові, готовність віддати життя за мир і спокій в Україні, а також героїзм простих українців (волонтерів), які з перших днів антитерористичної операції допомагають забезпечувати війська захисним спорядженням, ліками, продовольством та, не зважаючи на ризик, вивозять із захоплених міст і сіл мирних громадян. Варто згадати і про українців, які приймають у себе родини, що вимушені покинути свої рідні домівки.

Лейтмотивом уроків має стати любов до України, самовідданість і патріотизм її захисників, активна громадянська позиція українців, особиста відповідальність за долю держави.

Форми проведення Уроків мужності можуть бути різноманітними, на вибір навчального закладу: зустрічі з учасниками бойових дій, волонтерами, відвідання військовослужбовців, які отримали поранення внаслідок виконання бойових завдань в рамках проведення заходів антитерористичної операції та проходять реабілітацію, виступи дитячих творчих колективів, написання листів до вояків у рамках Всеукраїнської акції «Лист пораненому».

Всі заходи мають враховувати вікові та психологічні особливості дітей.

Радимо анонси про проведення Уроків мужності розміщувати на офіційних сайтах органів управління освітою, навчальних закладів.

Безпека під час проведення навчальних занять із предмета «Захист Вітчизни» забезпечується їх чіткою організацією, суворим дотриманням заходів, що визначаються статутами, курсом стрільб, відповідними керівництвами та настановами.

Керівники навчальних закладів зобов'язані вживати заходів щодо попередження загибелі та травмування учнів, встановлювати необхідні вимоги безпеки під час роботи з озброєнням та військовою технікою, під час здійснення маршу в район занять, проведення занять, стрільб, спеціальних занять і робіт, своєчасно доводити ці вимоги до учнів та добиватися їх суворого виконання.

Перед початком занять керівник навчального закладу зобов'язаний особисто впевнитись, що для цього створені безпечні умови, учні засвоїли вимоги безпеки та мають достатні практичні навички щодо їх виконання.

Відповідальність за дотримання учнями вимог безпеки на заняттях несуть учителі предмета «Захист Вітчизни».

Фізична культура

Фізичне виховання — важливий засіб фізичного, соціального та духовного розвитку учнівської молоді.

Метою навчального предмета «Фізична культура» є формування в учнів стійкої мотивації до збереження і зміцнення свого здоров'я та ціннісних орієнтацій щодо здорового способу життя. Предмет надає змогу:

створити цілісну уяву про вплив занять фізичними вправами на розвиток особистості;

оволодіти технікою рухових дій;

набути навичок організації та методики проведення найпростіших форм занять фізичною культурою;

сприяти профілактиці шкідливих звичок тощо.

Заняття фізичною культурою повинні увійти до звички школяра. Рух, змагання, самоствердження – природна суть фізичної культури і спорту.

Типовими навчальними планами для загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році на вивчення предмета «Фізична культура» в інваріантній складовій передбачено:

5-9 класи – 3 години на тиждень;

10-11 класи – 2 години на тиждень;

10-11 класи спортивного та військово-спортивного профілів – 5 годин на тиждень.

При складанні розкладу занять на навчальний рік слід враховувати місцеві кліматичні умови, матеріальну базу навчального закладу освіти, кадрове забезпечення вчителями фізичної культури тощо.

Години фізичної культури передбачені усіма варіантами Типових навчальних планів і повинні фінансуватися та використовуватися в повному обсязі. Вони зазначаються в розкладі уроків, враховуються в педагогічному навантаженні вчителів. Враховуючи те, що уроки фізичної культури за своїм змістом і специфікою забезпечують рухову активність учнів і не вимагають надмірного розумового напруження, години їх проведення не враховуються при підрахунку гранично допустимого навантаження учнів. Це дає змогу в кожному класі повноцінно використовувати усі навчальні години варіативної складової Типових навчальних планів, не перевищуючи загального обсягу навчального навантаження (сума інваріантної і варіативної складових). Розклад уроків повинен враховувати оптимальне співвідношення навчального навантаження протягом тижня, а також доцільне чергування протягом дня і тижня предметів природничого і гуманітарного циклів з уроками музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання та основ здоров'я і фізичної культури.

У 2016/2017 навчальному році вивчення фізичної культури здійснюватиметься за навчальними програмами, які мають відповідний гриф Міністерства освіти та науки України.

Заняття з фізичної культури в навчальних закладах проводяться вчителем фізичної культури або особою, яка має спеціальну освіту та кваліфікацію: тренер, керівник гуртка, групи, спортивної секції тощо.

До занять з фізичної культури і спорту допускаються учні, які пройшли обов'язковий медичний профілактичний огляд відповідно до Положення про медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, не мають протипоказань щодо стану здоров'я, в яких визначені рівень фізичного розвитку і група для занять фізичною культурою.

Присутність учнів на уроках з фізичної культури незалежно від рівня фізичного розвитку і групи для занять фізичною культурою, а також тимчасово звільнені від занять є обов'язковою.

Допустиме навантаження на уроці для тих учнів, які за станом здоров'я належать до підготовчої або спеціальної груп і відвідують уроки фізичної культури, встановлює вчитель фізичної культури.

Організація медичного обслуговування учнів здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Поділ класу на групи дівчат і юнаків під час вивчення предмета в 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 № 128 (додаток 2). При наявності можливостей уроки фізичної культури в 5-9 класах варто проводити для хлопців та дівчат окремо.

Під час планування навчального матеріалу з фізичної культури варто зважати на такі об'єктивні фактори як наявність спортивного залу (майданчика), інвентарю та обладнання, погодні умови тощо. Правильно спланувати навчальну роботу з фізичної культури означає передбачити зміст, форми і методи цієї роботи, врахувати вікові, психологічні і статеві особливості розвитку учнів, рівень їхніх фізичних якостей і рухових здібностей, стан здоров'я тощо.

Змістове наповнення фізичної культури за програмою навчальний заклад формує самостійно з варіативних модулів. Обов'язковим є включення засобів теоретичної і загально-фізичної підготовки, які передбачені програмою для даного класу до кожного варіативного модуля. У 5-6 класах учні мають опанувати 5-6 варіативних модулів, у 7-8 класах – 3-5 модулів, у 9 класі – 3-4 модулі, 10-11 класах – 2-3 модулі. На опанування всіх модулів відводиться приблизно однакова кількість годин. Однак не виключається можливість вмотивованого збільшення або зменшення кількості годин на вивчення окремих модулів.

На заняттях з фізичної культури рекомендуємо здійснювати особистісно орієнтований підхід до навчання учнів за статевими та індивідуальними особливостями фізичного розвитку, а також з урахуванням їхніх потреб і нахилів, навчити учнів «слухати» і «оцінювати» свій фізичний стан, добирати і використовувати різноманітні засоби свого фізичного вдосконалення.

Для оцінювання розвитку фізичних якостей використовуються навчальні нормативи, які розроблено для кожного року вивчення модуля. Контрольні навчальні нормативи є орієнтовними. Порядок їх проведення визначає вчитель відповідно до календарно тематичного планування.

При оцінюванні навчальних досягнень з фізичної культури також враховуються: особисті досягнення школярів протягом навчального року;

ступінь активності учнів на уроках; залучення учнів до занять фізичною культурою в позаурочний час; участь у змаганнях усіх рівнів.

Для попередження нещасних випадків слід дотримуватись вимог безпеки під час проведення занять а, особливо, при складанні контрольних навчальних нормативів, коли учні виконують вправи з максимальним навантаженням.

У період з 01.09 до 01.10 кожного навчального року з метою адаптації учнів до навантажень на уроках фізичної культури прийом контрольних навчальних нормативів не здійснюється, а також обмежується виконання вправ з максимальною інтенсивністю.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством освіти і науки України до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства освіти і науки України та Інституту модернізації змісту освіти.

Трудове навчання (технології). Креслення

Відповідно до типових навчальних планів для загальноосвітніх навчальних закладів на вивчення предмета трудове навчання у 2016-2017 навчальному році відводиться:

у 5 – 6 класах – 2 год. на тиждень;

у 7 – 9 класах – 1 год. на тиждень;

у 10 – 11 класах (незалежно від профілю) – 1 год. на тиждень;

у 10 – 11 класах технологічного профілю – 6 год. на тиждень.

Кількість годин трудового навчання в усіх класах може збільшуватися за рахунок годин варіативної складової навчальних планів, передбачених на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації. Впровадження курсів за вибором технологічного спрямування також може здійснюватися за рахунок варіативної складової.

Вивчення трудового навчання в 2016-2017 навчальному році здійснюватиметься за такими навчальними програмами:

5 – 8 класи – «Навчальна програма з трудового навчання для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 9 класи» (авт.: В. Сидоренко та інші), затверджена наказом МОН України від 29.05.2015 № 585;

9 клас – «Трудове навчання. 5 – 9 класи» (нова редакція) (за загальною редакцією В. Мадзігона);

10 – 11 класи - «Технології. 10-11 класи» (авт.: А. Терещук та інші).

Усі зазначені навчальні програми та програми з креслення розміщено на офіційному веб-сайті МОН України (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>).

Змістове наповнення навчального предмета «Технічна творчість» (для спеціалізованих шкіл з навчанням українською мовою і поглибленим вивченням предметів технічного (інженерного) циклу) може здійснюватися за рахунок курсів за вибором відповідного спрямування.

Учні 5 – 8-их класів в 2016-2017 навчального року навчатимуться за новою програмою, яка містить обов'язкову для вивчення складову та варіативну.

Обов'язкова для вивчення складова обирається школою із запро-

понованих блоків залежно від умов поділу на групи хлопців і дівчат, кадрового забезпечення та інтересів учнів.

Для 5 класу пропонується на вибір два блоки:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП.

Блок 2. Технологія виготовлення текстильних виробів з аплікацією.

Для 6 класу пропонуються такі блоки:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із тонколистового металу та дроту.

Блок 2. Технологія виготовлення вишитих виробів.

Для 7 класу пропонуються такі блоки:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із деревини.

Блок 2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.

Для 8 класу пропонуються такі блоки:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із сортового прокату та листового металу.

Блок 2. Технологія виготовлення швейних виробів.

Блок 3. Технологія виготовлення виробів інтер'єрного призначення.

Освоєння варіативних модулів здійснюється на основі проектно-технологічної діяльності. Варіативні модулі обираються залежно від матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, бажання учнів, регіональних традицій. Навчальною програмою передбачено переліки варіативних модулів, що можуть вивчатися учнями 5-6 класів та 7-9 класів.

Перелік варіативних модулів для 5 – 6 класів:

1. Технологія виготовлення народної ляльки.
2. Технологія виготовлення м'якої іграшки.
3. Технологія виготовлення виробів, оздоблених об'ємною аплікацією.
4. Технологія виготовлення вишитих виробів.
5. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
6. Технологія виготовлення виробів, плетених із бісеру.
7. Технологія виготовлення виробів із бісеру на дротяній основі.
8. Технологія виготовлення писанок.
9. Технологія приготування страв.
10. Технологія виготовлення виробів, оздоблених аплікацією з природних матеріалів.
11. Технологія вирощування рослин (квітів) та догляд за ними.
12. Технологія догляду за тваринами.
13. Технологія виготовлення дерев'яної іграшки.
14. Технологія виготовлення сувенірів із деревинних матеріалів.
15. Технологія виготовлення виробів із деревини та деревинних матеріалів (способом ажурного випилювання).
16. Технологія оздоблення виробів елементами геометричного різьблення.
17. Технологія виготовлення макетів архітектурних споруд із деревини та деревинних матеріалів.
18. Технологія виконання електротехнічних робіт.
19. Технологія оздоблення виробів художнім випалюванням.
20. Технологія виготовлення виробів із тонкого листового металу.

21. Технологія виготовлення виробів із дроту
22. Технологія виготовлення виробів способом металопластики.

Перелік варіативних модулів для 7 – 8 класів:

1. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.
2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних спицями.
3. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
4. Технологія оздоблення одягу.
5. Технологія виготовлення виробів у техніці «макrame».
6. Технологія виготовлення виробів, оздоблених мережками.
7. Технологія виготовлення виробів, оздоблених гладдєвими швами.
8. Технологія виготовлення виробів, оздоблених українською народною вишивкою.
9. Технологія оздоблення виробів вишивкою бісером.
10. Технологія виготовлення сувенірів із текстильних матеріалів.
11. Технологія ремонту та оновлення одягу.
12. Технологія виготовлення писанок.
13. Технологія приготування страв. Традиції української національної кухні.
14. Технологія заготівлі та зберігання продуктів харчування.
15. Технологія вирощування рослин та догляд за ними.
16. Технологія природного землеробства.
17. Технологія виготовлення виробів із шкіри.
18. Технологія плетіння виробів із лози.
19. Технологія плетіння виробів із соломи.
20. Технологія виконання електротехнічних робіт.
21. Технологія оздоблення виробів із деревини геометричним різьбленням.
22. Технологія виготовлення та оздоблення виробів із деревини різьбленням.
23. Технологія оздоблення виробів об'ємним різьбленням.
24. Технологія оздоблення виробів інтарсією (інкрустацією).
25. Технологія оздоблення виробів із деревини мозаїкою.
26. Технологія виготовлення виробів із деревини (з використанням ручних способів обробки).
27. Технологія виготовлення виробів із деревини (способом токарної обробки).
28. Технологія виготовлення виробів із сортового прокату (з використанням ручних способів обробки).
29. Технологія виготовлення виробів із металу (способом токарної обробки).

Із зазначених переліків для кожного класу треба обрати по 2 варіативні модулі (5 – 6 клас), на освоєння яких відводиться по 20 годин навчального часу та 1 варіативний модуль (7 – 8 клас) в обсязі 16 год. Освоєння варіативних модулів відбувається за окремо розробленими програмами до них. Варіативний модуль для 5 – 6 класів можна обрати лише один раз у 5 або 6 класах, для 7 – 8 класів - лише один раз у 7 або 8 класах.

Результатом діяльності учнів при вивченні кожного блоку обов'язкової для вивчення складової програми має бути виріб, а будь-якого

варіативного модуля – проект.

Уся проектна документація (зображення виробу, розрахунок матеріалів, послідовність виготовлення тощо) учнями 5-8 класів виконується в робочих зошитах.

Навчальна програма, за якою навчатимуться у цьому році учні 9 класів, побудована за модульною системою. У першому півріччі учні вивчають варіативний модуль, а у другому проектують та виготовляють комплексний виріб. Вивчення варіативного модуля відбувається за окремо розробленими програмами. Із розробленого переліку варіативних модулів, які можуть вивчатися у 9 класі, вчитель обирає модуль (який не вивчався у 7-8 класах) у залежності від матеріально-технічної бази, фахової підготовленості, регіональних традицій наповнюваності класів та бажання учнів. Варіативні модулі розраховані на 16 годин кожен.

Варіативні модулі, які пропонуються для вивчення у 9 класі:

1. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.
2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних спицями.
3. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
4. Технологія оздоблення одягу.
5. Технологія виготовлення виробів у техніці «макrame».
6. Технологія оздоблення виробів мережками.
7. Технологія оздоблення виробів гладьовими швами.
8. Технологія оздоблення виробів українською народною вишивкою.
9. Технологія виготовлення виробів, вишитих бісером.
10. Технологія вирощування рослин та догляд за ними.
11. Технологія природного землеробства.
12. Технологія заготівлі та зберігання продуктів.
13. Технологія приготування страв. Традиції української національної кухні.
14. Технологія плетіння виробів із лози.
15. Технологія плетіння виробів із соломи.
16. Технологія виготовлення виробів із шкіри.
17. Технологія виконання електротехнічних робіт.
18. Технологія оздоблення виробів із деревини геометричним різьбленням.
19. Технологія оздоблення виробів інкрустацією, інтарсією.
20. Технологія оздоблення виробів із деревини мозаїкою.
21. Технологія виготовлення виробів із деревини (з використанням ручних способів обробки).
22. Технологія оздоблення виробів із деревини різьбленням.
23. Технологія виготовлення виробів із деревини (способом токарної обробки).
24. Технологія виготовлення виробів із сортового прокату (з використанням ручних способів обробки).
25. Технологія виготовлення виробів із металу (способом токарної обробки).
26. Технологія ремонту та оновлення одягу.
27. Технологія оздоблення виробів об'ємним різьбленням.

28. Технологія писанкарства.

29. Технологія виготовлення сувенірів із текстильних матеріалів.

30. Підсумковий проект. Проектування та виготовлення комплексного виробу.

Учні старшої школі в 2016-2017 навчальному році незалежно від профілю навчання (крім технологічного) освоюють навчальний предмет технології (трудове навчання). Навчальна програма має модульну структуру і складається з двох частин – інваріантної та варіативної. Основою інваріантної складової є базовий модуль «Проектні технології у перетворюючій діяльності людини». На вивчення базового модуля у 10-11 класах відводиться по 12 годин. Вивчення другої частини програми передбачається в обсязі 20 годин (один варіативний модуль). Модулі слід обирати з урахуванням побажань учнів, матеріально-технічної бази навчальних шкільних майстерень, фахової підготовленості вчителя. Це дасть можливість учням, незалежно від профілю навчання, оволодіти практичними технологіями, які викликають зацікавленість. Варіативний модуль для 10 – 11 класів можна обрати лише один раз у 10 або 11 класах. Варіативні модулі мають засвоюватися старшокласниками через проектну діяльність, результатом якої є творчий проект.

Перелік варіативних модулів до навчальної програми «Технології. 10-11 класи»:

1. Технологія бісерного плетіння на дротяній основі.
2. Технологія художнього різьблення по дереву.
3. Технологія геометричного гострокутного гуцульського різьблення.
4. Основи лісового господарства.
5. Технологія виготовлення малих архітектурних форм.
6. Технологія вишивання технікою мережки.
7. Технологія художнього набивання на тканині.
8. Технологія плетіння спицями
9. Технологія рельєфного різьблення.
10. Технологія розпису на склі.
11. Технологія соломоплетіння.
12. Технологія інкрустації виробів з деревини.
13. Технологія токарної обробки деревини.
14. Технологія вишивання стрічками.
15. Технологія виготовлення м'якої іграшки.
16. Технологія вишивання шовковими стрічками.
17. Технологія писанкарства.
18. Технологія клаптикового шиття (печворк).
19. Технологія хлібопекарського та кондитерського виробництва.
20. Технологія об'ємної вишивки.
21. Технологія виготовлення листівок.
22. Технологія ниткової графіки.
23. Технологія художньої обробки деревини випилюванням.
24. Технологія в'язання гачком.
25. Технологія дизайну інтер'єру.
26. Технологія пірографії (випалювання на деревині).

27. Технологія дизайну шкільних та офісних меблів.
28. Технологія ручного розпису тканини.
29. Технологія виготовлення штучних квітів.
30. Технологія ліплення.
31. Технологія ручного ткацтва.
32. Технологія виготовлення подарункових упаковок.
33. Технологія виготовлення дитячого одягу.
34. Технологія дизайну предметів інтер'єру.
35. Об'ємне комп'ютерне моделювання.
36. Технологія виготовлення виробів із сучасних деревних матеріалів.
37. Технологія аплікації з текстильних матеріалів та фурнітури.
38. Технологія виготовлення народної ляльки-оберега.
39. Технологія матчворку (конструювання із сірників).
40. Технологія вишивання весільних рушників.
41. Технологія вишивання сорочки.
42. Технологія вишивання бісером.
43. Технологія бісерного ткацтва.
44. Технологія декупажу.
45. Технологія пошиття швейних виробів (із суцільнокроєним рукавом, на основі нічної сорочки).
46. Технологія конструювання та моделювання швейних виробів.
47. Технологія конструювання жіночого одягу.
48. Технологія пошиття плечового виробу з капюшоном (за журнальною викрійкою).
49. Технологія пошиття домашнього взуття.
50. Технологія печворку в'язаного гачком.
51. Технологія валяння виробів.
52. Технологія мозаїки по деревині (маркетрі).
53. Технологія макетування зброї.
54. Технологія електротехнічних робіт (виготовлення електрофікованих виробів).
55. Технологія довбарства.
56. Технологія виготовлення виробів із екструдованого пінополістеролу.
57. Технологія художньої в'язі.
58. Технологія шкіряної пластики.
59. Технологія ремонту та виготовлення меблів.
60. Технологія виготовлення штучних приманок для вудіння риби.

Особливістю технологічного профілю є широкий перелік спеціалізацій, за якими може здійснюватися навчання (наказ Міністерства освіти і науки від 01.10.2008 № 893):

- Деревообробка.
- Кулінарія.
- Основи дизайну.
- Агровиробництво.
- Будівництво. Опоряджувальні роботи.
- Енергетика.

- Конструювання та моделювання одягу.
- Легка промисловість.
- Матеріалознавство та технологія конструкційних матеріалів.
- Металообробка.
- Основи бджільництва.
- Технічне проектування.
- Українська народна вишивка.
- Художня обробка матеріалів.
- Швейна справа.
- Технології сільськогосподарського виробництва.

За наявності відповідного грифа Міністерства освіти і науки профільне навчання може здійснюватися за авторськими програмами з інших, не передбачених переліком спеціалізацій.

У межах технологічного профілю також можлива професійна підготовка старшокласників. Наказом Міністерства освіти і науки № 904 від 23.09.2010 р. затверджено Типові навчальні плани та Типові програми професійно-технічного навчання для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Зазначені плани та програми розроблено з метою узгодження Державних стандартів професійно-технічної освіти та навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів.

Професії, за якими здійснюється професійно-технічне навчання відповідно до Типових навчальних планів та Типових програм розділено за трьома групами у залежності від кількості годин, що відводиться на їх опанування.

До першої групи відносяться:

- «Продавець (з лотка, на ринку)»;
- «Водій автотранспортних засобів категорії «В»»;
- «Водій автотранспортних засобів категорії «С»»;
- «Манікюрниця»;
- «Штукатур».

На опанування зазначених професій відводиться до 480 годин навчального часу: 6 годин на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок технологічного профілю (наказ МОН від 27.08. 2010 № 834, додаток 10) та 10 робочих днів навчальної практики у 10 класі.

До другої групи відносяться:

- «Вишивальниця»;
- «Агент з організації туризму»;
- «Оператор комп'ютерного набору»;
- «Різьбяр по дереву та бересту»;
- Інтегрована професія – «Швачка, Кравець».

На опанування зазначених професій відводиться до 540 годин навчального часу: 6 годин на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок технологічного профілю та 20 робочих днів навчальної практики у 10 класі.

До третьої групи відносяться:

- «Секретар керівника (організації, підприємства, установи)»;
- «Касир (на підприємстві, в установі, організації)»;
- «Перукар (перукар-модельєр)»;

- «Молодша медична сестра з догляду за хворими»;
- «Офіціант»;
- «Секретар-друкарка»;
- «Слюсар з ремонту автомобілів»;
- «Столяр будівельний».

На опанування зазначених професій відводиться до 680 годин навчального часу: 6 годин на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок технологічного профілю, по 2 години на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок варіативної складової навчальних планів та 20 робочих днів навчальної практики у 10 класі.

Збільшення часу навчальної практики передбачається тільки для професійного навчання з метою забезпечення потрібної кількості навчальних годин. Збільшення навчальної практики можна уникнути за рахунок виділення (збільшення) годин з варіативної складової навчальних планів.

У випадку, коли кількість годин на опанування професії менша передбаченої навчальними планами, рекомендуємо запроваджувати профільні курси та курси за вибором профорієнтаційного спрямування, які мають відповідний гриф Міністерства.

Здійснення професійно-технічного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах можливе і за іншими професіями, за умови дотримання вимог Державних стандартів професійно-технічної освіти.

Змістове наповнення технологічного профілю може складатися з декількох курсів за вибором «Професійні проби». Такі курси освоюються учнями послідовно. Програми таких курсів повинні мати відповідний гриф МОН України.

Курси за вибором «Професійні проби» можуть освоюватися за рахунок варіативної складової навчальних планів учнями, що навчаються за будь-яким профілем.

Сучасне трудове навчання базується на практичній діяльності учнів.
Кожен урок повинен мати практичну спрямованість.

Зміст практичних робіт визначається вчителем самостійно залежно від теми уроку та виду робіт, що виконуватимуться під час уроку. Вивчення теоретичного матеріалу доцільно проводити під час практичної роботи, однак не виключається можливість проведення уроків засвоєння нових знань, у ході яких учитель може подати навчальний матеріал усього модуля або його окремої частини. Такі уроки в навчальному процесі можуть бути поодинокими.

Резерв часу, передбачений програмою, учитель може використати на підсилення окремих складових навчальної програми на свій вибір.

До переліку практичних робіт варто включати такі, що сприяють формуванню національно-патріотичних почуттів учнів. Це можуть бути предмети і речі, що у своєму змісті пов'язані з народною культурою українців, а саме: виготовлення декоративно-ужиткових і ремісничих виробів, що характерні для побуту нашого народу. Також це можуть бути вироби військово-патріотичного призначення (різноманітні за конструкцією та складністю виготовлення «пічки», «якорі» для пошуку розтяжок,

маскувальні сітки, сумки для аптечок, рукавиці, сувеніри з патріотичною символікою тощо).

Навчання хлопців і дівчат на уроках трудового навчання відбувається окремо. Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.02р. № 128, і відбувається за наявності в класі більше 27 учнів для міських шкіл та більше 25 для сільських. Якщо кількість учнів у класі не дає змоги здійснити поділ на групи на гендерній основі, можна скористатись іншими варіантами формування груп: з паралельних чи наступних класів; поділ на групи за рахунок варіативної складової навчального плану.

Під час роботи в навчальній майстерні на кожному уроці треба звертати увагу на дотримання учнями правил безпечної роботи, виробничої санітарії й особистої гігієни, навчати їх тільки безпечних прийомів роботи, ознайомлювати із заходами попередження травматизму.

Важливою складовою технологічної підготовки школярів є знання ними основ графічної грамоти. Вивчення курсу креслення передбачено в 11 класах технологічного напрямку в обсязі 2 год. на тиждень за навчальною програмою «Креслення. 11 клас» для загальноосвітніх навчальних закладів (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 р. № 1/11-17681) .

У 8-11 класах креслення може вивчатися як курс за вибором за навчальною програмою «Креслення» для загальноосвітніх навчальних закладів (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 р. № 1/11-17679).

Розпочинається вивчення креслення в 7 класах спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням предметів технічного (інженерного) циклу. Вивчення предмета здійснюється за навчальною програмою «Креслення. 7-8 класи» (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 №1/11-17674).

Під час підготовки вчителів до уроків трудового навчання радимо використовувати матеріали, які висвітлюють питання організації навчальної діяльності з технологій, розміщеними на сторінках періодичних видань та спеціалізованих сайтах:

1. Газета «Трудове навчання» видавництва «Шкільний світ».
2. Журнал «Трудова підготовка в рідній школі» видавництва «Педагогічна преса».
3. Науково-методичний журнал «Трудове навчання в школі». Видавнича група «Основа».
4. Веб-сайт <http://trudove.org.ua/>.
5. Веб-сайт <http://trudpalcv.at.ua/>.